

372
U-45

Պրոլետարներ բոլոր յերկրների, միացե՛ք
MAR 20

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԽՍՀ ԼՈՒՍԺՈՂԿՈՄՍԱՏ

ԴՊՐՈՑԱԿԱՆ ԿԱԲԻՆԵՏ

ՄԵԹՈԴԱԿԱՆ ՆՅՈՒԹԵՐ

ՏԱՐՐԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑԻ ՈՒՍՈՒՑԻԶՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

372
Մ-45

ԼՈՒՍՊԱՐԲԱՐԱՏ

ՅԵՐԵՎԱՆ

1938

372

Մ-45

Մ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԽՍՀ ԼՈՒՍԺՈՂԿՈՄԱՏ

ԴՊՐՈՑԱԿԱՆ ԿԱԲԻՆԵՏ

133

ՄԵԹՈԴԱԿԱՆ ՆՅՈՒԹԵՐ

ՏԱՐՐԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑԻ ՈՒՍՈՒՑԻԶՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

ԼՈՒՍՊԱՐԲԱՐԱՏ

ՅԵՐԵՎԱՆ

1938 թ.

2 6 JUN 2013

Պատ. խմբագիր՝ Մ. ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ
Յեռ. խմբագիր. Ա. ՄԱԼԽՍՅԱՆ
Սրբագրիչ՝ Հ. ՄԱՅԻԼՅԱՆ

30 760

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԿՐԹԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ
ՄԻՆԻՍՏԵՐԻՍՏԵՐԻ
ԵՐԵՎԱՆ
2289
38

Русский язык в нерусских школах

Уроки чтения по-русски в нерусских начальных школах *)

Предварительные замечания

Обучая учеников нерусской школы читать по-русски, учитель должен иметь в виду то положение, что дети уже знакомы с техникой чтения, так как они начинают учиться читать по-русски после того, как научились читать на родном языке. Эти навыки окажут учителю большую помощь при обучении детей чтению по-русски. Задача преподавателя русского языка при обучении детей чтению по-русски. Задача преподавателя русского языка при обучении чтению складывается из двух элементов: ему сначала надо познакомить ученика с тем, о чем предполагается читать, т. е. добиться того, чтобы ученик до чтения вполне ясно представлял себе содержание подлежащего чтению материала, а затем уже приступить к самому чтению. Это первая и основная трудность при обучении чтению на русском языке в нерусской школе.

Вторая трудность, которую приходится преодолевать преподавателю русского языка в нерусской школе, это те ошибки в чтении по-русски, которые возникают у учеников под воздействием их родной речи.

Самыми распространенными ошибками при чтении русского текста нерусскими учащимися являются: подмена звуков русской речи соответствующими звуками родного языка, неправильная расстановка русских ударений и ошибки на грамматические связи. В борьбе с этими видами ошибок и за-

ключаются основные трудности, которых нет в работе учителя русского языка в русской школе. Там ребенок приносит в школу правильное произношение русских звуков и сравнительно правильную расстановку ударений в словах и правильное согласование слов; в нерусской же школе всему этому надо учить заново.

Ошибки в произношении звуков

Самую большую трудность при обучении нерусских ребят чтению по-русски представляет борьба с подменой детьми русских звуков другими звуками, которые имеются в их родных языках и к которым с детства привыкает ребенок. Чтобы успешно вести эту борьбу, учителю русского языка в нерусской школе надо знать, произношение каких именно звуков русского языка представляет трудность для учащихся данной национальности, и все свое внимание обратить на преодоление этих именно трудностей.

Здесь нельзя дать какого-либо общего рецепта для всех национальностей, потому что ошибки в произношении русских слов и звуков так же разнообразны, как многообразны языки народов нашего Союза по своей структуре. В частности, в школах татарских, карачаевских и чувашских мы наблюдали на уроках чтения последовательные ошибки на глухое произношение звонких согласных

*) Составил проф. Ф. Ф. Советкин.

(горока вместо дорога, папушка вместо бабушка и только вместо долго и т. д.), на подмену ряда гласных звуков русской речи другими звуками, более близкими родному языку, как-то: у вместо о, и вместо е, а вместо я, ы вместо и, а также на вставку лишних гласных звуков при стечении нескольких согласных, как, например, истул, вместо стул, лисат вместо лист и т. д.

Учитель должен иметь в виду, что одни звуки дети произносят с трудом потому, что эти звуки несколько иначе произносятся в родной речи, а другие потому, что таких звуков совсем нет в родной речи ученика, а он их не слышал и никогда не произносил. И в том и в другом случае надо выучить ученика произносить эти звуки и отдельно и в слове. Надо с самого начала обучения русскому языку учить детей правильному произношению русских слов и звуков, надо показать ученику, как сложить губы, куда прижать язык и т. д. Короче говоря, учителю надо систематически возвращаться к артикуляции звуков, не жалеть на это времени, особенно на первых порах, и постоянно возвращаться к этой работе в связи с чтением по-русски и уроками по развитию устной речи.

Ошибки на грамматические связи

Учащиеся нерусских школ как в устной речи, так и при чтении по-русски делают часто ошибки на согласование слов в предложении (большой девочка, интересный книга, лошадь скакал, болит головам и т. д.). Эти ошибки на грамматические связи целиком вытекают из грамматической структуры родных языков: приведенные типы ошибок прямо указывают на то, что в родных языках соответствующих национальностей или нет грамматической категории рода или же наличие притяжательных суффиксов в именах существительных (головам, головат и т. д.). Такого типа ошибки могут быть изжиты путем упражнений в сочетаниях нового слова с другими словами в различных формах. Если, например, дети в устной речи и в чтении имеют склонность употреблять имена прилагательные только в муж-

ском роде (красный лента, красный повязка и т. д.), то нужно, вместе с соответствующими объяснениями значения слова, знакомить их с различными формами этого слова (красный, красная, красное, красными, красную и т. д.) и давать эти формы не оторванно, а в сочетании с другими словами, в их грамматической связи, в осмысленной фразе. (В клубе красная уголок; у девочки красная лента; закатилось красное солнышко и т. д.).

Ошибки на постановку ударений

Большую трудность в работе по обучению нерусских детей чтению по-русски представляет также борьба с ошибками, которые дети делают в постановке ударений.

Для того, чтобы нерусские дети научились правильно читать по-русски, не искажая слов неправильными ударениями, необходимо, чтобы сам учитель имел ясное представление не только о том, как надо правильно произносить то или иное русское слово, но и о том, какому принципу подчиняются ударения в родном языке учащихся, и с какими именно трудностями в соответствии с этим ему надо особенно упорно бороться. Так, например, если учитель работает в карельской, латышской или мокша-мордовской школе, он должен знать, что в этих языках ударение, как правило, стоит на первом слоге и что ученики в школах этой группы русские слова будут искажать в этом именно направлении (ве'зу пе'туха про'давать). Если же он работает в эрзя-мордовской школе, то он должен знать, что ударение в этом языке может ставиться, как и в русском языке, на любом слоге, но оно легко переходит с одного слога на другой в пределах одного и того же слова, когда несколько изменяется смысл фразы, в которой находится данное слово.

Не зная этого, учитель никогда не поймет, почему его ученики одно и то же слово в одном случае произносят го'лова, в другом голо'ва, а в третьем голова'.

Но мало только знать источники детских ошибок в произношении ударений. Учитель должен сам уметь без-

условно правильно читать по-русски в смысле расстановки ударений. Он должен непременно прочитывать детям вслух всякое слово, всякую фразу, которую дети встречают впервые, при этом читать так, чтобы дети отчетливо слышали, на каком слоге стоит ударение. Это достигается тем, что учитель при чтении нового слова произносит его так, что звук под ударением несколько растягивается. Эта некоторая искусственность в произношении русских слов, которая необходима на первых ступенях обучения русскому языку и безусловно много помогает усвоению русских ударений, в дальнейшем исчезнет сама собою и не причинит никакого вреда правильному литературному произношению русских слов и фраз.

Большую пользу принесет в борьбе с искажением ударений также наблюдение с детьми некоторой закономерности, которой подчиняются русские ударения, как, например, постановка ударений на последнем слоге во множественном числе имен мужского рода, оканчивающихся в единственном числе на твердую согласную, или переход ударения с последнего слога на первый слог во множественном числе таких слов, как окно, село, перо, бревно и т. д.

При всяком чтении вслух учитель неотступно должен требовать от учащихся правильного произношения слов и каждый раз исправлять допускаемые ими ошибки. Это надо делать в процессе самого чтения. Если ученик читает «голо'ва бо'лит», то учитель, не боясь того, что он прерывает чтение и тем наносит некоторый ущерб усвоению смысла читаемого, сейчас же поправляет; произносит сам правильно эту фразу и тут же заставляет ученика повторить ее правильно.

Во всех материалах, которые даются ученикам начальной школы для самостоятельного чтения в классе или дома, должны быть проставлены ударения над каждым двух- или многословным словом. Если учитель сам прочитывает предварительно задаваемый материал вслух и фиксирует внимание учащихся на ударениях, то даже и в

этом случае ударения должны быть проставлены над словами, так как ученику немалозначительно запомнить то, как учитель произносил каждое слово. Значок ударения напомним, так надо произносить, и поможет ему самостоятельно потренироваться в правильном произношении.

Все примеры, которые учитель дает ученикам на доске, должны даваться также с проставленными ударениями.

Борьба с ошибками в расстановке ударений важна не только потому, что правильные ударения помогают детям легче усваивать смысл прочитанного, но и потому, что в русском языке ударение имеет и словообразующее значение, и перестановка ударения часто изменяет смысл слова, например: му'ка и му'ка, ве'сти и ве'сти, кру'жки и кружки', по'лы и по'лы и т. д.

КАК ПРОВОДИТЬ УРОКИ ЧТЕНИЯ В НЕРУССКОЙ ШКОЛЕ.

Предварительная вводная беседа.

Каждому уроку чтения нового материала должна предшествовать вводная беседа.

Первые уроки чтения на русском языке в нерусской школе тем и отличаются от таких же уроков на родном языке, что здесь чтению предшествует специальная подготовительная работа, которая помогает ученику усвоить содержание материала и ясно представить себе то, о чем именно будет идти речь в намеченной к чтению статье.

Все то новое, что может ученик узнать из статьи, он должен узнать из предварительной вводной беседы с учителем.

Методически правильно поставленная вводная беседа на уроке чтения обеспечит **понимание** читаемого текста, т. е. то, что является главной и основной целью обучения чтению. Понимание читаемого в свою очередь обеспечит и **правильность** чтения и **выразительность**. Ни о какой выразительности чтения не может быть речи, если у ученика нет ясного и полного понимания того, о чем он читает. Только при полном понимании может идти речь и о той или иной **беглости** чтения.

Вводную беседу учитель может построить по-разному. Он может показать детям рисунок и в беседе по рисунку выяснить все содержание статьи. При отсутствии подходящего рисунка учитель может вызвать самих детей на разговоры об этом явлении, опираясь на их собственные наблюдения и воспоминания.

В беседе же учитель должен объяснить и записать на доске те слова, которые будут при чтении для детей новыми и малопонятными, и научить детей правильно произносить их. При этом условии, когда дети встретятся с этими словами в тексте, они сразу правильно прочтут их и не будут шопотом набирать их по одной букве, что может сильно повредить уяснению смысла прочитанного.

При объяснении новых слов учитель должен использовать всевозможные наглядные пособия, картинки, самые предметы в натуре, рисунки, а в затруднительных случаях использовать и перевод на родной язык. Родным языком не надо злоупотреблять, но к нему необходимо прибегать каждый раз, где оказывается бессильной наглядность.

Само собой разумеется, что на первых порах надо подбирать для чтения такие статейки, содержание которых было бы легко доступно для ребенка, и чтобы для него оставалась бы только работа над усвоением самой русской речи в пределах новых слов и фраз, даваемых в статье.

План урока чтения

После предварительной беседы и разъяснения трудных слов и оборотов учитель переходит к чтению. В первый раз статью читает сам учитель, читает достаточно громко, отчетливо и выразительно. Ученики слушают его с закрытыми книгами, или же следят по книге, в зависимости от характера читаемой статьи и от цели, которую преследует чтение. Если это статья художественного содержания, то ученики слушают с закрытыми книгами, чтобы не рассеивалось внимание, чтобы лучше усвоить содержание статьи и чтобы в результате прочтения статьи

у детей создалось определенное настроение. Когда же читается деловая статья и когда вообще имеется в виду техника чтения, то учащиеся должны не только слышать чтение учителя, но и видеть каждое слово, как его читает учитель, поэтому они следят за чтением учителя по книге.

После этого весьма полезно предложить ученикам прочитать статью по себе, а затем уже ученики читают по очереди статью вслух по частям, которые заранее намечаются самим учителем.

Вслед за прочтением каждой отдельной части учитель задает вопросы для уяснения смысла слов и фраз прочитанной части. Ученики отвечают или фразами из прочитанного, или своими словами.

В заключение статья прочитывается целиком. Это чтение поручается хорошо читающим ученикам. На дом дается задание прочитать несколько раз статью и научиться ее правильно читать всем ученикам, суметь ответить на вопросы и объяснить все слова.

План урока чтения деловой или художественной статьи во втором полугодии II класса или в первой половине III класса развернется примерно в таком виде. Читается, например, сказочка «Мышонок на прогулке».

Мышка вышла гулять. Ходила по двору и пришла опять к матери.

— Ну, маменька, я двух зверей видела. Один страшный, а другой добрый.

Мать сказала:

— Скажи, какие это звери?

Мышка сказала:

— Один страшный, ходит по двору вот этак. Ноги у него черные, хохол красный, глаза на выкате, а нос крючком. Когда я шла мимо, он открыл пасть, ногу поднял и стал кричать. Я от страха не знала, куда бежать.

— Это петух, — сказала старая мышь. — Он зла никому не делает, его не бойся. Ну, а другой зверь?

— Другой лежал на солнышке и прелся. Шейка у него белая, ножки серые, гладкий, сам лижет свою белую грудку и хвостиком чуть движет, на меня глядит.

Старая мышь сказала:

— Дура ты дура. Ведь это сам кот! Предварительная вводная беседа пойдет примерно так:

Учитель: Как называют молодую маленькую кошку?

Ученик: Котенок.

Учитель: А молодую мышь как называют?

Ученик: Молодую мышь называют мышонок.

Учитель: Кого мыши очень боятся?

Ученик: Мыши боятся кота (кошки).

Учитель: Да, для мышей кот страшный зверь. А петух страшен для мышей?

Ученик: Петух не страшен (не страшный) для мышей.

Дальше учитель говорит: — Послушайте, я вам прочитаю про мышонока. (Учитель отчетливо и выразительно читает сказку, кратко поясняя на родном языке при чтении слова «хохол», глаза «на выкате», «пасть»). Кончив чтение, учитель спрашивает:

— Кого испугался мышонок?

Ученик: Мышонок испугался петуха.

Учитель: Откройте книгу, будем читать еще раз эту сказку.

Ученик читает: «Мышонок на прогулке». Мышонок вышел гулять. Ходил по двору и пришел опять к матери.

Учитель: Куда вышел мышонок?

Ученик: Мышонок вышел гулять.

Учитель: Что делал мышонок на прогулке?

Ученик: Мышонок ходил по двору.

Учитель: К кому он пришел потом?

Ученик: Он пришел к матери.

Учитель: Садись.

Другой ученик читает, кончая словами «куда бежать».

Учитель: Сколько зверей видел мышонок на прогулке?

Ученик: Мышонок на прогулке видел двух зверей.

Учитель: Какой был один и какой был другой?

Ученик: Один страшный, а другой добрый.

Учитель: Что делал страшный зверь?

Ученик: Страшный зверь ходил по двору.

Учитель: Садись. В., прочитай еще раз, какой был с виду этот страшный зверь.

Третий ученик читает, начиная со слов «Ноги у него...» кончая «стал кричать».

Учитель: Довольно.

Обращается к следующему ученику: Прочитай, каково было мышоноку от этого зверя.

Четвертый ученик читает: «Я от страха не знал, куда бежать».

Учитель: Так. Читай теперь дальше. Ученик читает, кончая словами «на меня глядит».

Учитель: Так кто был страшный зверь?

Ученик: Петух.

Учитель: Какое зло делает петух мышам?

Ученик: Петух не делает зла мышам.

Учитель: А что делал добрый зверь?

Ученик: Добрый зверь грелся на солнышке.

Учитель: Садись.

Обращается к следующему ученику: Прочитай еще фраз, каков был с виду этот добрый зверь.

Пятый ученик читает, кончая словами «на меня глядит».

Учитель: Какая у него шейка?

Ученик: Шейка у него белая.

Учитель: Какие ножки?

Ученик: Ножки серые.

Учитель: Какой он сам?

Ученик: Сам он гладкий.

Учитель: Скажи на родном языке «гладкий». (Если вызванный ученик не знает, учитель обращается к классу. Если никто не знает, учитель переводит сам слово на родной язык).

Учитель: Что делает этот зверь?

Ученик: Лижет свою грудку.

Учитель: Что он делает хвостиком?

Учитель: Тут напечатано: «чуть движет». Что значит «чуть движет»? Если ученики не знают, учитель переводит на родной язык.

Учитель: На кого глядел добрый зверь?

Ученик: Добрый зверь глядел на мышонока.

Следующий ученик читает до конца.

Учитель: Так кто был этот добрый зверь?

Ученик: Добрый зверь был кот.

Учитель: Садись. Ребята! Кто с виду был страшный для мышонка?

Ученик: С виду страшный был петух.

Учитель: А кто с виду был добрый?

Ученик: С виду добрый был кот.

Учитель: А кто на самом деле страшен для мышей?

Ученик: На самом деле для мышей страшен кот.

Учитель: Кто этого не понимал?

Ученик: Мышонок не понимал этого.

Учитель: А кто знал, что кот враг мышей?

Ученик: Старая мышь знала врага.

Учитель: Научитесь читать бегло и выразительно сказку и отвечать на вопросы. На следующем уроке будем читать сказку в лицах: один будет читать слова старой мыши, другой — слова мышонка, а третий — слова расказчика.

Чтение стихотворений

Когда учитель готовится к чтению стихотворения, он ставит себе несколько иные задачи: кроме усвоения содержания, здесь он обращает внимание на то, какое настроение может вызвать у детей читаемое стихотворение. План уроков в этом случае будет несколько иной, а именно:

1. Ведется предварительная вводная беседа на тему стихотворения и подготавливается в известной мере то настроение, которое учитель рассчитывает создать у учащихся чтением стихотворения.

2. Учитель сам четко и выразительно читает стихотворение.

3. После этого учитель спрашивает учеников, понравилось ли им стихотворение, и ставит общие вопросы по смыслу стихотворения в целом.

4. Затем ставится вопрос по смыслу первых строчек стихотворения в пределах законченного предложения, учитель дает ученикам подумать и сначала сам отвечает на этот вопрос, а после на такие же отдельные вопросы отвечают ученики.

5. После того, как по вопросам очерчено все содержание, учитель снова сам читает все стихотворение; за ним читают ученики опять-таки не по частям, а все стихотворение целиком.

6. Далее учитель дает работу ученикам в связи с стихотворением: нарисовать картинки и подписать их соответствующими строчками стихотворения.

7. В заключение ученики под руководством учителя учат стихотворение наизусть.

Тихое чтение

В методике чтения по-русски весьма важное место должно занимать так называемое тихое чтение. Этим видом работы в нерусских школах, как правило, не занимаются, а между тем, тихое чтение имеет исключительно важное значение, и им надо заниматься в нерусской школе систематически и неотступно с тем, чтобы учащиеся получили навыки вполне самостоятельного чтения про себя статьи и небольшие отрывки на русском языке.

Во II и III классах тихое чтение нужно проводить в классе под руководством учителя, а в IV классе тихое чтение, как особый вид задания, может быть даваемо и на дом, а в классе после этого учитель контролирует, как ученики справляются с этим видом работы и вполне ли и правильно ли усваивают содержание прочитанного. Для тихого чтения на первых порах нужно брать простенькие, вполне доступные детскому пониманию статьи, преимущественно повествовательного характера.

Прежде чем дать рассказ для тихого чтения, учитель проводит с детьми беседу и вводит их в курс материала статьи, намеченной для тихого чтения. Затем, перед учениками ставятся вопросы, на которые они должны самостоятельно найти ответы. Вопросы выписываются на доске и могут быть переписаны детьми в свои тетради.

После того, как дети внимательно прочтут рассказ и подумают над его содержанием, они ищут в статье ответы на поставленные вопросы и отвечают на них фразами из прочитанной статьи.

На первых порах вопросов ставится много, и они помогают ученикам восстановить содержание прочитанной про себя статьи фразой за фразой. В дальнейшем, когда дети получают известные навыки в тихом чтении и умение само-

стоятельно разбираться в прочитанном материале, вопросов этих должно быть все меньше и меньше, и они должны стать более общими.

ВОСПИТАТЕЛЬНАЯ РАБОТА В СВЯЗИ С ЧТЕНИЕМ.

Проводя уроки чтения по-русски, как и уроки чтения на родном языке, учитель должен их использовать в целях коммунистического воспитания детей.

Умело подбирая материал для чтения и правильно преподнося его ученикам, учитель может в связи с чтением проводить большую и разнообразную работу по политическому воспитанию детей. Готовясь к уроку чтения, учитель должен помнить эту задачу и непременно вводить воспитательные моменты в свои вопросы, приготовленные для вводных, сопутствующих чтению и заключительных бесед.

Читая с детьми рассказы о Красной армии, учитель должен вспомнить с ними красочную биографию вождя Красной армии т. Ворошилова; попутно с рассказами о гражданской войне надо рассказать о той исключительной роли, которую сыграл тов. Сталин в Октябрьской социалистической революции и в гражданской войне; читая о странах Крайнего севера, надо напомнить о героической эпопее чукотских, о завоевании Северного полюса, о полетах Чкалова и Громова в Америку и т. д. Вообще каждым чтением и каждой беседой учитель должен воспользоваться для того, чтобы воспитывать из детей пламенных патриотов своей социалистической родины, беззаветно преданных советскому народу, партии и правительству.

О ПРЕПОДАВАНИИ РУССКОЙ ГРАММАТИКИ В НЕРУССКИХ НАЧАЛЬНЫХ ШКОЛАХ*).

Вопрос о преподавании русской грамматики является наиболее трудным в преподавании русского языка в нерусских школах. Трудность эта заключается в необходимости тесной

*) Составил профессор Л. Богоявленский (Научно-исследовательский институт нерусских школ).

увязки работы по грамматике с работой по развитию речи и с работой по орфографии; кроме того, при изучении русской грамматики учитель должен учесть и использовать имеющийся у учащихся опыт родного языка, знания учащихся по грамматике родного языка. Возьмем I класс. В обучении грамматике родного языка имеется целый ряд таких моментов, с которыми придется столкнуться и преподавателю русского языка во II классе — на первом году обучения русскому языку. Например, о письме большой буквы, о переносе из строки в строку, о делении слов на слоги. Преподаватель русского языка обычно занимается всем этим, как новым, неизвестным для ученика, не согласовывая своей работы с преподавателем родного языка. Вместо того, чтобы проводить такую работу как новую, учитель должен только укрепить знания учеников, полученные на родном языке упражнениями на русском языке. Если учащийся знает употребление больших букв, то учитель должен закрепить у него этот навык упражнениями на русском языке. Если ученик знает правила переноса на родном языке, то на ряде примеров надо закрепить это знание на русском языке.

После того, как учитель ознакомится со знаниями родного языка у учеников, научит их на разговорных уроках владеть русской речью, он начинает постепенно знакомить учеников с особенностями русского языка, т. е. с тем, что отличает русский язык от родного языка. Как установить эти отличия? Для этого прежде всего надо создать те условия, в которых учащийся может наблюдать эти отличия. Как это сделать? Учитель знакомит ученика с этими особенностями на примерах. Он подбирает и вводит в речь учащихся те слова, которые заключают ту или другую особенность русского языка. Если учитель хочет познакомить учащихся с родовыми отличиями имен прилагательных в русском языке, то для этого им подбираются прилагательные вместе с существительными разного рода. Или, скажем, учитель начинает заниматься изучением прошедшего времени глагола в русском

языке. Нельзя этим заниматься раньше, чем он подберет примеры на прошедшее время. Только путем создания запаса примеров на эти особенности в речи учащихся учитель может подойти к изучению и ознакомлению учащихся с этими особенностями в русском языке.

Беру пример. Учитель думает ознакомить ученика с родовыми окончаниями прилагательных и признаками рода имен существительных. Как это надо делать?

На ряде примеров учитель практически знакомит учеников с различными окончаниями глаголов прошедшего времени и прилагательных. Для чего он это делает? Для того, чтобы показать ученику, что русское прилагательное и глагол прошедшего времени в одном случае имеют одно окончание, а в другом случае — другое окончание. Возьмем прилагательное «ученический». Может быть «ученическая» тетрадь, может быть «ученический» карандаш. Другой пример: «Ученик внимательный», может быть «ученица внимательная». Учитель сказал, записал эти примеры на доске и этим поставил ученика перед возможностью наблюдать изменения. Возьмем пример с глаголами прошедшего времени: «Мальчик пришел». «Девочка пришла». Или: «Ученик пришел», «Ученица пришла». Ученик видит примеры и решает, что под влиянием перемены имени существительного подлежащего происходит перемена в сказуемом-глаголе прошедшего времени и сказуемом-прилагательном. Нужно заставить ученика наблюдать и находить подобные различия сперва на тех примерах, которые дает учитель, а затем учить ученика наблюдать эти различия в новых примерах. В русской школе мы можем этого не делать: русские ученики великолепно это знают; мы можем взять их речевой опыт и использовать его. А в нерусской школе учителя обязаны это сделать, обязаны дать ряд примеров, чтобы ученик подметил разницу между окончанием одного слова, т. е. одних и тех же прилагательных или глаголов прошедшего времени, соединенных (согласованных) с существительными разных родов.

Не следует предлагать ученику самому придумывать примеры сейчас же после показа примеров учителем. Лучше предложить ученику найти соответствующий пример в читаемом тексте книги для чтения. Эти тексты учитель может заранее приготовить, потому что в книге ученику их не легко найти. Можно заранее приготовить плакаты, которые можно вывесить на доске и предложить ученику в таких плакатах дать набор предложений, в которых он и найдет ряд нужных примеров. Ученик легко скажет, что одно прилагательное имеет одно окончание, другое — другое окончание. На вопрос «Почему?» он ответит: «Потому, что изменяется имя существительное», или ответит: «Здесь не то имя существительное поставлено, которое поставлено в первом случае». Если он не говорит еще «имя существительное», не знает этого термина, то он может сказать, что в первом случае одно подлежащее, а во втором случае другое подлежащее.

После такой работы, когда ученик научился наблюдать изменение окончаний, когда ученик научился давать в своей речи эти измененные окончания, т. е. после того, когда учитель даст ему определенный запас наблюдений, только после этого можно перейти к уяснению термина «род» в русских именах существительных. До тех пор учитель не имеет права им объяснять «род», вводя однако в ученическую речь слова с родовыми окончаниями практически, в работе по развитию речи на разговорных уроках.

Как проводить это объяснение? Прежде всего на примерах надо напомнить и показать ученику перемену окончаний глаголов или прилагательных в связи с заменой существительных мужского рода, например, «Ученик прочитал книгу» именами существительными женского рода, например, «Ученица прочитала книгу».

Учитель подчеркивает: «Ученик прочитал», «Ученица прочитала». Спрашивает: Почему я говорю об ученике «прочитал», а об ученице «прочитала»? Потому, что существительное в первом примере мужского рода.

Здесь уже можно дать термин: название «мальчик» — это существительное мужского рода, а название «девочка» — существительное женского рода. Значит, прежде всего учитель укрепляет мысль учащегося в том, что русский род имен существительных зависит от принадлежности называемого (предмета) человека к тому или другому полу. Если мужчина, то говорят «прочитал», если это женщина, то говорят «прочитала». После этого учитель приводит целый ряд примеров: колхозник, колхозница; дед и бабушка; ученик и ученица; брат, сестра; сосед, соседка; муж, жена и т. д. Можно набрать примеров до 10, которые ясно показывают, что раз это мужской род, то ко всем существительным мужского рода присоединяется слово «прочитал», а ко всем существительным женского рода присоединяется слово «прочитала». Убедившись, что ученики правильно соединяют с названиями лиц мужского или женского рода глагол прошедшего времени (взял, сказал...), учитель обращает внимание учеников на то, что существительные мужского рода оканчиваются на твердую согласную, а имена существительные женского рода кончаются на букву «а». Тут он обращает внимание учеников не на принадлежность названий к тому или другому полу, а на окончание, которое имеется в словах женского рода, а именно на окончание «а».

После того, как ученики проработали вместе с учителем ряд примеров, учитель может перейти к упражнениям. Он упражняет их в том, чтобы отобрать из тех примеров, которые он дал устно и написал на доске, имена существительные мужского рода и имена существительные женского рода по признакам и указывает два признака: первый признак — по принадлежности к полу, второй признак — по окончанию (женского рода на «а», мужского рода на твердую согласную).

Когда учитель провел таким образом работу с существительными — названиями людей, он ведет работу над именами существительными, дающими названия живых существ — животных. Делается это так.

Дается ряд примеров. Примеры записываются на доске. Написав примеры на доске, учитель показывает, что названия животных распределяются таким же образом, как названия людей. Но главное внимание учеников учитель обращает не на принадлежность к полу, а на окончание. Ученики видели уже, что окончания на твердые согласные обозначают существительное мужского рода, а окончания на «а» — существительное женского рода. У учащихся уже имеется твердое представление о том, что окончание на твердую согласную показывает принадлежность слов к мужскому роду, а окончание на «а» — принадлежность слова к женскому роду. В заключение очень полезно дать упражнения: учитель пишет на доске до 20 слов мужского и женского рода (на твердую согласную и на «а») попеременно, ученикам предлагает написать эти слова в два столбца: в левый — слова мужского рода, а в правый — женского; надписать над левым столбцом мужской род, над правым — женский, подчеркнуть окончание «а» в словах женского рода. Поработав с учащимися над названиями людей и животных, учитель начинает работать над названиями неживых предметов, обращая внимание учеников только на окончание слов. В этот момент он берет такие слова, как «дом», «карандаш», «рама», «лапа», и обращает внимание на то, что эти существительные оканчиваются или на твердую согласную, или на «а». У учащихся получается ясное представление о том, что имена существительные мужского рода кончаются на твердую согласную, а имена существительные женского рода на «а».

Это первое, что нужно дать учащимся для усвоения рода. Конечно, имеется такое явление как «Миша», «Ваня» и т. д. Об этом учитель не забывает, но ему этого пока не надо касаться. Что касается имен существительных среднего рода, то никакими силами учитель не может убедить учащихся, что «окно» среднего рода, исходя из содержания этого слова. Надо прямо сказать, что есть имена существительные, которые оканчивают-

ся на «о». Эти имена существительные среднего рода. Дать ряд примеров. После такой работы учитель пишет на доске ряд примеров и предлагает отобрать имена существительные мужского рода, имена существительные женского рода и имена существительные среднего рода. Эту работу можно разделить: отобрать сперва только существительные мужского и женского рода, а потом уже 3-х родов. Ученики легко этот отбор делают.

Учащиеся III и IV классов нерусской школы после подготовки, проведенной в данном выше порядке, легко разбираются в группировке имен существительных мужского, женского и среднего рода.

Утвердив учеников в этом, учитель говорит, что к существительным мужского рода, оканчивающимся на твердую согласную, прибавляется слово «один», к именам существительным, кончающимся на «а» женского рода, прибавляется слово «одна», а к именам существительным среднего рода, оканчивающимся на «о», прибавляется слово «одно».

Все это учитель должен проделать только в единственном числе, потому что русские прилагательные во множественном числе имеют одно и то же окончание для всех родов: не нужно работать над тем, что само собою понятно и просто.

Наступает новый момент. Учитель должен говорить непременно о том, что называется согласованием. Этот термин можно и не употреблять, но понятие о согласовании надо дать. На родном языке ученики знают согласование в числе, согласование в лице. Учитель может показать этот процесс, обращаясь к знаниям учеников из родного языка, и напоминает, что (процесс связи) связь одного слова с другим в лице и в числе называется **согласованием**. В русском языке это согласование дополняется и согласованием в роде. Большая часть языков, которые мы имеем в виду, не имеет согласования в роде. Учитель уяснил ученикам, что явление (категория) рода заставляет определенным образом изречь русские предложения, а именно, согласовать многие слова в

предложении с теми именами существительными, с которыми они связаны и в роде, а не только в числе, лице.

Теперь учащиеся имеют определенный круг знаний. Теперь учитель может сказать, что в русском языке вследствие того, что принадлежность людей по полу имеет преимущественное значение, имя человека мужского рода ведет все согласование именно по линии мужского рода, каково бы ни было окончание этого имени. Миша — мужского рода — убежал. Маша — женского рода — убежала. Ваня — мужского рода — пришел. Маня — женского рода — пришла. Паша — мальчик — пришел, Паша — девочка — пришла, Женя — мальчик — сказал, Женя — девочка — сказала.

В этом-то особенная трудность.

Учащиеся уже усвоили некоторое число признаков рода, научились определять род имен существительных и по принадлежности к полу и окончаниям, и учитель теперь может сказать, что в русском языке имена существительные мужского рода бывают также с окончанием на й (и краткое) и на ь (мягкий знак). Учитель пишет на доске в три столбика ряд примеров: дом, сарай, конь; над каждым столбиком надписывает мужской род и предлагает ученикам списать столбики в тетрадь, а сперва надписать над каждым столбиком «мой», «один», так как все эти слова мужского рода. После этого он дает слова: дверь, сеть, провь; пишет их на доске столбиком, прибавляет к каждому слову моя и спрашивает: какого рода эти слова. Ученики легко отвечают — женского. Такую же работу учитель ведет и над именами среднего рода с окончаниями: о, е, мя. Работой над такими примерами учитель закрепляет навык учеников различать род имен существительных. Закрепив умение учеников различать имена существительные по окончаниям и по присоединяемым к ним словам: мой, моя, мое; один, одна, одно, учитель упражняет детей в согласовании с именами существительными разных родов глаголов прошедшего времени и прилагательных.

Так идет ознакомление с родом имен существительных в русском языке в

нерусских школах. После такой работы нужно дать учащимся для определения принадлежности имен существительных к тому или иному роду по усвоенным ими признакам какой-нибудь книжный текст с такими именно существительными. Можно для этого сделать плакаты с набором предложений и для облегчения подчеркнуть в них имя существительное. 2-й плакат дать без подчеркнутых существительных.

На основе приведенных примеров можно сказать, что ход работы по русской грамматике в нерусской школе будет такой:

1) учитель готовит базу для работы по русской грамматике. Если у ученика есть опыт родного языка, он его использует; организует и развивает русскую речь ученика, вводит в речь ученика нужные для работы примеры;

2) знакомит учеников практически с тем, что ему придется наблюдать на ряде примеров (изменение окончаний, письмо большой буквы, число падежей и т. п.);

3) уясняет особенности русского языка по сравнению с родным для того, чтобы учесть все случаи трудностей, например, при работе над родом имен существительных учитель русского языка в латышской и немецкой школах должен учесть и то, что в этих языках род некоторых имен существительных с тем же значением другой, чем в русском языке; в немецком языке, например, слово девушка — среднего рода, а в русском — женского; в латышском слово «чай» женского рода, в русском — мужского, и ученик с трудом осваивает эту разницу;

4) работает над выделением признаков (по содержанию и по форме) того или иного грамматического явления;

5) закрепляет наблюдения упражнениями;

6) дает определение и дает ряд задач для проверки и закрепления усвоенного, а равно для воспитания навыков узнавания и применения усвоенного из русской грамматики;

7) дает задание на дом.

МЕТОДИЧЕСКИЕ УКАЗАНИЯ ПО ИЗУЧЕНИЮ ГЛАГОЛОВ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА В ЧЕТВЕРТОМ КЛАССЕ НАЧАЛЬНОЙ НЕРУССКОЙ ШКОЛЫ*).

В IV классе нерусской начальной школы учащиеся знакомятся с глаголом не впервые: личными формами глагола учащиеся начинают овладевать во II классе, к грамматическому ознакомлению с этой частью речи они приступили в III классе. Следовательно, в IV классе должно быть дано обобщение приобретенных раньше знаний с некоторыми дополнениями (спряжение, неопределенная форма, правописание изучаемых форм).

Для осуществления первой задачи надо использовать не только те знания о глаголе, которые учащиеся почерпнули в младших классах, но и сопоставление с родным языком учащихся. В большинстве случаев такое сопоставление помогает быстрейшему усвоению глагола. При этом нет надобности прибегать к переводу русских глаголов на родной язык, в переводе дается лишь термин «глагол», и этим в памяти учащегося вызываются те признаки, по которым учащиеся отличали глагол от других частей речи на родном языке. Из всех признаков в данном случае выделяются лишь те, которыми отличается глагол в русском языке. Все это должно быть потом выражено в виде описательного определения, придерживаясь при этом той формулировки, какая дана в учебнике, которым пользуются учащиеся. Определение может быть, примерно, такое: «Слово, которое обозначает что делает предмет или что делается с ним, называется глаголом».

После этого надо дать учащимся текст, насыщенный глаголами настоящего времени, для указания глаголов.

Вот, примерно, такой текст: «Небо покрывается тучами. Дождь идет. Тра-

* Составлено П. Р. Прейс. (Научно-исследовательский институт нерусских школ).

на вянет. Листья желтеют и падают с деревьев. Реки и озера замерзают и т. д. На разборе необходимо подчеркнуть, что глагол в предложении бывает сказуемым. Кроме того, мы считаем необходимым к данному предварительному определению добавить следующее: одни глаголы обозначают законченные действия (брат написал письмо), а другие — незаконченные действия (брат писал письмо). Для объяснения этого учащимся надо приводить примеры, в которых глаголы стоят в форме прошедшего времени, и давать сходные примеры на родном языке (здесь можно давать прямой перевод данных русских глаголов, если такой перевод помогает уяснению законченности и незаконченности действий, обозначенных глаголами). Глаголы, обозначающие законченные действия, отвечают на вопросы: Что делать? Что сделал? Что сделало? Что сделаю? Это должно быть проиллюстрировано примерами. Затем дается опять текст для указания в нем глаголов путем постановки приведенных вопросов. Такая работа должна быть устной. Отвечая глаголом на поставленный вопрос, учащийся говорит, какое действие обозначает данный глагол — законченное или незаконченное.

Для проработки всего изложенного выше потребуется один урок.

Понятие о настоящем, прошедшем и будущем времени дано было уже в III классе, практически ребята этими формами уже пользуются. Значит, обобщением этих знаний и сопоставлением с родным языком можно ограничиться для того, чтобы сделать такой, примерно, вывод: «Глагол может обозначать действие, которое происходит теперь — это **настоящее** время. Глагол может обозначать действие, которое уже происходило или произошло (закончилось) — это **прошедшее** время. Глагол может обозначать действие, которое будет происходить, совершится — это **будущее** время. Подробнее здесь придется разбирать два будущих времени: будущее простое и будущее сложное. При этом всегда придется опираться на то, какое действие (законченное или незаконченное) обозначает данный глагол. Так как учащиеся ко времени прохождения глагола должны уже знать со-

став слова и различать в слове приставку, корень, окончание, то можно рекомендовать такую, примерно, задачу: Учитель пишет на доске:

1. Что надо делать.

(хочу)

Хочу писать письмо.

Надо читать книгу.

1. Что надо сделать.

(хочу)

Надо написать письмо.

(Я хочу). Надо прочитать книгу.

2. Что я буду делать.

Я буду писать письмо.

Я буду читать книгу.

2. Что я сделаю.

Я напишу письмо.

Я прочитаю книгу.

Этот прием поможет уяснить смысловое различие между глаголами, обозначающими законченное и незаконченное действие, и, во-вторых, служит предварительной подготовкой к спряжению. На этом же уроке надо сообщить учащимся, что глаголы, обозначающие законченное действие, не имеют настоящего времени, а имеют будущее простое, а глаголы, обозначающие незаконченное действие, имеют три времени, при этом будущее сложное. Надо сообщить употребительнейшие глаголы, которые нерусские учащиеся употребляют неправильно, например, буду сказать вместо скажу. Надо указать хотя бы следующие глаголы: **сказать, взять, кончить** и поупражнять ребят в правильном спряжении этих глаголов.

Завершаются объяснения и анализ примеров самостоятельной работы учащихся под непосредственным руководством учителя. Даются тексты для разбора и нахождения в них глаголов и определения формы, времени глагола. Работа может быть устной или письменной.

Понятие о **неопределенной форме** дается как о слове, которое отвечает на вопросы: Что делать? Что сделать? Даются лишь инфинитивы без частицы **ся**, с окончанием **ть**. Надо указать, как инфинитив применяется при образовании будущего сложного.

После этого полезно давать для изменения по временам предложения, аналогичные следующим (см. на 15 стр.).

Примеры строить на темы, близкие детям, относящиеся к жизни детей в школе и дома, к детскому опыту.

Спряжение. Определение спряжения дается такое: «Изменение глагола по временам, лицам и числам называется спряжением».

Затем из сопоставления двух типов спряжения делаем вывод.

Настоящее время.

1. Колхозники пахнут поле.

Прошедшее время.

Колхозники пахали поле.

Будущее время.

Колхозники будут пахать поле.

Прошедшее время.

2. Колхозники вспахали поле.

Будущее время.

Колхозники вспашут поле.

Что в русском языке есть два спряжения: первое и второе. Тут же фиксируется внимание учащихся на отличительных признаках I и II спряжений. Вначале для работы (разбор, списывание и т. д.) даются лишь глаголы с ударяемыми окончаниями. Когда учащиеся уже усвоили внешние отличительные признаки обоих спряжений (приметы **е** и **и** в личных окончаниях), переходим к глаголам с неударяемыми окончаниями. Тут надо обратить внимание учащихся на то, что **неударяемые окончания в обоих спряжениях произносятся почти одинаково** (при правильном произношении) и что **в целях правильного написания окончаний необходимо иметь для таких случаев какой-то более верный способ узнавания спряжений**.

Этот способ — **различение спряжений по инфинитиву**. Если мы хотим добиться в нерусской школе хотя бы относительных успехов в правописании глаголов, то надо пользоваться этим способом. При обучении языку других народностей, правила и выводы имеют гораздо большее значение, нежели при обучении родному языку. Поэтому излагаем здесь этот способ в двух вариантах. Первый, более легкий, вариант следующий — для определения спряжения глаголов с **неударяемыми** личными окончаниями надо запомнить следующее: ко второму спряжению относятся глаголы, оканчивающиеся на **ить**. Исключение составляют односложные глаголы **пить,**

лечь, вить и др. Кроме того, ко второму спряжению относятся следующие глаголы: **видеть, смотреть, терпеть, обидеть, слышать, держать, дышать, вертеть, ненавидеть, зависеть и гнать**. Все прочие глаголы с неударяемыми окончаниями относятся к первому спряжению. Второй вариант: для определения спряжения глагола с неударяемыми окончаниями пользуются следующим способом.

Ко второму спряжению относятся глаголы по следующим признакам:

1. Глаголы, имеющие в инфинитиве суффикс **и**.

2. Глаголы, имеющие в инфинитиве суффикс **е**, при условии выпадения этого суффикса в первом лице ед. ч. Например, **смотреть** — **смотрю** (II спр.), **уметь** — **умею** (I спр.).

3. Глаголы, имеющие в инф. суффикс **а** с предыдущей пишущей (**ж, ч, ш, щ**), при условии выпадения этого суффикса в первом лице. Например: **слышать** — **слышу** (II спр.), **слушать** — **слушаю** (I спр.). Кроме того, ко II спр. относится глагол **гнать** — **гоню**, **гонят**. Ясно, что в школе можно будет пользоваться первым вариантом, но учителю самому неплохо знать и уметь пользоваться и вторым приемом.

После разъяснения этого приема проводятся упражнения на определения спряжения по инфинитиву.

Строятся эти упражнения таким образом: дается инфинитив, надо образовать первое и второе лицо (настоящего или будущего простого ед. ч. и 3 л. множ. числа). Упражнения проводятся под непосредственным руководством учителя, один из учащихся пишет на классной доске, личные окончания подчеркиваются, в последней графе ставится обозначение спряжения. Записываются лишь неопределенная форма и формы 2-го и 3-го лица.

Например, хвалить:

хвалить	хвалишь	хвалят	(II)
держать	держишь	держат	(II)
соображать	соображаешь	соображают	(I)
видеть	видишь	видят	(II)

Одним из упражнений, помогающих запоминанию зрительных образов личных окончаний, является и выписывание личных форм глагола из текста хрестоматийных статей.

Если в конце учебника приложен орфографический словарь, в котором обозначены спряжения глаголов, то можно использовать и этот словарь для самостоятельных работ учащихся. Например, может быть дана такая задача: Выпишите 5 глаголов I и столько же глаголов II спряжения, пишите эти глаголы в ф. 2 л. ед. ч. и 3 л. мн. числа. Может быть дана задача на составление предложений с этими глаголами (в зависимости от степени подготовленности учащихся).

Наглядные пособия: обязательно таблицы личных окончаний I и II спряжения. Приводим здесь один вариант:

Личные окончания:

несешь, носишь, глядишь, молчишь

Другой вариант	I	II	III	I	II	III
спр.	у-ю	ешь	ет	ем	ете	ут-ют
II спр.	у-ю	ишь	ит	им	ите	ат-ят

На таблицах выделить примеры **е** и **и** красным.

Правописание глаголов. Зрительные образы глагольных форм закрепляются не только чисто орфографическими упражнениями, но и целым рядом работ по распознаванию форм, по образованию этих форм. Следовательно, последний орфографический этап будет лишь добавочным в закреплении правописания изучаемых форм. Приемы здесь применяются такие:

1) списывание с подчеркиванием выделенной орфограммы; 2) нахождение и подчеркивание орфограммы (орфограмма в тексте не отмечена); 3) от данной формы образовать требуемую по смыслу предложения форму, подчеркнуть изучаемое окончание; 4) составление предложений с данными формами.

По правописанию глаголов в нерусской школе будут следующие темы: 1) правописание окончаний 2-го л. ед. ч. (**е** или **и** и **ишь**, две трудности в безударных окончаниях); 2) правописание всех остальных личных окончаний (неударяемых, трудность **е** или **и**); 3) правописание 3 л. мн. числа (замена формы мн. ч. формой ед. числа учащимися некоторых национальностей); 4) частица **не** с глаголами; 5) правописание повелительной формы. Из перечисленных тем больше времени потребуют темы 1 и 2. В проработке их, а равно и других орфографических тем, надо применять различные виды работ, применять все, что активизирует внимание учащихся и способствует зрительно-двигательному запоминанию. Поэтому целесообразны приемы наглядности: таблицы слов, таблицы окончаний, словарики, четкий текст упражнений, списывание с подчеркиванием, с анализом написанного или списываемого.

В этой записке мы осветили лишь разделы методики изучения глагола, которые для нерусской школы являются наиболее трудными.

ԲՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԴԱՍՏԻԱՐԱԿԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԸ ԲՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԴԱՍԵՐԻ ՅԵՎ ԱՐՏԱ-ԴԱՍԱՐԱՆԱԿԱՆ ՊԱՐԱՊՄՈՒՆՔՆԵՐԻ ԸՆԹԱՑՔՈՒՄ

Մենք մի ուսումնական առարկա, գրելու աշակերտներին դիտելիքներով, պետք է նպաստի դպրոցի առաջ դրված դաստիարակչական խնդիրների հաջող լուծմանը: Բնագիտության այս տեսակետից հարուստ հնարավորություններ է տալիս: Այս հնարավորություններն առավել լրվելով ոպատկործելու համար ուսուցիչը պետք է լավ իմանա այն դաստիարակչական աշխատանքի բավականությունն ու մեթոդիկան, գործիքներն ու պետք է տանի բնագիտության դասավանդելիս:

Բնագիտության դասավանդումը առարկան դպրոցում պետք է աշակերտների մեջ բնության մասերի արտաքին ըմբռնման հաստատուն հիմք դնի: Իսկ ի՞նչպես այդ անել: Ենդելյը «Բնության դիտելիքները»-յում*) գրում է. «Մասերի և շարժումը կարելի չէ ըմբռնել միայն նյութի և շարժման առանձին ձևերի ուսումնասիրությամբ միջոցով»: Տարրական դպրոցի աշակերտների հետ ուսումնասիրելով բնության կոնկրետ առարկաներն ու յերևույթները, մենք աշակերտների մեջ ստեղծում ենք պատկերացում՝ չբացատրող մոլոր աշխարհի նյութականության մասին: «Հենց այս փորձը, — գրում է Վ. Ի. Լենինը իր «Մատերիալիզմ և եմպիրիոկրիտիցիզմ» աշխատության մեջ**), — մեր մեջ ստեղծել և անդրադարձի համոզում, թե մեզանից անկախ գո-

յություն ունեն ուրիշ մարդիկ և վաղ թե իմ զգայությունների հասարակ կոմպլեքսներ՝ բարձրի, ցածրի, դեղինի, կարմրի, և այլի մասին, այս իսկ փորձը ստեղծում է մեր մեջ այն համոզումը, թե աշխարհը դոյություն ունի մեզանից անկախ... Մատերիալիզմը դիտակցորեն մարդկության միասնական համոզումը դնում է իր իմացություն թեորիայի հիմքում»:

Աշակերտներն առավել լավ կախող են համոզվել բնության օրենքային մեջ այն դեպքում, յերբ ուսուցիչը նրանց հնարավորություն կտա ուսումնասիրող որյեկտներն ու յերևույթներն ըմբռնել զանազան զգայարանների միջոցով՝ բնության հետ անմիջականորեն շփվելու և նրա վրա ներգործելու պոքցեսում:

Բնության պանագան որյեկտներն ու յերևույթներն ուսումնասիրելիս աշակերտները պետք է ըմբռնեն նրանց՝ տեսողության (գույնը, մեծությունը, ձևը), շոշտիելիքի (մակերևույթի բնույթը, բարեխառնությունը, ձևը), մկանային զգայության (առաձգականությունը, կարծրությունը, կշիռը), լսողության, ճաշակելիքի և հոտառության ողնությունը: Վորջան հարուստ և բազմակողմանի լինի արտաքին աշխարհի դիտակցական ըմբռնումը, այնքան աշակերտներն արագ և հեշտ կհամոզվեն նրա ռեալության մեջ: Մրանից բխում է այն հիմնական պահանջը, — մեթոդիկայից, ըստ փորի, մորպեսզի բնագիտությունը ծառայի մատերիալիստական դաստիարակության նպա-

*) Ենդելս բնության դիտելիքներ, Կուսհրատ. 1936 թ. հջ՝ 133.

**) Լենին. — Մատերիալիզմ և եմպիրիոկրիտիցիզմ — 13-րդ հատոր, հջ՝ 74.

տակներին, պետք է այն դասավանդ-
վի ցուցադրական կերպով: Պետք է
ամեն մի աշակերտի հնարավորու-
թյունն առնուհանդերձ ընդ-
նայն յերևույթներն ու կոնկրետ ա-
ռարկաները և վոչ թե այդ յերևույթ-
ներն ու առարկաները նկարագրող
բաներ ասել միայն: Դրա համար
ուսուցիչը պետք է կադավերպի դե-
տումներ ու փորձեր, անցկացնի ա-
ռարկայական դասեր, կատարի դա-
նադան դեմոնստրացիաներ, նքսկուր-
սիաներ ընտելության մեջ և այլն:

Բերենք մի քանի կոնկրետ որինակ
ներ, փորձեր ցույց կտան, թե ինչ-
պես կարելի չե բնագիտության դա-
սերին յերևիմաների մեջ ընտելության
մատերիալիստական բմբոնումը դա-
տարարակել:

Յերրորդ դասարանում ու-
սումնասիրվում է «ող» բաժինը:
Ողը յուրահասուղի նյութական մար-
մին է, փորը տարբերվում է այլ
նյութական մարմիններից մի շարք
առանձնահատկություններով: — Նա
թույլ է զգացվում, անտեսանելի չե,
չունի վոչ համ, վոչ հոտ:

Յեվ սա առիթ է տալիս դանադան
միտախնայան պատկերացումների՝
ողի, յերկնքի և այլնի մասին: Ու-
սուցչի խնդիրը կայանում է նրա-
նում, փոր նա ողի մասին աշակերտ-
ների մեջ պատկերացում ստեղծի,
փորպես նյութական մարմնի մասին:

Ինչպես կարելի չե այդ անել: Ու-
սուցչին աշակերտի ուշադրությունը
գարծնում է այն բանի վրա, փոր
մենք մեր վոզը շրջապատի գոյու-
թյան մասին իմանում ենք զանազան
զգայարանների ուղեւթյամբ: — մենք
նրանց տեսնում ենք, լսում, շոշա-
փում և այլն: Հետո մի շարք փոր-
ձերի միջոցով ուսուցիչը ցույց է
տալիս, փոր ողը նույնպես կարող
ենք ըմբռնել զանազան զգայարաննե-
րի միջոցով: Նա աշակերտներին
ցույց է տալիս ողի պղպղակները ջրի
մեջ, առաջարկում է տեստակը թա-
փահարել դեմքի մոտ և չոչափելիքի
միջոցով զգալ ողի հոտումը, աշա-
կերտներին տալիս է ուղիներն զնդեր և

առաջարկում է այդ զնդի անոթի
բերանը նախապես ամուր փակել և
ամբողջ ուժով սեղմել: Աշակերտներն
իրենց միջաններն ուժի միջոցով ըզ-
դում են, փոր զնդի մեջ ինչ փոր բան
կա, փոր խանգարում է նրանք՝ ու-
ղին գուռը սեղմելու: Այս որինակ-
ներն աշակերտներին ցույց են տա-
լիս, փոր մենք կարող ենք ողը ևս
ճանաչել ճիշտ այնպես, ինչպես
նյութական մյուս մարմինները, դա-
նադան զգայարանների միջոցով:

Հետո ուսուցիչը աշակերտներին
ցույց է տալիս, փոր ողը տեղ և պը-
րավում է կշիռ ունի և փոր նրա
ծանրությունը մենք կարող ենք
վորոշել կշեռքի վրա կշեռելով:

Այս բոլոր հասարակ փորձերն ա-
շակերտների մեջ կատեղծեն կայուն
համոզում այն բանում, փոր ողը
նյութական մարմին է և ունի մի
շարք հատկություններ, փորնք
բնահանուր են բոլոր մարմինների
համար:

Մի ուրիշ որինակ. — ջրի գոլոր-
շիացումը: Յերեսաներն ալտեղ հան
գիպում են մատերիալի առերևույթ
«չբացման» փաստին: Իսկ զիտուլթյան
մեջ փողուց սահմանված է, փոր մա-
տերիան չի վոչնչանում, փոր նա հա-
վերժական է: Գոլորշիացման ժամա-
նակ ջրի առերևույթ «չբանալը» հա-
մենայն դեպս կարող է առիթ հանդի-
սանալ զանազան կրոնական նախա-
պաշարմունքների համար:

Ուսուցիչը պետք է ողնի աշա-
կերտներին մատերիալիստորեն մոտե-
նալու այն յերևույթին: Դրա համար
նա աշակերտներին ծանոթացնում է
զոլորշիացման յերևույթին, կատա-
րում ջրի գոլորշիացման բաց անո-
թում: Այս հասարակ փորձի միջո-
ցով նա յերեսաններին ցույց է տա-
լիս, փոր ջուրն ամպիլի քչացավ: Հե-
տո նա ցույց է տալիս, փոր կարելի
է արագացնել գոլորշիացման
պրոցեսը, յեթե ջուրը տաքա-
ցենք, փոր գոլորշիացած ջուրը կա-
լի չե հետ ստանալ, յեթե գոլորշու
փրա ստոր առարկա պահենք: Այդ ա-
ռարկան շատշուտով ծածկվում է ջրի

կաթիլներով: Նշանակում է՝ գոլոր-
շիացման ժամանակ ջուրը չի կոր-
չում, այլ միայն փոխում է իր կեր-
պարանքը, այլ գրուլթյան է անց-
նում: Ջրի թորման փորձով ուսու-
ցիչը կարող է ցույց տալ, փոր ինչ-
քան ջուր յեռացվեց, այնքան էլ
ստացվեց փորձանոթում:

Այսպիսի փորձերն, անկասկած, ա-
շակերտների մեջ մշակում են բնու-
թյան յերևույթների մատերիալիստա-
կան բմբոնում:

Աշակերտներին ծանոթացնելով բը-
նության դանադան յերևույթներին,
ուսուցչին աստիճանաբար յերեսա-
ներին բերում է այն համոզման, փոր
բնության մեջ անփոփոխ վոչինչ
չկա: Արդեն առաջին և յերկրորդ
դասարաններում աշակերտները կա-
րող են տեսնել այս միտքը հաստա-
տող փաստեր: Այսպես որինակ, ծա-
նոթանալով բույսերի կյանքին, ա-
շակերտները կարող են դիտել սերմի
փոփոխությունները նրա ծլելու ժա-
մանակ, ինչպես նաև արմատի, ցո-
ղունի և տերևների յերևան գալու ու
զարգանալու ժամանակ: Ջարդացման
փորը ստադիայում բույսի վրա ա-
ռաջանում են կոկոններ, փորնք հետ-
զանում են ծաղիկներ, իսկ ծաղիկ-
ներից էլ իրենց հերթին, առաջա-
նում են պտուղներ իրենց սերմերով:
Սերմերը նոր բույսեր են տալիս:
Ուսուցչին աշակերտների ուշադրու-
թյունը գարծնում է այն բանի վրա,
փոր բույսի զարդացումը միայն նրա
ծաղալը մեծանալու մեջ չի կայա-
նում, այլ փոր նա կապված է նորի
առաջ գալու հետ (յերեսասարդ
բույսի վրա չկային ծաղիկներ նույն-
իսկ սաղմի մեջ, իսկ այժմ արդեն
առաջ են յեկել ծաղիկները, փորնք
տալով պտուղների և սերմերի սկզբը
նախորդում, զարդարում են գոյու-
թյուն ունենալուց): Այս միտքը կոն-
կրետացնելու համար կարելի չե ա-
շակերտներին առաջարկել կադմել
զիտողական տախտակ (նկարներից
կամ չորացած բույսերից), փորը
ցույց տա բույսի զարդացման հա-

ջորդական ստադիաները: Այդ տախ-
տակի վրա կարելի չե ընդգծել (զու-
նավոր մատիտով կամ մի փորե-
այլ նշանով) այդ նոր գոյացու-
թյունները, փորնք չկային զարդաց
ման նախորդ ստադիայում:

Աշակերտների համար սերմերի
ծրման դիտողություն կադմակերպե-
լով ուսուցչին ողնում է յերեսանե-
րին գիտակցել նյութական այն պատ-
ճառները, փորնք սերմերի մեջ փո-
փոխություններն են առաջ բերում
նրա ծրման ժամանակ (ջուր, ջերմու-
թյուն) և ընդգծում է այն միտքը,
թե սերմերի համար ստեղծելով
բարենպաստ արտաքին պայմաններ,
մեք ինքներս կարող ենք կյանքի
կաշել սերմերին, փորնք մեզ թվում
էլին անշարժ և մեռած:

Նույնպիսի հարուստ նյութ կտան
նաև բույսերի սեղոնային փոփոխու-
թյունների, թիթեռների, դորտերի և
այլ որշեկտների զարդացման վրա
կատարած դիտողությունները:

Բոլոր յերեսաների համար լեռնե-
րը, գրանիտի ժայռերը պատկերա-
նում են կայուն, անխախտ, անփո-
փոխ: Ուսուցիչը յերրորդ դասարա-
նում պետք է ցույց տա, փոր դրա-
նիտի ժայռերը ևս անփոփոխ չեն,
փոր նրանք նույնպես քայքայվում են
և այդ քայքայումն առաջ է գալիս
բնական (նյութական) պատճառների
ազդեցությամբ:

Այս նպատակով ուսուցիչը փոփո-
խական ջերմացման և սառեցման մի-
ջոցով դրանիտի քայքայելու փորձ է
ցույց տալիս, յերեսաններին ծանո-
թացնում է ջրի և քամու քայքայիչ
աշխատանքին և աշակերտներին բե-
րում է այն յեղրակացություն, փոր
բնական պատճառների ազդեցությամբ
տակ լեռնային տեսակները քայքայ-
վում են: «Ջուր» հատվածն ուսում-
նասիրելու ժամանակ ուսուցչին ա-
շակերտներին բացատրում է այնպի-
սի յերևույթներ, ինչպիսին են մթ-
նոլորտային տեղումները, փորնք
հետ կապված են բազմատեսակ շնա-
հավատություններ: Յերեսաները

թիւններ: Պետք է յերեխաներին բացատրել, Վոր դա հին ծովային կենդանու մնացորդ է, պատմել թե ինչպէս է նա պահպանվել մինչև մեր օրերը: Յանկալի յե ցույց տալ նաև այդ կենդանուն պատկերող մի նկար է պարզ պատկերացում տալ, թե մարմնի վոր մասն է «սատանայի մատը» (նետախնցի):

Դեպի տորֆի ճահիճները երակուրսիա կատարելու կապակցութեամբ պետք է խոսել ճահճային դաղի մասին: Այս դաղը, ինչպէս հայտնի յե, կարող է ինքն-իրեն վառվել («թափառող կրակներ»): Մնահավատներն այդ կրակները համարում են «մեռյալների հոգի»: Անհրաժեշտութեան դեպքում (յերբ յերեխաների կողմից հարցումներ կլինեն) պետք է պատմել, Վոր այդ դաղն առաջանում է բույսերի փտումից, ցույց տալ, Վոր նա լավ վառվում է և բացատրել, Վոր այդ դաղը (կարելի յե ոգտադործել զործնական նպատակների համար, և Վոր կրոնական հեքիաթները ինչ Վոր «մեռյալների հոգիների» մասին անմտութիւնն է՝ և ժողովրդին սղեւտ պահելու և շահագործելու միջոց:

«Նալթ» հատվածում պետք է յերեխաներին ծանոթացնել նալթի դաղի հետ:

Այս դաղը զուրս է դալիս ալնուդ, Վորտեղ նալթի հանք կա: Կարելի յե յերեխաներին պատմել, թե ինչպէս կրոնականներն ոգտադործում են յայն ալդ դաղը, կառուցում հատուկ տաճարներ, Վորտեղ դալիս ու «սրբազան կրակին» յերկրպագում են յին հավատացյալները:

Շատ սնահավատութիւններ կան կապիւմ յեղանակի, մթնոլորտային տեղումների հետ: Պետք է յերեխաներին պատմել, թե ինչպէս մարդը համառ աշխատանքով հաղթահարում է յեղած բոլոր գեփարութիւնները, Վորպեսզի տիրապետի բնութեան դեռևս չհաղթահարված տարերքին (սալքար յերաշտի դեմ և այլն): Կարելի յե պատմել Վորոգման, դաշտերում ճյուռն պահելու, յերաշտափայտն կուլտուրաներ մշակելու, ինչ-

պէս նաև արհեստական անձրև ստանալու փորձերի մասին: Դա կնպաստի աշակերտներին հասկանալու դեռևս միջանի տեղերում անձրև ստանալու համար կատարվող մաղթանքների անմտութիւնը:

Յերեխաներին ծանոթացնելով տեղումներին, կարելի յե հասկանալ բնութեան ալնալիս յերեխայիքներ, ինչպիսին և, որինակ, «արյունոտ անձրևը» Վորի պատճառները պետք է բացատրել աշակերտներին: Կարողալ հատվածներ Ռիբլինի «Բնութեան մեծ և անհղ յերեռութիւնները» բրոշյուրից: Կարելի յե աշակերտներին պատմել, թե ինչպէս հին ժամանակներում կարկտի ու փոթորիկների առաջ դալը վերադրում են յին կախարդներին և ինչպէս ալդ պատճառով քունում են յին նրանց (այդ կախարդ համարվածներին) ու ալրում խարույկի վրա: Վորոշ տարիներում տասնյակ ու հարյուրավոր անմեղ կանաչք մեռնում են յին ջարտանք մահով, կրոնական խաղաղամիտների ձեռքով:

Յեթե աշակերտները լսել են համալարհային ջրհեղեղի մասին, ապա պետք է ցույց տալ այս կրոնական առասպելի անմտութիւնը և յերեխաներին ծանոթացնել հեղեղներին ու նրանց պատճառներին հետ:

Ողն ուսումնասիրելու կապակցութեամբ անհրաժեշտ է յերեխաներին պատմել մեր ողաջուների և ստրատոնալիտների փայլուն թուխքների մասին և մերկացնել այն պատկերացման անմտութիւնը, (յեթե ալդպիսին ունեն յերեխաները), բայց Վորի յերկինքը համարվում է աստծու բնակարանը:

Գոլորշու ուժի ուղադարձման հարցն ուսումնասիրելու ուսուցիչը կարող է աշակերտներին պատմել այն մասին, թե ինչպէս հոգեւորականները խալար հավատացյալներին զոգուում են յին առաջին չոգենալիքի և չոգեքարչերի դեմ: Պետք է զգալ լիւրեն ուժեղացնել և լայնացնել հակակրոնական նյութը:

«Ելեքտրականութեան յերեռութեան

ները բնութեան մեջ» թեմայում, հայտնաբերել տվյալ փայլում, փոթորիկի և կալծակի մասին դեռևս զոյութիւն ունեցող սնահավատութիւնները և ցույց տալ նրանց անմտութիւնը:

Զորորդ պատարանում «Կենդանիների կյանքը» թեման ուսումնասիրելիս, յերբ յերեխաները ծանոթանում են կենդանիներին կողմից միջափայլին հարմարվելու խնդրին, պետք է ցույց տալ այդ հարմարվելուն վերաբերվող մի շարք փաստեր, Վոր պէս յերեխաների մոտ ալնալիս տալիւրութիւն շատացվի, թե բնութեան մեջ առկա ինչ շատ ներդաշնակ է:*)

Անհրաժեշտ է յերեխաներին տալ փառ պատկերներ, սոցիալիստական անասնապահութեան վերաբերյալ, ցույց տալ, թե ինչպէս մարդը բարելավում է առաջ և բերում կենդանիների նոր տեսակներ, պատմել այն մասին, թե ինչպէս մարդը լնտեսացրել է կենդանիներին:

Հետաքրքիր է բերել պատմական փաստեր այն մասին, թե ինչպէս 300 տարի առաջ խաղաղ Պորտան կառուցել է առաջին ինկուբատորը և թե ինչպէս այդ գյուտարարն իր կյանքից պետք է զրկվել այդ գյուտի համար, Վորովհետև «սուրբ» ինկ վիզիցիան Վորոշեց, Վոր մարդու բնույթը ինկիւն աստծո կողմից սահմանած բնութեան որեւքները:

Անհրաժեշտ է պատմել, թե ինչպէս կրոնը սալքարում էր զիտութեան դեմ՝ մարդու մարմնի գիտական ուսումնասիրութեան առաջին փորձերի ժամանակ:

Բժշկութեան պատմութիւնից հայտնի յե, թե ինչպէս գիտնական Անդրէյ Վեդալին ստիւլված դադանաբար էր հերձում մարդկանց զիտի-

*) Այս հարցի մասին մեթոդական ցուցմունքներ տես. Յե. Ա. Յլեբովայի «Как преподавать естествознание в начальной школе» 1936 թ. և «Методические материалы для учителя начальной школы» գրքերը. Учпедгиз 1937 г.

ները, մարդու մարմնի ներքին կառուցվածքի հետ ծանոթանալու համար: «Մարդու մարմնի կյանքն ու կառուցվածքը» թեմայում պետք է խոսել հիվանդութիւնների, զրբացութեան և հիվանդութիւնները բուժելու հետ կապված կրոնական սնահավատութիւնների մասին: Այս թեմայի վերջում անհրաժեշտ է աշակերտներին պարզել մարդու ծագման խնդիրը. յերեխաները Վորոշակ և ճշգրիտ պատկերացում պետք է առանան մարդու և կենդանիների աղդակցութեան, հնադարյան կապիկների՝ մարդու նախահայրերի մասին: Ներվային սխտեմի ուսումնասիրութեան կապակցութեամբ պետք է խոսել, թե ինչպէս տերտերները համոզում են հավատացյալներին անմուռն կերպով տանել կապիտալիստական շահագործումներն ու ճնշումները, խոտանալով նրանց համար մեռնելուց հետո յերջանիկ կյանք: Պետք է բացատրել, թե ո՞ւր է ոգտակար այդ ուսմունքը և ցույց տալ, թե ինչպէս այդ կրոնական ուսմունքները խանդարում են աշխատավորներին սալքարելու լավ կյանքի համար, այստեղ, յերկրի վրա և նրանց հեղափոխական սալքարից հեռացնելով, յերջանիկութիւն և յերանելիութիւն են խոտանում մեռնելուց հետո անդրաշխարհում, Վոր ամբողջովին ստութիւն ու անմտութիւն է:

Հակակրոնական մեծ նյութ պետք է տալ մերձդարոցական հողամասում բույսեր աճեցնելու կապակցութեամբ: Այստեղ փորձով և զործնականում յերեխաները պետք է համոզվեն, Վոր բերքը կախում է ունի գոյութիւն չունեցող աստծուց, այլ մեղանից և կրիսված:

Մի շարք հակակրոնական մոմենտներ պետք է նշել. «Առողջութեան խնամքը» հատվածում (սնահավատութիւններ հիվանդութեան վարակի մասին, յերեղեցական ծիսկատարութիւնների վնասը և այլն):

Ահա, մոտավորապէս այն հարցերը, Վորոնք պետք է շոշափեն բնա-

դիտութեան աշխատանքի մեջ, վոր-
պէսպէս բնագիտութեան դասախոս-
դուրը հակադրոնական տեսակետից
սրվի: Թված հարցերը, ինչպէս վե-
րեւում արդեն նշվեց, իհարկէ
ստատիչ չեն և ամեն մի ուսուցիչ
գործնական պետք է արկելացնի մի
շարք այնպիսի մոմէնտներ, վորոնք
առկելի ակտուալ են տեղական պայ-
մաններում: Ուսուցիչն ուշադիր
պետք է լինի, թե ի՞նչ է կա-
տարվում չընդարձակում (վոր մի-
այն յերեխաների, այլ նաև հա-
սակալութեան մոտ) և իր ժամա-
նակին արձագանքի ու քաղաքացիա-
տա կրօնական հաշիշի բարձրագույն
արդարահայտութեանը:

Ի՞նչ մեթոդներով պետք է հակա-
կրօնական աշխատանք անել: Բնա-
ցկութեան արեւելիկ առանձնա-
հատկութիւնը կայանում է նրանում,
վոր նա գործ ունի աշակերտների
անմիջական բմբռնմանը մատչելի
փաստերի հետ:

Ահա այս դեպքով է, վոր մենք
պետք է ստա՞նին հերթին ողովներ
և բնագիտութեան դասախոսման
հետ կապված հակադրոնական աշ-
խատանք անենք:

Վերլուծենք մի քանի որինակներ,
վորոնք առկա կլուսարանին այս
միտքը:

Կան տեղեր, վոր գեոևս գոյու-
թիւն ունի ծիածանի հետ կապված
անհատականութիւն (ծիածանը
հասած գրու՞մ է): Ուսուցիչը
պետք է ցույց տա ծիածանի նյու-
թական պատճառը, իսկ դրա համար
անհրաժեշտ է ծիածան ստանալ
պուլվերիզատորի միջոցով: Այս նա-
խադրարմունքներից յերեխաներին
ապատելու համար ուսուցիչը յերե-
խաներին փորձերով ցույց է տալիս
անձրե դայու բնական պատճառնե-
րը: Իսկ յեթե, բացի սրանից նա
յերեխաներին ծանոթացնի ջրի շրջա-
պտույտի հետ բնութեան մեջ, պատ-
մի այն մասին, թե ինչպէս տե-
րերները ողովում են անձրե ստա-
նալու մաղթանքներից, միաժամա-
նակ գիմելով բարոյական ոգնու-
թեանը՝ մաղթանքը բարենպաստ

պայմաններում կատարելու համար
(կարգալ յեմյան Բեդնու «Տեւտերն
ու բարոմետրը»), ապա նա սրանով
ցույց կտա յերեխաներին յեղանակի,
անձրեի մասին յեղած կրօնական
անհատականութիւններին անհիմն ու
միաստակար լինելը և յերեխաների
մեջ կմշակի ճիշտ մատերիալիստա-
կան տեսակետ այս հարցում:

Մի որինակ ևս.—ամպրոպի խնդի-
րը. կայծակի և վորոտի հետ կապ-
ված անհատականութիւնը վերացնե-
լու համար, պետք է յերեխաների
հետ կատարել Ելքորակա՞նութեան
հետ կապված մի շարք փորձեր,
ցույց տալ, վոր մեք կարող ենք
ստանալ փոքր կայծակ ու վորոտ և
սրանից հետո պատմել, թե ինչպէս
են դիտականներն իմացել, վոր
կայծակն ելքորակա՞ն մեծ կայծ և
(Ֆրանկլինի, Ռիլիմանի և այլ գիտ-
նականների փորձերը):

Այս բոլոր որինակները ցույց են
տալիս մեթոդիկայի այն առանձնա-
հատկութեանը, վորոնք պետք է
գործադրել բնագիտութեան դասերին
հակադրոնական աշխատանք անե-
լիս: Բացի վաստերից, վորոնք
պետք է ցույց տրվեն յերեխաներին,
ուսուցիչը պետք է պատմի, կարգա-
կ մոզլ ժամանակ հիշի, թե պետք է
ազդել վաշ միայն յերեխաների գի-
տակցութեան այլ մաս գզացումնե-
րի վրա: Այս իսկ պատճառով վա-
ղեղարկեստական պատմութեան բն-
թացքում, ուսուցիչ լսով պատմելը
պետք է աշխատու լինի, վորպէս հա-
կադրոնական դաստիարակութեան
արժեքավոր միջոցներ: Այս պատ-
մութեան բնութեան պետք է վառ կեր-
պով ցույց տալ, թե ինչպէս է մար-
դը տիրապետում բնութեանը, ինչպէս
է կրօնը պայքարել և պայքարում
դիտութեան դեմ, ցույց տալ խալիս-
րամոլութեան փաստեր, յերեք կրօնա-
կան Փանատիկոնները այրում և յին
խարույկների վրա կենդանի մարդ-
կան և նրանց համարում և յին կա-
խարդներն այն բանի համար, վոր
նրանք փորձում և յին ապրտամբել
կրօնական դոգմաների դեմ: Դպրոցը
յերեխաների մեջ պետք է դաստիա-

րակի ատելութեան դեպի կրօնը
ամեն դեպքում մերկացնի նրա դա-
տակարային հակահեղափոխական ե-
ութեանը:

Յերեխաների հետ միասին ուսում-
նասիրելով շրջապատող բնութեան
ուսուցիչը պետք է նրանց մեջ սեր
զարգացնի դեպի խորհրդային հայ-
րենիքի բնութեանը: Ամենամաղ տա-
րիքից սկսած պետք է յերեխաների
ուշադրութեանը դարձնել մեր բնու-
թեան դեղեցկութեան և հարստու-
թեան վրա:

Յերբորդ դասարանում, ոգտակար
հանածոների ուսումնասիրութեան
ժամանակ, ուսուցիչն աշակերտնե-
րի ուշադրութեանը պետք է դարձնի
մեր յերկրի բնութեան անսպառ հա-
րստութեանների վրա, վորոնք կա-
պիտայիստների տեսչանքի առարկա
յեն հանդիսանում:

Դեպի սոցիալիստական հայրենիքը
սեր դաստիարակելու համար խոշոր
նշանակութեան կարող է ունենալ
ուսուցչի պատմութեանները բնու-
թեան վրա մեր տարած հաղթանալ-
ների մասին: Մեր ողջոյնների հե-
րոսական սիրտգործութեանները,
ողի տարերքն հաղթահարելը, հյու-
սային բեռնը գրաւելն ու սորա-
տաքների անմատչելի բարձրունքնե-
րին հասնելը, Դեկտրը, Ռիսնը և
Սիշի-ի բաղմամբիլ այլ դետերը
մեզ յենթարկելը, ոգտակար հանա-
ծանքի նոր մաշքեր դանելը, շքա-
նշանակիք Եպրոնի (ժովի հատակից
խորտակված նավեր հանող կազմա-
կերպման աշխատանքը, սոցիալիս-
տական գլուգատնետեութեան և ա-
նտնապահութեան հաղթանակնե-
րը,— այս բոլորն ու նրանց նման
փառ փաստերը մեր հերոսական խոր-
հրդային իրականութեանից, պետք
է արտացոլեն բնագիտութեան դա-
տերին:

Յերեխաների մեջ զարգացնելով ան-
սահման անձնվերութեան և սեր դե-
պի սոցիալիստական հայրենիքը, բը-
նութեան վրա տարած մեր հաղթա-
նակների այս պատմութեանները
միևնույն ժամանակ աշակերտներին

կմղեն դեպի միութեան բոլոր ան-
կյուններում սոցիալիստական շինա-
րարութեան նպատակներով, տեղա-
կան բնական հարստութեաններն ու-
սումնասիրելու, պահպանելու և ող-
տագործելու համար տարվող աշխա-
տանքներին, իրենց ուժերի չափով
մասնակցելու գործը:

Բնագիտութեան դասերը նյութ են
տալիս յերկրի պաշտպանութեան խոշ
դիւրների հետ կապված գրույցներ
կազմակերպելու համար: Այսպէս ո-
րինակ, շունը, ձին, աղաւնին ուսում
նասիրելու ժամանակ պարզվում են
նրանց ողտագործման յեղանակները
կարմիր բանակում: Անկենդան բնու-
թեան կուրսում (Յ-րդ դասարան)
պարզվում է վառելիքի և մետաղների
նշանակութեանը մեր յերկրի պաշտ-
պանութեան համար:

Չորրորդ դասարանում մարդու
մարմնին ուսումնասիրելիս, «նշա-
տութեան» հատվածում հասկացողու-
թեան և արվում թունափոր նյութե-
րի, նրանց ազդեցութեանները մարդ
կային որդանիվմի և նրանցից պաշտ-
պանվելու յեղանակներին մասին: Ա-
ռողջութեան պահպանման մասին
տարվող գրույցներում պարզվում է
առողջ, ուժեղ, գիմացկուն լինելու
անհրաժեշտութեանը, վորպէսպի ան-
հրաժեշտ մոմէնտին մենք կարողա-
նանք պաշտպանել մեր սոցիալիստա-
կան հայրենիքը:

Դասի բնթացքում տարվող գրույց-
ները պետք է լրացվեն արտադասա-
րանական բնույթի գործնական պա-
րտադրութեանը (հակադարձի կաղ-
մութեան գործնական ծանոթութեան,
հակադարձի սոցիալիստութեանը, գործնա-
կան պարտադրութեան ատալին ոգնու-
թեան հասցնելու յեղանակների ու-
սումնասիրման համար, փոտաւատոր
աղաւնիներին բուծելը պտտանի բնա-
դետերի խմբակում և այլն):

Բնագիտութեան ծրագրին ուսուց-
չից պահանջում է սովորեցնել յերե-
խաներին պաշտպանել իրենց առող-
ջութեանը դպրոց դայու հենց առա-

Ջինս որից: Ուսուցիչը նրանց ծանու-
թացնում է անձնական առողջապա-
հության կանոններին և անշեղ հե-
տևում է նրանց դործադրմանը:
Մկրդում այս կանոնները աշակերտ-
ներին տրվում են դոգմատիկ ձևով,
վորովհետև յերեխաները դեռևս չեն
կարող ըմբռնել նրանց գիտական հիմ-
նավորումը: Հետագայում յերբ յե-
րեխաները կձանոթանան մարդկային
մարմնի կյանքի և կառուցվածքի
հետ, նրանց հասկանալի կդառնա ու-
սուցչի կողմից առաջարկված ամեն
մի առողջապահական պահանջի կա-
ռարման նշանակությունը: Չորրորդ
դասարանում «Մարդու մարմնի նա-
ուսցվածքն ու կյանքը» թեմայի,
հիմնական խնդիրներից մեկը հանդի-
սանում է յերեխաների մեջ դեպի
առողջության պաշտպանման խնդիր-
ներն ունենալիք գիտակցական վերա-
բերմունքի դաստիարակումը:

Ծրագրի ներածականում, վորպես
բնագիտության խնդիրներից մեկը
տարրական դարոցում առաջադրվում
է «զարթեցնել յերեխաների մեջ հե-
տաքրքրությունը դեպի բնության ու-
սումնասիրությունը» պահանջը: Այն
դործը, վորով մենք հետաքրքրվում
ենք, դրավում է մեզ, ստիպում է
լարել մեր ուժերը, եներդիս յե մո-
բիլիզացիայի յենթարկում գծվարու-
թյունները հաղթահարելու համար,
արթնացնում է ստեղծագործական
նախաձեռնություն: Բնությունն ու-
սումնասիրելու գծով հետաքրքրու-
թյունը դարձեցնելը կարևոր է նախ և
սուաջ նրա համար, վոր աշակերտնե-
րը հաջողությամբ պարապեն բնագի-
տությունում: զեպի այդ առարկան ու-
նեցած հետաքրքրությունը ողնում է
կենտրոնացնելու ուշադրությունը
նրա վրա և ավելի լավ հիշելու հա-
յորդված տեղեկությունները: Բնա-
գիտության դասերը վորոնք կառուց-
ված են բնության կոնկրետ նյութե-
րի ուսումնասիրության վրա և հե-
տաքրքրում են յերեխաներին, ողնում
են յերեխաների մեջ ինքնակամ ուշա-
դրությունը դարգացնելու: Իսկ ինք-

նակամ ուշադրությունը մեր գիտակի-
ցական դործունեությունից համար
չատ կարևոր պայման է հանդիսա-
նում:
Մակայն, դեպի բնություն ուսում-
նասիրությունը հետաքրքրություն
դարգացնելը ավելի խոր նշանակու-
թյուն ունի: Մեր յերեքի բնությունը
չափազանց հարուստ է, բազմաու-
սակ է, սակայն դեռևս անբավարար
է ուսումնասիրված: Մեր սոցիալիս-
տական հայրենիքին հարկավոր են
բնությունը ուսումնասիրողների բազ-
մաթիվ կազմեր, վորպեսպի լրիվ ող-
տագործենք նրա հարստություններն
ու ուժերը, վորպեսպի մեր հայրենի-
քը դարձնենք ավելի հարուստ, իսկ
աշխատավորների կյանքն ավելի յեր-
ջանիկ: Յեք-ե դպրոցին հաջողվի յն-
յեխաների մեջ հետաքրքրություն
արթնացնել դեպի բնության ուսում-
նասիրությունը, ապա նա մեծ գործ
արած կլինի մեր յերեքի ապագայի
կամար:

Ի՞նչպես հասնել դրան.
Դրան կարելի յե հասնել նախ և ա-
ռաջ մեթոդական տեսակետից բնա-
գիտության հետաքրքիր և ճիշտ դա-
սավանդում կաղմակերպելով (դասա-
վանդման ցուցադրականություն-
եքսկուրսիաներ անցկացնելը, առաք-
կայական դասեր, դեմոնստրացիա-
ներ, արտադասարանական խմբակա-
յին պարապմունքների կաղմակեր-
պում և այլն): Այս հարցի մասին
մանրամասն ցուցմունքներ տրված են
բնագիտության մեթոդական ձեռ-
նարկներում:

Բնագիտության դասերին յերեխա-
ները դործ ունեն կոնկրետ առարկա-
ների, անոթների, դործիքների, կեն-
դանի բույսերի և կենդանիների հետ:
Հենց այս բնութագրական նյութը պա-
նակում է ինքնակամ վերաբերմունք
և յերեխաներին պարտաճանաչու-
թյուն ու նշանակություն է սո-
վորեցնում: Ասենք թե 3-րդ դասա-
րանի աշակերտը կատարում է «պղղ-
տոր ջրի թորում» փորձը. յեթե նա
գամիչը լավ չի պատրաստել, կամ

անուշադիր է քամում, ապա փորձն
անհաջող կլինի՝ պղտոր ջուրը քա-
միչից կոսցնի: Փորձանոթը կրակի
վրա անուշադիր կերպով տաքացնելու
հետևանքով, նա կարող է պայթել
(որ, յեթե տաք փորձանոթը մոտե-
ցնենք սպիրտալորոցի պատույթին):
Դյուրբարեկ ապակյա սրվակը կջարդ-
վի վոչ միայն վայր ընկնելու դեպ-
քում, այլ նաև անուշադիր կերպով
սեղանին դնելիս (մեխի, մատիտի և
այլ առարկաների վրա դնելիս):

Այս և բոլոր նման դեպքերում ա-
շակերտի գործողությունը վնասու-
վում է նրա աշխատանքի արդյուն-
քով: Յեթե աշակերտը ցանկանում է
լավ արդյունքներ ստանալ, ապա նա
պետք է ճշտապահ և ուշադիր կա-
տարի ուսուցչի բոլոր ցուցմունքնե-
րը: Այդ ցուցմունքները չկատարելու
արդյունքն այն կլինի, վոր աշխա-
տանքն ապարդյուն կացնի, փորձն
անհաջող կվերջանա: Դաստիարակ-
չական նպատակներով շատ նպատա-
կահարմար և բնագիտության դասե-
րին հատուկ ժամանակ հատկացնել
կահավորանքի, նոր պարագաների և
նրանց ողտագործման ճիշտ յեղանակ
ների հետ ծանոթացնելու. այսպես
որինակ, պետք է ծանոթացնել սպիր-
տալորոցի, սրվակների, ապակյա ա-
նոթների, կշռերի, կշռաքարերի
հետ: Պետք է վոչ միայն ցույց տալ
դործածության յեղանակները այլ և
հարկադրել աշակերտներին կատարել
համապատասխան դործնական վար-
ժություններ, վորպեսպի նրանք
սկզբից կարողանան այդ առարկանե-
րի հետ ուշադիր և ճիշտ վարվել
(վորոչ դեպքերում և ունակությունե-
ներ ձեռք բերելը): Այս բոլորն ա-
շակերտներին կարգապահության և
վարժեցնում, սովորեցնում է ճիշտ
կատարել այն կանոններն ու պա-
հանջները, վորոնց իմաստը աշա-
կերտներին լրիվ հասկանալի յե:

Կարգապահության անհրաժեշտ է
նաև բոլոր աշակերտներին տված
նյութերի վրա աշխատանք կատարե-
լու ժամանակ («առարկայական

դաս»), կենդանիներին դիտելու և հե-
տևելու, եքսկուրսիաների և հողա-
մասում աշխատելու դեպքերում:

Վոչինչ այնպես չի հարկադրում
ինքն իրեն դադար, վորքան եքսկուր-
սիայի ժամանակ անեկատելի կերպով
մի վարչիկ կենդանու մոտենալը,
նրան չվախեցնելու համար, կամ
կատվել, շան և այլ կենդանիների լր-
սողությունն ստուգելը դասի բնթագ-
քում և այլն:

Յերբ յերեխաներն եքսկուրսիա յեն
դնում կամ դնում են աշխատելու հո-
ղամասում, նրանցից ամեն մեկին
տրվում է վորոչ կահավորանք, վո-
րի համար նրանք պատասխանատու
յեն:

Ուսուցիչն այս դեպքերն ողտագոր-
ծելու յե յերեխաների մեջ դեպի հա-
սարակական գույքը գգուչ և խնամ-
քով վերաբերվելու սարքեր զարգաց-
նելու կամար:

Խոշոր դաստիարակչական նշանա-
կություն ունի նաև բնության պաշտ-
պանության աշխատանքը, վորը տաք
վում է դպրոցում բնագիտության
դասավանդման կապակցությամբ:

Կարևորագույն խնդիրն է, համ-
կոժկուսի կենսկոմի կողմից դպրոցի
առաջ դրած պահանջը դաստիարակել
«սոցիալիստական շինարարության
համար նախաձեռնություն ունեցող և
դործունյա մասնակիցներ»: Այս
խնդիրը լուծելու մեջ բնագիտությա-
նը վերջին տեղը չի արված: Բնագի-
տությունն աշակերտների առաջ բաց
է անում նախաձեռնությունը ցուցա-
բերելու լայն հնարավորություններ:
Ուսումնասիրելով շրջապատի բնու-
թյունը, յերեխաները (ուսուցչի դե-
կավարությամբ և ցուցմունքներով)
անց են կացնում մի շարք միջոցա-
ռումներ և աշխատի աշխատանքներ
են կատարում, վորոնք ունեն հասա-
րակական նշանակություն: Այսպես,
նրանք պաշարում են ալյուրների,
բանջարանների, դաշտերի վնասա-
տուների դեմ, պաշտպանում են
մատղաշ տունկերը, կաղմակերպում

ՅԵՐՐՈՐԴ ԴԱՍԱՐԱՆ

ԹԵՄԱ՝ «ԶՈՒՐ»

ԴԱՍԱՐ՝ «ԻՆՉՊԵՍ ՄԱՅՐԵԼ ՊԼՏՈՐ, ԿԵՂՏՈՑ ԶՈՒՐԸ» (ԶՐԻ ՔԱՄԵԼԸ)

1. Ներածական դրույց. — բնության մեջ լիակատար մաքուր ջուր չի լինում: Նրա մեջ լինում է փոշի, կափ, ափաղ, տեսողության համար աննկատելի էլակներ (բակտերիաներ): Նրանց մեջ կարող են լինել հաս վարակիչ հիվանդությունների միկրոբներ: Յեթե դպրոցում կամ մանրագիտակ, ապա յերկրաներին պետք է ցույց տալ միկրոբները, պարունակող ջրի մի կաթիլ: Նման ջուր չի կարելի խմել: Նա պետք է մաքրել:

2. Պատր ջուր քամելը, — փորձի ցուցադրումն (տես Տեսչուրի բնագիտության դասագիրքը, մաս I-ին խնդրես նաև Յողադոյսիու — «Практические занятия по естествознанию в начальной школе» մեթոդական ձեռնարկները):

3. Փորձի նկարագրումն:

4. Քամիչենի (Ֆիլարների) — կառուցվածքը ջրմուղներում (ուսուցչի բացատրությունը):

Ինչո՞ւ չի կարելի խմել գետի ջրաբեր ջուրը (նրանց մեջ կարող են լինել վարակիչ հիվանդությունների մանրէներ): Ի՞նչ պետք է անել անողջութեանը «սուրբ», «որհնած» ջուրը (ջրորհների ժամանակ և այլն), վորը համապատասխանում անմիջապես դեպի են վերցնում: Կրոնը մեծ վտանգ է հասցնում անողջությանը, վոր հանձնարարում է հիվանդությունների դեպքում դեղերի փոխարեն «սուրբ» ջուր դործածել:

5. Բարձրագույն կարգի «Որհնելի» սուրբ ջուր պատմվածքը (Յե. Պերպեկու. հակախրոնական դրամատիկ 2-րդ պրակը):

ԴԱՍ՝ «ԶՐԻ ԳՈՂՈՐԾԻԱՑՈՒՄԸ»

1. Զրույց — բախում կախ են տվել թաց ապխտակեղեն: Մի քանի ժամից հետո ապխտակեղենը բոլորովին չորացել է: Ո՞ւր գնաց նրա միջի ջուրը:

— Նա «չորացավ»:

Ուսուցիչ. — չորացավ ապխտակեղենը և վոչ թե ջուրը, իսկ ջրի մասին պետք է ասել՝ «Ջուրը գոլորչիացավ», այսինքն վերածվեց գոլորչու: Այժմ մենք կժամայնանք գոլորչու հետ և կտեսնենք, թե ինչպես է կատարվում ջրի գոլորչիացումը:

2. Դասադրքում նկարագրած փորձի ցուցադրումն:

Նախ քան տաքացնելը, սրվակը պետք է կշռել: Յերկրաների ուշագրությունը դարձնել այն բանի վրա, վոր գոլորչին անտեսանելի չէ:

3. Փորձը նկարել:

4. Կրկին անգամ սրվակը կշռել (15-20 րոպեից հետո):

Զուրը պակասեց: Ի՞նչ յեղով նա: Նա վերածվեց գոլորչու: Զրի անտեսանելի գոլորչին տարածվեց սենյակում: Գոլորչին կարելի չէ կրկին անգամ ջուր դարձնել: Դրա համար պետք է գոլորչին ատեցնել (ուսուցիչը յեռացող ջրի ամանի վրա բլուրնում է ատոր առարկա, որինակ՝ դանակ, բաժակ և այլն): Նրա վրա առաջ են գալիս ջրի կաթիլներ: Նշանակում է ջուրը չի կորչում, այլ միայն փոխում է իր վիճակը — անգույն դրուքյունից անցնում է գույնը չիացած դրուքյան:

ԴԱՍ՝ «ԱՆՁՐԵՎԻ, ՁՅՈՒՆԻ, ԿԱՐԿՈՒՑԻ ԳՈՅԱՑՈՒՄԸ»

1. Ինչպես է դոյանում անձրևը: Ուսուցիչը մի թասով յեռացնում է ջուրը և պնդում ձյունում է նրա վրա: Պնակն սկզբում ծածկվում

են ծաղկանոցներ, փորձարկում են բույսերի նոր տեսակները, մասնակցում են ուղտակալ հանածոների հետախույզության և այլն և այլն: Ուսուցիչն ամեն կերպ պետք է խրախուսի և նպաստի նման ձեռնարկումներին, մասնավորապես դեպքում, յերբ նրանք առաջ են յեկել և տարվում են աշակերտներին նախաձեռնություններ: Սկսված դործը պետք է հասցնել մինչև վերջը: Դրա համար պահանջվում է կազմակերպվածություն, վորը հիմնվի աշակերտների գիտակցական կարգապահության վրա: Այդպիսի կազմակերպվածության ձևերից մեկը հանդիսանում է պատանի բնագետ փորձարկողների խմբակը:

Սա յերկրաների կամավոր կազմակերպությունն է, վորը յայն ասպարեկ է բաց անում նրանց ինքնազործունեության համար, դաստիարակում է նախաձեռնություն, համառություն և կարգապահություն: Ումբակի ամեն մի մասնակից ընտրվում է իրեն հետաքրքրող աշխատանք, ղեկավարի մասնակցությամբ կազմում է պլան և կոնկրետի (խրակի ընդհանուր փողովի) առաջ հանձն է առնում կատարել այդ աշխատանքը և հասցնել այն մինչև վերջը: Դեկավարն ու յերկրաները՝ խմբակի անդամները հետևում են ամեն մեկի աշխատանքին, հարկ յեղած դեպքում նրանց ուղեկցում են հասնում, ստուգում են կամավոր կերպով իրենց վրա վերցրած պարտավորության կատարումը, փողովում յում են հաշվետվություն նրանց կատարման մասին, տալիս են գնահատական, խրախուսում են լավագույններին:

Սակայն, միայն այդ հասարակական հսկողությունն ու գնահատականը չեն վոր հանդիսանում են կարգապահության դաստիարակչու միջոցներ: Հենց նույն իր բնույթով, վորի հետ գործ անեն աշակերտները, յերկրաներին առաջադրում է վորոշ պահանջներ: Ուսուցչի առարկայի համար ասենք աշակերտն ընտրվում է անկր: Նա պետք է ապահովի նրա

լավ խնամքը: Յեթե աշակերտն անհող ու անուշադիր լինի, ախլարիում մի ջուրը ժամանակին չփոխի, կանոնավոր կերպով չկերակրի և այլն, կենդանին կսատկի: Սա կլինի աշխատանքի յիսկատար քայքայում:

Նույն բանը կպատահի և բույսերի հետ: Նրանք պահանջում են մանրակրկիտ և ամենուրեք խնամք, վորը յերկրաներին սովորեցնում է համառություն և ճշտապահություն միջոցով հասնել իր առաջ դրած նպատակին:

Կարելի չէ շատ որինակներ բերել այն մասին, թե ինչպես պատանի բնագետների խմբակի աշխատանքը շատ անգամ արժանապես վերադաստիարակում է աշակերտներին: Անդաստիարակ, անկարգապահ յերկրաները, վորոնք անիմաստ կերպով վաչաղացնում են թուշուններին, աննպատակ կերպով քանդում են նրանց բները և այլն, հաճախ պատանի բնագետների խմբակը ներգրավվելուց հետո, դանում են յիսկատար կարգապահներ, յով աշակերտներ, նառուբախտական աշխատանքի և բնությունը պաշտպանելու համար տարվող պայքարի հետ կապված բոլոր նախաձեռնությունների ախտի մասնակիցները:

Վերևում հիշատակված բոլոր դաստիարակչական աշխատանքների հաջող յուծման համար անհրաժեշտ են հետևյալ հիմնական պայմանները.

1. Դպրոցական բնագիտության դաստիարակչական նշանակության ճշգրիտ բնորոշումն ուսուցչի կողմից:

2. Առարկայի և նրա դասավանդման մեթոդիկայի յով տիրապետումը:

3. Ուշադիր և ղգայուն մոտեցում դեպի աշակերտները:

Այս բոլոր պայմաններն ել լիովին իրագործելի չեն. այս իսկ պատճառով ամեն մի ուսուցիչ կարող է և պետք է այնպես դնի բնագիտության դասավանդումը, վոր նա առավելագույն չափով նպաստի դպրոցի առաջ կանգնած կրթական և դաստիարակչական խնդիրների հաջող յուծմանը:

և ջրի մանր կաթիլներով, հետո կաթիլները միանում են, դառնում խոշոր կաթիլներ և վերջապես պոկվելով սնակից թափվում են ցած:

Ուսուցիչն առաջարկում է յերեխային բացատրել իրենց տեսածը: Կանչված աշակերտը պատասխան է տալիս: (Ձուրը տաքանալով դառնում է գոլորշի: Գոլորշին վերե է բարձրանում: Սառը ապակուց գոլորշին սառնում է և վերածվում ջրի կաթիլների):

2. Ուսուցիչը պատմում է, թե ինչպես է անձրև առաջ գալիս բնության մեջ: Նա բացատրում է անձրևի նշանակությունը բերքի համար: Պատմում է, թե ի՞նչ դժբախտություններ է բերում մարդկանց յերաշտը: Ի՞նչպես են տերտերները պայքարում յերաշտի դեմ (մաղթանքներ), հարստանում են գյուղացիների հաշիվին, հեռացնում չորուկյան դեմ պայքարելու դիտակներ միջոցներ զործադրելուց: Ի՞նչպես է գիտությունը պայքարել յերաշտի դեմ (փոստումն, հողի լավ մշակումն, ձյուն պահելը,

յերաշտադատյուն կուլտուրաների մշակումը): Հետո ուսուցիչը պատմում է, թե ի՞նչպես է զոյանում ձյունն ու կարկուտը, պատմում է կարկուտի վնասների մասին: Ի՞նչպես են տերտերները կոպում կարկուտահարուժյան դեմ (մաղթանքներ):

3. «Թնդանոթներով Յեղյա մարդարեյի դեմ» պատմվածքի բարձրաձայն ընթերցանություն: Պերովսկու հակակրոնական գրադարան, պրակ. 6-րդ):

Հաջորդ դասին պետք է չարունակել զրույցը անձրևի մասինն պատմել, հրաշք, արյունոտ անձրևի, գորտերով և ձկներով անձրևի և այլ թափվող անձրևների մասին և բացատրել նրանց ծագումը (կարգալ հատվածներ Ռիբկինի «Բնություն մեծ և փոքր յերևույթները» բրույտերից):

Վերջում պետք է կարդալ «Աստծո բարկություն» պատմվածքը (արյունոտ անձրևի մասին) նույն հակակրոնական գրադարանի պրակներից:

ՁՈՐԻՈՂ ԴԱՍԱՐԱՆ

Թեմա՝ «ՄԱՐԴՈՒ ՄԱՐԲՆԻ ԿԱՌՈՒՅՎԱԾՔԻ ՈՒ ԿՅԱՆՔԸ»

Դաս՝ «Սննդի նշանակությունն ու սննդառուրյան կանոնները»

1. Զրույց. — Մենդի անհրաժեշտությունը մարդու գոյության համար: Բաղցածությունը դեպքում մարդը նիհարում է, սպիտակում է նրա քաղը, թուլանում, չի կարողանում աշխատել: Մենդի մեջ պետք է մտնեն այն բոլոր նյութերը, վորոնց հետ աշակերտները ծանոթացել են նախորդ դասերի ընթացքում: Առողջությունը պաշտպանելու համար պետք է պահպանել սննդառության կանոնները: Զրույցի մեջ տրվում են կարևորագույն պայմանները: Ուսուցիչը պատմում է, թե ինչ հետևանքներ կարող են ստացվել, յեթե սովյալ կանոնները չպահպանվեն:

2. Սննդառության կանոնների դրանցում:

3. Զրույցի շարունակությունը. հետամնաց ընտանիքներում պատահելու վնասն առողջության հա-

մար: Պատահելու յերկար ժամանակամիջոցում քիչ ուտելն առաջ է բերում որդանիզմի թուլացում: Թուլացած որդանիզմ ունեցող մարդը հեշտությունը հիվանդանում է զանազան հիվանդություններով: Մի շարք պատեր գյուղում աշխատանքային ժամանակաշրջանում են պահվում, յերբ մարդն ուժեղացրած սրնդի կարիք ունի: Պատերը հատկապես վնասակար են յերեխաների համար, վորոնց աճող որդանիզմը պահանջում է համաչափ և բավարար սնունդ: Պատերը վերջանում են կրոնական տոներով: Յերկար ժամանակ քիչ ուտելուն դալիս է փոխարինելու շատակերությունը: Սա, շատ անգամ ստամոքսային հիվանդությունների պատճառ է դառնում (կարելի յե ոգտադործել Պերովսկու

կու «Антирелигиозное воспитание. В начальной школе» դրքում, 1934 թ. էջ 132-135-ում բերած փաստերը: Իրենց փող ծանրությամբ անցյալում պատերն ընկնում էյին բանվորների և գյուղացիների վրա: Հարստներն ու շատ անգամ իրենք, տերտերները պատահում էյին վոչ ամեն անգամ, յոկ յեթե պատ էյին պահում, ապա պատի սեղանը պահաս հարուստ յեր լինում սովորական սեղանից: Կապիտալիստներին ձեռնառու յե, վոր աշխատավորները պատ պահեն. պատը աշխատավորներին վարժեցնում էր հարմար կայնքի, խոնարհություն ու համբերություն, նվաղեցնում էր նրանց պահանջը, հեռացնում էր լավ կյանքի համար մղվող պայքարից:

4. Բարձրաձայն կարդալ «Իվանիցա» պատմվածքը դպրոցական հակակրոնական գրադարանից (Պերովսկու՝ պրակ 2-րդ):

5. Համառոտ գրույց պատմվածքի բովանդակության շուրջը:

Հաջորդ դասին անհրաժեշտ է մանրամասն կանգ առնել ստամոքսային-աղիքային վարակիչ հիվանդություններից պաշտպանվելու կանոնների վրա (փորկայնատիֆ, դեղինտերիա, խոլերա):

Պատմել (կամ կարդալ), թե ինչպես էյին տերտերները «բժշկում» այդ հիվանդությունները (աղոթքներ, թափոթներ և այլն) և ինչպես նման բժշկությունը նպաստում էր այդ հիվանդությունների ավելի մեծ չափով տարածվելուն: Բարձրաձայն կարդալ «Մեղրայի խոսվություն» պատմվածքը (դպրոցական հակակրոնական գրադարան, պրակ 2-րդ):

Դաս՝ «ԱՐՅՈՒՆ»

1. Զրույց. — Ի՞նչ գիտեն յերեխաները արյան նշանակության մասին (արյունը թոքերից մարմնի բոլոր մասերն է ստանում մեր ներշնչած թթվածինը և թոքերն է բերում անխաթմա գազը. արյունը մարմնի բոլոր մասերին տալիս է սննդաբար նյութեր):

2. Ուսուցիչը պատմում է արյան

կազմի մասին:

3. Արյան ցուցադրումը մանրադիտակով:

4. Ուսուցիչը պատմում է արյան կազմի և սպիտակ գնդիկների դերի մասին: Ինչպես են գիտնականները իմացել, թե ի՞նչ է կատարվում հիվանդ մարդու մարմնի մեջ. մանրադիտակի գյուտը, հիվանդարեր միկրոբների հայտնաբերելը. Դաւիենի, Պաստերի և այլ գիտնականների աշխատանքը: Գիտությունն ողնում է վարակիչ հիվանդությունների դեմ պայքարելու գործում:

Յեկեղեցականներն ինչպես էյին պայքարում դիտություն դեմ (որ. պաշար ծաղիկի դեմ, սրսկումների դեմ, սրա մասին տես Պերովսկու «Հակակրոնական դաստիարակությունը տարրական դպրոցում» գիրքը (ուս)):

Համառոտացալները մինչև այժմ էլ շարունակում են դիմել զանազան միջոցների և գրեթե յոյան հիվանդությունները «բուժելու» համար («բժշկող» աղբյուրների և ջրհորների, «հրաշագործ» սրբապատկերների, մատուցների, անեծքների, հմայումների և այլ միջոցներով «բժշկել»): Նրանց վնասակարությունն առողջության համար:

Գրեթե յոյան և հիվանդությունները «բուժելու» այլ միջոցների մասին, յերեխաների համար հետաքրքիր պատմվածքներ կան զանազան հակակրոնական քրիստոմատներում (տես որ. դպրոցականների հակակրոնական գրադարան, պրակ 2-րդ սուս.): Սրանցից մի քանիսը կարելի յե բարձրաձայն կարդալ յերեխաների համար, սովյալ կամ հաջորդ լրատելին: Անհրաժեշտ է պարզել արդյո՞ք չընդադառնում գոյություն չունի գրեթե յոյան միջոցով «բուժելու» յեղանակների գործադրումն: Յեթե կան, ապա ուսուցիչն առաջին հերթին պետք է ցույց տա այդպիսի «բուժումների» անմտությունն ու վնասակարությունը:

Դաս՝ «Գլխի ՈՒՂԵՂԻ ՆՇԱՆԱԿՈՒ-
ԹՅՈՒՆՆԵՐ»

1. Մարդու և կենդանիների սպի-
տի մեջ պահված ուղեղների ցուցա-
դրումն:

2. Ուսուցիչը պատմելու յե, թե
գիտնականներն ինչպես իմացան
գլխի ուղեղի նշանակությունը (փոր-
ձեր կենդանիների վրա, գիտություն-
թյուններ հիմանդի և վերափոխվածի
վրա և այլն):

3. Յեղրակացություն — Գլխի ու
ղեղի նշանակությունը, վորպես մար-
դու գիտակցական գործունեյու-
թյան սրգանի:

4. Զրույց այն մասին, մարդու
գիտակցական գործունեյությունը կա-
խում ունի ուղեղից: Յերբ ուղեղը
զաղարում է դործելուց, մարդը
կորցնում է գիտակցությունը, վո-
չինչ չի կարող զգալ, չի կարող մը-
տածել: Յերբ մարդը մեռնում է
նրա մարմինը փոխում է հոգում
(կամ ալրում են կրեմատորիայում),
մահվան հետ միասին չքանում է
գիտակցությունը, վորովհետե նա
չի կարող գոյություն ունենալ ա-
ռանց ուղեղի:

Յերեխաների առաջ մերկացնլ կը-
րոնական սնտրադալալությունները
և հեքաթները «հոգու անմահու-
թյան» մասին, վորն իբր թե կարող
է գոյություն ունենալ մարմնից ան-
կախ և մահվանից հետո, դնալ «գը-
րախո» կամ «դժողը», այդ հե-
քիաթները ձեռնառու յեն կապիտա-
լիստների և տերտերների համար,
վերոնք կապիտալիստական յերկըր-
ներում ճնշում են բանվորներին և
գյուղացիներին, հարստանում են
նրանց հաշվին: Այն բանի համար,
վոր աշխատավորները համբերու-
թյամբ տանեն կապիտալիստների
ճնշումը, տերտերները նրանց խոս-
տանում են մահվանից հետո յերջա-
նիկ կյանք՝ «գըրախոում»: Իսկ յե-

թե բանվորները պայքարեն կապիտա-
լիստների դեմ, ապա աստված նրանց
կպատժի՝ նրանց մեռնելուց հետո
կուղարկի «դժողը», «համխոտնա-
պես չարչարվելու համար»:

Այն հարցի քննարկման կապակ-
ցությամբ, թե ի՞նչ է լինում մար-
դու հետ նրա մահվանից հետո, կա-
նելի յե խոսել «մասունքների» մա-
սին (տվյալ կամ հաջորդ դասին):

Պատմել, թե ինչպես վորոշ ար-
տաքին պայմանների կապակցու-
թյամբ մարդու (ինչպես և կենդանի-
ների) մարմինները կարող են յեր-
կար ժամանակ մնալ անպիտո և վոր
սրանում վոչ մի հրաչք չկա) կարե-
լի յե պատմել թե ինչպես ստոած
հոգում գտնվում են մամոնտների
ամբողջ մարմիններ, վորոնք շատ լայ-
պահվել են հաղարավոր տարիների
ընթացքում):

Պատմել, թե ինչպես տերտերներն
ողտալործում են «մասունքները» հա-
վատացալներին խաբելու և իրենց
սեփական հարստացման համար:
Պատմել այն խաբերալությունների
մասին, վորոնք պարզվեցին խոր-
հըրդային իշխանության կողմից
«մասունքները» բաց անելու կապակ-
ցությամբ: Կարելի յե բարձրագույն
հատվածներ կարդալ «Սերաֆիմ
Սարովսկու մասունքների մոտ»
պատմվածքից (դպրոցականների հա-
կալորոնական գրադարան, պրակ
7-րդ*):

*) Ողտալործված է Յե. Ա. Ֆլե-
րովայի «Ինչպես դատավանդել բնա-
դիտությունը տարրական դպրոցում»
գրքի նյութը (ռուս) պրակ 4-րդ,
1936 թ. (Учебник):

Այժմ տաղարվում է Ա. Շերա-
նովի «Բնագիտության ընթերցանու-
թյան դիրք» ուսու. (3-րդ և 4-րդ
դասարանների համար), վորի մեջ
հակադրոնական բովանդակությամբ
չատ նյութեր կան:

ԲՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

3-ՐԴ ԴԱՍԱՐԱՆ

(3-րդ ֆաուրդի ծրագրային նյութի պլանավորումն ու մեքողական
մշակումը):

(Գաղափի դպրոցներ— 10 ժամ,

գյուղական դպրոցներ—16 ժամ):

Ո Պ

Այս թեմայի մշակումը նպատակ
ունի ընդարձակել և սխտեմայել վե-
րածել յերեխաների ողի մասին ու-
նեցած մտապատկերները, ապացու-
ցել բնության մեջ գոյություն ունե-
ցող ողի ներկայությունը, ծանո-
թացնել ողի հիմնական ֆիզիկական
հատկություններին, տալ յերեխա-
ներին ողի բաղադրության մասին ա-
մենատարրական տեղեկություններ:

Դասավանդվելիք նյութն բոտ ժա-
մերի կարող է լինել հետեյալ հերթա
կախությամբ և ծավալով.

1-ին և 2-րդ ժամեր. ողի ներկա-
լության ապացուցումը.

Դասատուն յերեխաներին առաջար-
կում է դնել սեղանի վրա մի թերթ
թուղթ և առանց թղթին զիպչելու
հեռացնել այն սեղանի վրայից (ձեռ-
քի վրա տեսալի թափահարումով
առաջացած քամու ունությամբ):
Հետո դասատուն մոմի կամ սպիրտ-
այրոցի բոցի մոտ կատարում է
ձեռքի շարժում (կարելի յե ձեռ-
քին բռնել տեսրակ և հետո կատա-
րել շարժումը): Ի՞նչ է կատարվում
բոցի հետ և ինչո՞ւ: Արվում է —
յեղրակացություն, վոր դասարանում
կա ող՝ անտեսանելի մի դաղ:

Վերցնում ենք շաքարի, ածուխի,
աղյուսի փոքրիկ կտորներ և հաջոր-
դաբար ընկղմում ջրի մեջ: Նկա-
տում ենք, ինչպես ողը մանր բըշ-

տիկներով այդ կտորներից բարձրա-
նում է դեպի վեր: Յեղրակացու-
թյուն՝ ողը, վորը գտնվում էր այդ
մարմինների մեջ, դուրս է մղվում
ջրի միջոցով: Ողը լցնում է բոլոր
դատարկ տեղերը՝ ծակոտիները:

Զրով լի անոթի մեջ ընկղմում ենք
հատակը կտրված և բերանը խցանով
ծածկած մի շիշ: Շիշն ընկղմում ենք
ջրի մեջ իր լայն ծայրով: Կմանի
արդյո՞ք ջուրը չչի մեջ: Յերեխանե-
րի տարբեր կարծիքների վորձը տա-
լիս է վորոշակի պատասխան՝ «Ինչ
վոր մի բան», վորը գտնվում է չչի
մեջ, թույլ չի տալիս ջրին անցնել
չչի մեջ:

Այժմ խցանի վրա բացենք մի փո-
քրը անցք (իսկ ամելի լավ է խցանի
մեջ անցկացնել անկյունավոր ծրու-
ված, բարակ ապակյա խողովակ):
Կրկինք փորձը և այս անգամ չչի
ջրի մեջ ընկղմելու ժամանակ ապա-
կյա խողովակի ծայրին մոտեցնենք
վառած մոմ: Բոցը թեքվում է մի
կողմ, կարծես նրա վրա փչում են:
Յեղրակացություն. չչի մեջ կա ող:
նա չի թողնում ջրին անցնել չչի
մեջ, յերբ չչի բերանը խցանով ա-
մուր փակված է:

3-րդ ժամ. Բամիս ողի շարժումն է.

Համառոտ գրույցի միջոցով դասա-
տուն պարզում է այն բոլորը, ինչ
վոր գիտեն յերեխաները քամու ա-
ռաջանալու մասին: Յերեխաների մեջ

այս առթիւլ առաջացած վեճը դասա-
տուն առաջարկում է լուծել փորձի
միջոցով: Այսօրոյ նախկին ճրագի ա-
պակու մեջ վերելից պցել ծխախոտի
թղթի կամ բամբակի մանրիկ կտոր-
ներ: Այդ կտորներն արագ բարձրա-
նում են դեպի վեր: Յեղրակացու-
թյուն. տաք ողը թեթե է սառը ու-
ղից, նա բարձրանում է վերև և
հետը վեր է բարձրացնում թղթի,
կամ բամբակի մանրիկ կտորները:
Փորձից հետո պարզ կլինի, թե
ինչո՞ւ մոմի կողքից կարելի չէ
ձեռքը մոտեցնել բոցին և ինչո՞ւ
նույնը չի կարելի անել վերելից՝ բո-
ցի վրայից:

Ողի շարժումը վարելի չէ դեռել
չենքում (անշակում) վառվող մոմը
մոտեցնելով բացված դասն վերելից,
իսկ հետո իջնելով շեմքին, հեշտու-
թյամբ կարելի չէ ապացուցել,
վոր տաք ողը շարժվում է դեպի
դուրս (վերելից), իսկ սառը ողը դե-
պի ներս (ներքելից):

Նույնը, բայց ամբիլի մեծ, հսկա
չափերով կատարվում է բնության
մեջ՝ ողը շարժվում է բարեխառնու-
թյունների տարբերության հետևան-
քով:

Ողի այդ շարժումը կոչվում է քա-
մի:

4-րդ ժամ. Հողմնացույց և քա- մու դիտումը

Դասատունը ցույց է տալիս հողմ-
նացույցի մոդելը (թիթեղյա փոքրիկ
դրոշակ, վորն ազատ պտտվում է
մետաղյա ձողի վրա):

Հողմնացույցը քամու ուղղություն-
նը ցույց տվող դորձիք է: Նայած
վոր կողմից է փչում քամին դրա
համապատասխան էլ անվանվում է
քամին այսպես՝ հյուսիսից փչում է
հյուսիսային քամին, հարավից՝
հարավային և այլն:

Քամին փչում է տարբեր ուժով՝
ամենաթուլից, վորի ժամանակ ծա-
ռերի տերևները հագիվ շարժվում
են, մինչև փոթորիկ, մրրիկ, վորոնք
կողտում են ծառերը, արմատախիչ

են անում նրանց, չուս են տալիս ու
քանդում շենքերը և այլն:

Դասատունը դիտում է յերեսաների
պատրաստած յեղանակի որացույցը,
վորակը մինչև այժմ չի նշանակված
քամու ուղղությունը, և պայմանա-
վորվում են սրանից հետո նշել նաև
քամու ուղղությունը: Տրվում են խոն-
դիր, պարզել՝ ինչպե՞ս է փոխվում
յեղանակը քամու ուղղության ա-
ռնչությամբ:

5-րդ ժամ. Ողի առաձգակու- նությունը

Ողի առաձգականության փորձը
տեսնելուց առաջ անհրաժեշտ է
պարզել կարծր մարմինների առաձ-
գականության դադափարը:

Յերեսաներին տրվում է մատիտով
դրածը ջնջելու ունակ և նույն չափի
մի կտոր հում կավ: Յերեսաները
թե մեկը և թե մյուսը սեղմում են
ձեռքի մեջ, նկատում են, վոր սեղ-
մումը դադարեցնելուց հետո ունի-
նը ընդունում է իր նախկին ձևը,
իսկ կավը, վոր. նա մնում է սղմված
վիճակում: Ռետին հատկությունը,
այն է՝ ընդունել իր նախկին ձևը,
կոչվում է առաձգականություն:

Ռետինն առաձգական է, իսկ կավը՝
վոչ առաձգական: Յերեսաները ա-
ռաձգական և վոչ առաձգական ա-
ռարկաների որինակներ են բերում:
Ողի առաձգականության վրա յե
հիմնված ողային ատրճանակի կա-
ռուցվածքը: Սաղի փետուրը մաք-
րած և յերկու ծայրերը կտրած
(կարելի չէ դորձադրել նաև ապակի-
յա խողովակ) ծածկվում են կար-
տոֆելի խցանով: Սկզբից մի ծայրն
ձեռք խրում կարտոֆելի կտորի
մեջ, իսկ հետո, մյուսը: Փայտյա
ձողի միջոցով սեղմելով կարտոֆելի
կտորը փետուրի կամ ապակյա խո-
ղովակի մեջ, մենք ստիպում ենք
ողին սեղմվել և դուրս չարտել մյուս
խցանը:

6-րդ ժամ. Ողի ընդարձակու- նը տաքանալուց

Բարակ պատերով դատարկ շշի

կամ կոլբայի բերանը ծածկում ենք
խցանով, վորի միջով անց է կացրած
ապակյա բարակ խողովակ: Ոցանը
ծածկում ենք մոմով կամ ստևարի-
նով, այնպես, վոր նրա միջով ող
չանցնի: Ապակյա խողովակի դրսի
ծայրը մտցնում ենք բաժակի մեջ
լցրած ներկած ջրի մեջ: Յերեսա-
ներից վորևե մեկն իր ձեռքերի ա-
փելում սեղմում է (բայց վոչ ու-
ժեղ) շիշը կամ կոլբան: Ձեռքի տա-
քությունից տաքանում է շիշը և նրա
միջի սղը, վորը խողովակից բռնի-
նեով դուրս է գալիս բաժակի ներ-
կած ջրի յերսին: Յեթե խողովակի
ծայրը բաժակի ջրից դեռ չհանած ժա-
մանակ, շշի կամ կոլբի վրա ջուրը կամ
մանուկ (սառցենք) կտեսնենք,
վոր ջուրը խողովակի միջով բաժա-
կից վրանցնի շշի մեջ: Յեղրակացու-
թյուն. ողը տաքանալուց լայնանում
է, իսկ սառչելուց սեղմվում է:

Ողի այս նույն հատկությունը
ապացուցող 2-րդ փորձը կայանում է
հետևյալում՝ դատարկ շշի բերանը
ծածկում ենք կարտոֆելի խցանով
(շշի բերանը մտցնում ենք կարտո-
ֆելի կտորի մեջ) և հետո շիշը տա-
քացնում կրակի վրա: Քիչ հետո
խցանը դուրս է թռչում շշի բերա-
նից:

7-րդ ժամ. Ողապարիկի կազ- մությունը և գրույց առաջին քոնիչ- ների մասին

Դասատունը պատմում է առաջին
թոնիչի մասին, տալիս է դադա-
փար այն ժամանակվա ողապարիկի
կազմության մասին (ողապարիկի
մեջ կար տաք ող) ընթերցում գրու-
յից:

Յեղրակակման ժամանակ դատա-
տուն նշում է, վոր այժմ ողապարիկ-
ները լցվում են վոչ թե տաք ողով,
այլ մի ամբիլի թեթեվ դադով:

8-րդ ժամ. Ողի ջերմության վառ կազմությունը

Վերցնել նույն մեծության, բայց
տարբեր հաստության արակյա յեր-
կու բաժակ. մեկը հաստ պատերով,
իսկ մյուսը՝ ըստ հնարավորության

բարակ պատերով: Յերկու բաժակ-
ներն էլ լցնել ձյունով, և ձյունը
հալտար սեղմել: Բաժակնե-
րը ծածկել բաժակապնակներով:
Սրանցից մեկը, (վորը բա-
րակ պատեր ունի), դնել ընդարձակ
մի անոթի մեջ (մուրաբե ապակյա
անոթ), տակը դնելով յերկուսից-
յերեք լուցկու դատարկ տուփեր,
վորպեսզի բաժակը չբխի ընդար-
ձակ անոթի հատակին, ապա անոթը
ծածկել ամսելով: Մյուս բաժակը,
վորն ունի հաստ պատեր, նույնպես
բաժակապնակով ծածկել և դնել ա-
նոթից վոչ հետո:

Այս բոլորը պետք է տեղափոխել
տաք տեղում՝ վառած վառարանի
մոտ: Մոտավորապես յերկուսից
մինչև յերեք ժամից հետո փորձի
արդյունքը պարզ կլինի: Հաստ պա-
տերով բաժակի մեջ դրված ձյունն
ամբիլի շուտ կհալչի, քան այն, վորը
դրված էր անոթի մեջ:

Փորձի արդյունքների մասին յերե-
սաների հետ ունեցած դասատույի
դրույցից պարզվում է, վոր մի բա-
ժակում ձյունը տաքությունից
պաշտպանված էր հաստ պատով, իսկ
մյուսում՝ յերկու բարակ պատերով
(բաժակի և անոթի պատեր). բայց
այդ յերկու պատերի միջև կար ող:

Յեղրակացություն. ողը ջերմու-
թյան վառ հաղորդիչ է: Փորձից
հետո դրույցը տարվում է այն ուղ-
ղությամբ, թե ի՞նչպես է ողապարիկ-
ում ողի այդ հատկությունը չե-
քերի կառուցման ժամանակ, ձեռք
սենյակները տաք պահելու համար
(յուսամուտների կրկնափեղկերի):
Պարզվում է, թե ի՞նչու բոլե հա-
ղուտն ամբիլի տաք է քան բամբակ-
յա հագուստը, ի՞նչու թաղիքե վոտ-
նամաններն ամբիլի տաք են պահում,
քան կաշվե կոշիկները և այլն:

9-րդ ժամ. Քամու աշխատանքը բնության մեջ

Դասատույի պատմվածքը և
ընթերցումը ծովի վրա առաջացող
փոթորիկի, մրրիկի, անապատում
տեղի ունեցող պտուտահողմերի մա-

սին: Պատմվածքը և ընթերցումն անպայման պետք է զուգորդվեն համապատասխան նկարների ցուցադրումով: Քամին տեղափոխում է ավաղը մի տեղից մի այլ տեղ, ճիշտ այնպես, ինչպես մեզ մոտ ձմեռ ժամանակ քամին տեղափոխում է ձյունը և առաջացնում է ձյունակույտեր: Քամու միջոցով դոյացած ավաղի մեծ կույտերը կոչվում են ավաղակույտեր (դյուներ): Ավաղը դեռնին ամբարացնելու և հարեան բերքատու հողերը ավաղով ծածկվելուց պաշտպանելու համար մարդիկ ավաղի վրա տնկում են ծառեր և թփուտներ: Ծառերի և թփուտների արմատները պահում են ավաղը և թույլ չեն տալիս քամուն ավաղը տեղափոխի մի ուրիշ տեղ: Քամին նպաստում է լեռնային տեսակների քայքայմանը: Լեռնային լեռնազանգուտ արևմտյան (ծովից փչող) ուժեղ քամիների ժամանակ առաջանում է ջրհեղեղ: Դառարանում և տանը դրքերի ընթերցում (որինակ՝ Ռիբկին «Բնության մեծ և ահեղ յերեմիայի թերթերը»):

10-րդ ժամ, Քամու ուժի ոգտագործումը

Դասատույի ընթերցումն ու գրույցը այն մասին, թե ինչպես են մարդիկ ոգտագործում քամու ուժը՝ գետերի, լճերի և ծովերի վրա առաքատանավեր, հողմաղացներ, հողմաշաղթիչներ և այլն. դրադարանային գրքերի տնային ընթերցում:

11-13-րդ ժամ. Ողի բաղադրությունը

Վերցնում ենք մի բաժակ և վառվող մոմ ու հարց ենք տալիս յերևյալներին՝ ի՞նչ կլինի մոմը, յեթե նրան ծածկենք բաժակով: Յերևյալները տարբեր պատասխաններ են տալիս: Կատարում ենք փորձը. մոմը ծածկում ենք բաժակով. մի փոքր այրվելուց հետո մոմը հանդչում է: Դնում ենք յերկրորդ փորձը՝ վերցնում ենք յերկու վառվող մոմ և ծածկում ենք տարբեր մեծության բաժակներով. (լավ կլինի, յեթե մեկը ծածկվի մուրաբի ապակյա մեծ առթով): Յեղրակացութուն. այն

բաժակում, վորտեղ ող չատ կա, այնտեղ մոմն ավելի յերկար ժամանակ և վառվում: Այրման համար հարկավոր է ող: Խոր արևելի կամ թափ հատակին կրպցընենք 18—20 սմ. յերկարության մոմ. արևելի մեջ լցնենք ջուր՝ 8—10 սմ. խորությամբ: Մոմը վառում ենք և ծածկում հատակը կտրած չչով, վորի նեղ բերանը ամուր ծածկված է խցանով: Քիչ հետո մոմն այրելով սպառելով չլի մեջ յեղած ողը, հանդչում է: Ծչի մեջ ջրի մակերեսը բարձրանում է և ափսեյում դառնում ջրի մակերեսից բարձր է կանգնում: Յեղրակացութուն՝ մոմի այրման ժամանակ չլի մեջ դառնալով ողի մի մասը չքացավ: Դասատուն յերեսաներին հայտնում է, վոր ողը բաղկացած է յերկու գլխավոր բաղկացուցիչ մասերից՝ թթվածնից և բորականից (աղոտ): Թթվածինը գործադրվեց այրման համար, իսկ բորականինը մնաց չլի մեջ: Ողում սրանցից փոքր է արելի չատ. թթվածինը, թե բորականինը: Այն բանից, թե չլի վոր մասն է լցվել ջուր, յերեսաները կհասկանան, վոր ողի մեջ բորականին (աղոտի) քանակին ավելի չատ է, քան թթվածնի քանակը: Յեթե վառենք փայտյա ձողիկը, և վերելի փորձի ժամանակ ոգտագործած չլի խցանը հանենք ու վառվող ձողիկն արադորեն իջեցնենք չլի մեջ կտեսնենք, վոր վառվող ձողիկն անմիջապես հանդչում է:

Յեղրակացութուն՝ բորականին մեջ կրակը հանդչում է: Հետո դասատուն վերցնում է մի շիշ, վորը նախորդը լցված է թթվածնով, (թթվածին ստանալու փորձը չի ցուցադրվում, վորովհետև ավելի հասակի յերեսաների համար դա դժվար հասկանալի կլինի) և չլի մեջ իջեցնում ենք յերկաթաղարի վրա ամրացրած այրվող ածուխի կտոր: Նկատում ենք, վոր ածուխի կտորը ուժեղ բոցավառվում է, իսկ արա հետ միասին վառվում է նաև յերկաթաղարը, յեթե նա բավական բարակ է: Յեղրակացութուն՝ թթվածնի մեջ այրվում է մինչև իսկ յերկաթաղարը:

14—15 ժամեր. Ածխաքքու գազի հատկությունները

Բաժակի մեջ դնել վրավիճի փոքր կտորներ և վրան լցնել թուղը քաջախ կամ յերկատկոսային աղաթթու, այնպես վոր թթվումը ծածկի վառվի կտորները: Ածխաթթու գազի պղղուղջակները դուրս են դալիս: Յեղրակացութուն՝ յեթե կալվի վրա լցնենք թթվում, այն ժամանակ ածխաթթու գազը պղղջակներով դուրս կգա:

Կալիճ և թթվում պարունակող բաժակի մեջ իջեցնում ենք փայտյա վառվող ձողիկը: Զողիկը հեղուկին չհասցրած հանդչում է: Յեղրակացութուն՝ ստացանք այնպիսի մի գազ, վորի մեջ վառվող ձողիկը վոչ միայն չի այրվում, այլ և հանդչում է: Դասատուն հայտնում է, վոր այդ գազը կոչվում է ածխաթթու գազ: Բաժակի մեջ հավաքած ածխաթթու գազը կարելի չէ ջրի նման բաժակից լցնել մի այլ անոթի մեջ: Յեղրակացութուն՝ ածխաթթու գազը ողից ծանր է: Վերցնենք վառվող մոմ և նրա վրա լցնենք բաժակում յեղած ածխաթթու գազը. — մոմը հանդչում է: Վերցնենք կրաջուր (դեղատներում վաճառվում է), լցնենք այն բաժակի մեջ, վորտեղ վրա ածխաթթու գազ: Կրաջուրը փոխում է իր գույնը՝ նա թափանցիկից դառնում է պղտոր:

Յեղրակացութուն՝ ածխաթթու գազից վրաջուրը պղտորվում է: Վերցնում ենք մի բաժակ, վորի մեջ լցնում ենք մի փոքր կրաջուր և ապակյա ձողի միջոցով յերեսաները արտաշնում են կրաջրի մեջ: Կրաջուրը պղտորվում է: Յեղրակացութուն՝

մենք արտաշնում ենք ածխաթթու գազ: Այս բոլորից հետո յերեսաներին հայտնում ենք, վոր ողը բացի իր գլխավոր բաղադրիչ մասերից՝ թթվածնից և բորականից, իր մեջ պարունակում է նաև քիչ քանակությամբ ածխաթթու գազ: Տանը սովորելու և կրկնելու համար դասատուն հանձնարարում է տեսրով և դասադրքով կրկնել ողի մասին անցած ամբողջ նյութը:

16-րդ ժամ.

Զրույց և ստուգողական աշխատանք մոտավորապես հետևյալ հարցերի շուրջը:

1. Ինչպե՞ս ապացուցել ողի ներկայութունը:

2. Ինչի՞ց է առաջանում քամին:

3. Ինչպե՞ս ապացուցել, վոր ողը ջերմության վառ հաղորդիչ է:

4. Ի՞նչ գլխավոր մասերից է բաղկացած ողը:

5. Ի՞նչ տարբերութուն կա թթվածնի և ածխաթթու գազի միջև:

Ծանոթություն. Քաղաքի դպրոցներին այս թեմայի համար հատկացված է 10 ժամ. կրճատում կարելի չէ կատարել այնպես՝

ա) առաջին և յերկրորդ ժամերի նյութերն անցնել մի դասում:

բ) յերրորդ և չորրորդ ժամերի նյութերը միացնել՝ փորձերի մի մասն առաջարկելով յերեսաներին կատարել տանը և արդյունքների մասին հայտնել հետևյալ դասին:

գ) 9-րդ և 10-րդ ժամի նյութերը միացնել և քիչ կրճատելով անցնել մի դասում:

դ) 11—15-րդ ժամերի նյութերը վորոշ կրճատումներով անցնել յերկու դասում:

ԶՐՈՒՅՑԻ ՆՅՈՒԹԵՐ ԱՌՈՂՋԱՊԱՀԱԿԱՆ ՀԱՐՑԵՐԻ ՇՈՒՐՋԸ

3-ՐԴ ՔԱՌՐՈՐԴ

3-ՐԴ ԴԱՍԱՐԱՆ

Մարդու հիվանդությունները՝ վարակիչ և վոչ վարակիչ, դադարաբեր հիվանդություններ մասին (կենդանի եյակներ, վոչ յերեւում են վոչ հասարակ աչքով, այլ մանրադիտակով)։ Ի՞նչպես կարելի չէ վարակել շփումով (քոս), կերակրի միջոցով (վոչովախային տիֆ, խոլերա, լուծ), արտաշնչած ողի միջոցով (թոքախտ), մանրեներմ արյան մեջ թափանցելու հետևանքով (մալարիա, բժաժուր տիֆ)։ Կրոնական ծեսերի վնասակարությունը (հաղորդություն, պատկերներ, խաչեր համբուրել և այլն)։

ԲՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԾՐԱԳՐԻ ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՆՅՈՒԹԸ

3-ՐԴ ՔԱՌՐՈՐԴ

3-ՐԴ ԴԱՍԱՐԱՆ

Գարնանը սերմացուները դասարանում ծղեցնելը, հողի մեջ փոխադրելը և նրանց հետագա խնամքը։ Վարունդի (ձվի կեղեվում, թղթյա բաժաններում, ձիմի մեջ), չաղգամի, պամիդուրի սածիլների աճեցում՝ դասարանում։ Սածիլների չիթիլում։ Կաղամբի սածիլների աճեցումը ջերմոցի մարզերում։

4-ՐԴ ՔԱՌՐՈՐԴ

3-ՐԴ ԴԱՍԱՐԱՆ (Քաղաքի դպրոցներում 10 ժամ, գյուղական դպրոցներում 16 ժամ)

ԵԼԵՔՏՐԱԿԱՆ ՅԵՐԵՎՈՒՅԹՆԵՐԸ ԲՆՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

1-ին ժամ—Յերեխաների պատմվածքները ամպրոպի, կայծակի և վոչուտի մասին։

2-րդ ժամ—Դասադրեից վարդալ ամպրոպի և շանթարգելի մասին։

3-րդ և 4-րդ ժամեր—Երեքտրական կայծ ստանալը չիման միջոցով։ Մաքուր լվացված և չոր մազերը դուտապերչե սանրով սանրելիս լսվում են թույլ յուրահատուկ ձթթոց, իսկ

մթության մեջ յերեւում են կայծեր։ Յեթե հոլանդական վոչ շատ տարվառանի հաղձադյուտի վրա դնենք լրադիրը և նրան մի առ ժամանակ չիենք շորի խողանակով, կնկատենք, վոչ լրադիրը կսլուծվի և հաղձադյուտին։ Վառարանից լրադիրը պոկելու ժամանակ լսվում է ձթոց, իսկ մթության մեջ յերեւում են կայծեր։ (Փորձերը ցանկալի չէ, վոչ կատարվեն դասարանում։ Անկարելիության դեպքում վորձերը տալ տանը կատարեն։

լու հետեյալ դատին արդյունքները հայտնելու պայմանով)։

Յեղրակացություն. վոչուտ տեսակի սառկաների միմյանց չիմալից ստացվում է երեքտրական կայծ։ Կայծակը հակա երեքտրական կայծ է։ 5-րդ ժամ—Ամպրոպի, կայծակի և վոչուտի հետ վրադված կրոնական նախապաշարումների անհեթեթությունը։

6-7-րդ ժամեր—Երեքտրականության նշանակությունը ԽՍՀՄ-ի տրանսպորտի մեջ՝ դասատույի պատմվածքը և ընթերցում դասադրեից։

8-12-րդ ժամեր—Ամպրոջ տարված անցած նյութի կրկնություն։

ԱՌԱՋԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ ԱՄԱՌՎԱ ՀԱՄԱՐ

Յերեխաների ամառային աշխատանքներն ավելի հետաքրքիր դարձնելու համար անհրաժեշտ է՝

13-րդ ժամ—Յույց տալ հողերի հավաքածու պատրաստելու ձևը։

14-րդ ժամ—Տանել երակուրիա ողտակար հանածոներ հավաքելու և նրանցից հավաքածու պատրաստելու ձևերը ցույց տալու նպատակով։

15-րդ ժամ—Յույց տալ ախալխի հերբարիում պատրաստելու ձևը, վոչ կալտիկների բույսի դարգացումը սերմից (վոչուչ բույսի վրա. որինակ՝ լոբի, սխեռ, վոսպ) մինչև կրկին սերմը։

16-րդ ժամ—Երակուրիա կենդանիներ ուսումնասիրելու նպատակով։ Նախորոք պատրաստել պարզ հարցաթերթիկ (արտաքին տեսքը և մեծությունը, բնակավայրը, կերակուրը, սովորությունները, ոգտակարությունը կամ վնասակարությունը)։

Ծանոթություն. — Քաղաքի դպրոցների ժամերի կրաճտումը կարելի չէ կատարել ամառային աշխատանքների ժամերից և «Երեքտրականությունը բնության մեջ» թեմայի առաջին և յերկրորդ ժամերի միացումից։

ԶՐՈՒՅՑԻ ՆՅՈՒԹ ԱՌՈՂՋԱՊԱՀԱԿԱՆ ՀԱՐՑԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Ճանճերը, մոծակները և վոչիլները, վոչուտ վարակ տարածողներ. պալլարի միջոցները նրանց դեմ։ Ամառային աշխատանքի կազմակերպումը. կազմակերպված բացությա աշխատանք, կանոնավոր սնունդ և լուծ։ Ֆիզկուլուրա, սպորտ խաղեր։ Որդանիլմը ամբապնդելու կանոններ։

ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՆՅՈՒԹԵՐ

Սածիլների տեղափոխությունը մարզեր և խնամքը։ Հատապտուղների խնամքը (քաղհան, փխրացում, և այլն)։ Գարնանացանը (հացահատիկներ և տեխնիկական կուլտուրաներ) կոլեկցիոն հոդամասերում։

Ծանոթություն. — «Ձրույցի նյութ առողջապահական հարցերի մասին» և «Գյուղատնտեսական նյութեր» թեմաների համար առանձին ժամեր չի նախատեսվում, այն պետք է անցնել համապատասխան համար մոմենտներին խմբակային աշխատանքների կարգով և այլն։

Բ Ն Ա Գ Ի Տ Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

4-րդ ԴԱՍԱՐԱՆ

(Յերրորդ քառորդի ծրագրային նյութի պլանավորումն ու մեքոդական մշակումը)

(Քաղաքի դպրոցներում՝ 20 ժամ, գյուղական դպրոցներում՝ 25 ժամ):

ՄԱՐՍՈՂՈՒԹՅՈՒՆ

1-ին և 2-րդ ժամեր—Մարտողության անհրաժեշտությունը մարմնի աճման և աշխատանքի ենթարկելի համար: Կերակրի մանրացումը բերանում, նրա փոխոխումը ստամոքսում և կերակրի ներծծումը աղիքների մեջ կոչվում է մարտողություն: Նկարների կամ քանդակի բնիքների նրանց նշանակությունը (կերակուրը վրա ծանոթացնել յերեխաներին մարտողական գործարանների տեղը և ներս ընդունելը, նրան մարսելը, մարտողության հետևանքով ստացած սննդարար հյութերի ներծծումը, վերակերի ախտահանում): Մարտողական գործարանների պահպանման անհրաժեշտությունը—աշխինքն չծանրաբեռնել, չհոգնեցնել նրան չափազանց շատ կերակուր ընդունելով:

3—4-րդ ժամեր—Կերակրի կալմոթյունը (սպիտակուցներ, ճարպեր, ածխաջրածիններ): Զրույցի ընթացքում պարզվում է առողջապահական հիմնական մոմենտների բերանի խոռոչի, ստամոքսի (արդյոք բոլոր ատամները միատեսակ են կառուցված, առաջնային և հետին ատամների աշխատանքը, խմանալ ատամների թիվը և կատարել ատամների պահպանման կանոնները) ընթերցում դասադրելի կամ այլ գրքերից հետևյալի մասին: Խնչպես մարդիկ խմացան, թե ի՞նչ է կատարվում ստամոքսում: «Խնչպես պետք է սրնփել»: «Առողջ սնման կանոնները»:

5-րդ ժամ—Կերակրի առողջապա-

հությունը (մաքուր պահելը): Զրույց և ընթերցում հետևյալ հոդվածների «Սենյակի ճանճ», «Խնչպես է մարդը կուլում միկրոբների դեմ»:

6-րդ ժամ—Մարտողությունը նյութի կրկնություն:

7—11 ժամեր—Շնչառություն:

Զրույց «Խնչո՞ւ յենք մենք շնչում» նյութի մասին: Հոդվածի ընթերցում: Գաղափար թոքերի կառուցվածքի մասին: Համապատասխան մոդելի և նկարի դիտում: Հոթի, ճաղարի կամ այլ մորթած կենդանու թոքերի դիտումը «ող լցնելու և հեղձելու միջոցով»—աշխատելով պարզել ուղի անցած ճանապարհը մինչև թոքերի ներսը: Դասարանում դիտել յերեխաներին շնչառությունը: Խնչո՞ւ ներշնչման ժամանակ ողը մտնում է թոքերի մեջ, իսկ արտաշնչման ժամանակ դուրս գալիս: Կրճաթանոթների կողոսկորների մասնակցությունը ներշնչման և արտաշնչման ժամանակ, լավ դարձացած կրճաթին մեկանների նշանակությունը: Կրճքի ծախսի չափումը ներշնչման և արտաշնչման ժամանակ: Արտաշնչած ողը անցկացնել կրճքի միջով:

Յեղրակացություններ:

12—3-րդ ժամեր—«Շնչի՞ր թարմ և մաքուր ող» հոդվածի ընթերցումը: Զրույց թոքախտի և նրա տարածման միջոցների մասին: Զրույցի ժամանակ ցուցադրել համապատասխան նկարներ: Թոքախտից պաշտ-

պանվելու գլխավոր միջոցները: Ծխելը և նրա վնասը: Գաղափար թունավոր դոզերի և հակադոզի մասին: Խնչպես են ազդում թունավոր դոզերը մարդու և կենդանիների որդանիքի վրա: Կանաչադարձման առողջապահական նշանակությունը (ածխաթթու դոզի ներս ընդունելը և թթվածնի արտադրումը):

14-րդ ժամ—Շնչառությունը նյութի կրկնություն:

15—19-րդ ժամեր—Արյան շրջաճառություն:

Արյան, սրտի և արյունատար անոթների նշանակությունը (սննդանյութերի՝ թթվածնի տարածումը մարմնի մեջ արյան միջոցով):

Զրույց և ընթերցում: Կարելի չէ ընթերցել «սրտի աշխատանքը» հոդվածը:

Ցույց տալ ճաղարի սիրտը (խալ յեթև հնարավոր է ցույց տալ նաև փոխարի կամ հորթի սիրտը): Սրտի և արյունատար անոթների մոդելը և նկարի դիտումը: Ցուցադրման կարգով դիտել կենդանու (ճաղարի) արյունը: Դասատուն նախորդ պետք է արվում լցնել բաժակի մեջ և յերբ նա մակարդվի, այն ժամանակ փորձի նրան թափել: Արյան մակարդը մոտ մի ժամ թափել բաժակի մեջ և հետևել նրա վրա առաջացող վարդադույն հեղուկի առաջադանը—(արյան շրջան): Արյան մակարդը լավ

լվանալ՝ ջրի մեջ և առաջարկել յերեխաներին դիտել այն: Արյան մակարդվելու նշանակությունը վերքերի ժամանակ:

20-րդ ժամ—Անցած նյութի կրկնությունը և զրույց այն մասին, թե ինչպես պետք է աշխատել, վարդապի սիրտը չհոգնի: Ֆուտբոլի և ուժեղ յերկարատև վաղի վնասը յերեխաների և դեռահասների համար: «Առաջին աշխատություն կարվածքի և արյունահոսություն ժամանակ» հոդվածի ընթերցումը:

21—24-րդ ժամեր — Արտաքրուրյան որգաններ (մաշկ և յերկկամներ):

Զրույց այն մասին, թե ինչպես են մեք մաքմնից հեռանում վնասակար, անպետք նյութերը: Քրտնաղեղձեր: Զրույց դիտումը: Քրտնաղեղձերը: Զրույց մաքմնի մաքուր պահելու և առողջապահական կանոնների մասին: Մեղի արտաթորումը (յերկկամներ և միզապարկ): Յերկկամների և միզապարկի դիտումը մոդելի, բնիքների կամ նկարի վրա: Իմանալ նրանց դիրքը մարմնի մեջ և կազմությունը: Նկարել և համապատասխան գրել նկարի բովանդակությունը:

25-րդ ժամ — Արտաքրուրյան նյութի կրկնություն:

ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՆՅՈՒԹԸ

3-րդ ԲԱՌՈՐԴ

4-րդ ԴԱՍԱՐԱՆ

Գարնանը: Ճաղարների, հալերի, ճուտերի խնամքը: Եթե կուրսիս դեպի ինկուբատորում:

Ծանոթություն. 1. «Գ» և «Դ» դասարաններում գյուղատնտեսական նյութը մշակվում է խմբակային աշխատանքի կարգով:

2. Գյուղատնտեսական աշխատանքներ կատարելու համար յուրաքանչյուր դպրոց պետք է ունենա իր կենդանի անկյունը դռն գյուղատնտեսական շատ փոքր հողամաս:

Ծանոթություն. Անցնելիք թեմաների հետ կապված դաստիարակչական աշխատանքների և հատկապես հավանորոնական դաստիարակություն յանդիմանելի վրա անհրաժեշտ խորությունը կանչելի առնված, նկատի ունենալով, փոր սրտ հետ միասին սպաղըրվում և հատկապես այդ յանդիմանելին նվիրված, ուսուցանելից թարգմանած «Դաստիարակչական աշխատանքը բնադիտություն յատերի և արտադասարանական պարարտ ունեցելի ընթացքում» մեթոդական նամակը:

4-րդ ԴԱՍԱՐԱՆ

(Քաղաքի դպրոցներում 20 ժամ):
(Գյուղական դպրոցներում 25 ժամ):

ՄԱՐԴՈՒ ՄԱՐՄԵՆԻ ԿԱՌՈՒՅՎԱԾ-
ՔՐԸ ՅԵՎ ԱՇԽԱՏԱՆՔԸ

1—8-րդ ժամեր. Ուղեղ և նյարդեր.

Զրույց մեր շարժումների բնույթի մասին: Ծանոթացում դիտակցական և անդիտակցական շարժումների հետ, նրանց առաջացնող պատճառների կապակցությունը: Ռեֆլեկտոր (անդիտակից) շարժումների դիտումը: Դիտել վտանգի շարժումը ծնկոսների տակ խիկելու ժամանակ: Բրեյ լայնանալը միջուկյան մեջ և նեղանալը ուժեղ լույսի մեջ (հարկավոր և փոքրիկ հայելի), աչքը փակելը և թերթելը չափազանց ուժեղ լույսի ժամանակ, վտանգ ըստ պատճառի շարժման ներկայությունը ժամանակ և այլն: Նյարդերի նշանակությունը: Համապատասխան հոդվածների ընթերցում դասադրվից:

Մարդու նյարդային սխեման դիտումը (զլիտեղեղ, վոլյուտեղ և սրբանցից դուրս յեկող նյարդերը): Ծանոթացում վոլյուտեղի հետ:

«Վոլյուտեղը և նրա գործունեությունը» հոդվածի ընթերցում և զրույց: Ծանոթացում գլխուղեղի հետ: «Ուղեղ և նյարդեր» հոդվածի ընթերցումը: Մոդելի, նկարի կամ սխեմայի նկարված գլխուղեղի կիսագնդերի դիտումը: Զրույց մարդու և այլ կենդանիների ուղեղի բաշի, չափի և կառուցման բնույթի (ծաղիկները) մասին: Ուղեղի նեկարների դիտումը որան-գուտանի և մարդու ուղեղ:

Նյարդերի և ուղեղի առողջապահությունը (յերկու դասից վոչ պահա): Զրույցը պետք է ընթանա մատչելի հոդվածներ կարգավիճակ և պատմվածքներով մտափոր աշխատանքի առողջապահության մասին, մտափոր հոգնածությունը կանխելու միջոցների մասին, հետաքրքիր աշխատանքի նշանակությունը մասին, որպես հանդատի և ուժեղի մասին,

ծիախոտի և ալկոհոլի նյարդային սխեմանի վրա թողած վատ ազդեցությունը մասին: Գրանցել նյարդային սխեմանի պահպանման առողջապահական կանոնները:

9-րդ ժամ—Զգայարանների դերը, նրանց կապը ուղեղի հետ: Լրույց և ընթերցում (ոգտադործելով նախորդ դասերին մշակած նյութը):

10—12 ժամեր.—Լսողություն: Ականջի կազմությունը դիտել ականջի կառվածքի մոդելը, նկարը: Ընթերցել հոդվածներ: Ականջի առողջապահությունը (ականջը մաքրել միայն արտաքին յեղրում և այն ել բուլթ հարմարանքով: Ավելի լավ է մաքրել մաքուր թաշկինակով ծածկված ճկույթով, ականջափոնքի լվացումը և այլն): Սաղեր վորքան հեռվից եմ յես լսում և այլ թեմաներով:

13—15 ժամեր.—Տեսողություն: Աչքի կառուցվածքի սխեման՝ մոդելի կամ նկարի վրա: Տեսողության նշանակությունը (զրույց): Սաղեր կաթմակերպել հարց դնելով, վորքան հեռու յեմ յես տեսում, տարբերում եմ գույները, կարողանում եմ վորոշել տարածությունը և շարժությունը: Անհատական տեսողությունը վորոշել հատուկ աղյուսակով: Հոդվածների ընթերցումը: Աչքի առողջապահությունը լույսի բնույթի նշանակությունը, աչքի վարակիչ հիվանդություններ (տրախոմա), աչքի կեղտոտվելը, արցունքի դերը և լվացումները, նախարդուշական միջոցներ աչքի հիվանդության ժամանակ, գլխավորապես վարակիչ հիվանդությունների դեպքում և այլն: Արցունքաբեր դեղեր:

16—21-րդ դաս.—«Մարդու և կենդանիների մարմնի կառուցվածքի նմանությունը»: Զրույց և հոդվածների ընթերցում: Մարդու կենդանական ծագումը: Մարդու արարչագործությունը մասին յեղած կրոնական ուսմունքի անհեթեթության մերկացումը (տարրական, ըմբռնելի կերպով):

Նախորդ դասերի ժամանակ ուսումնասիրված փաստերի վերլուծումը և սրա հետ կապակցված նյութի համառոտ ընդհանուր ամփոփումը: Մարդու տարրերությունը կենդանիներից: Մարդու կառուցվածքի առանձնահատկությունները՝ մարմնի ուղղաձիգ դիրքը, առջևի վերջավորությունների աղաատալումը քայլվածքին ծառայելուց և այլ վերջավորություններով աշխատելու հնարավորությունը ստանալը, ափի վարդապաճ ուղեղ: Մարդու հիմնական տարբերությունները կենդանիներից՝ աշխատանք և դործիքներ պատրաստելու կարողություն: Համապատասխան հոդվածների ընթերցում:

Զրույց դասատույի կողմից. ճիշտ և մատչելի կերպով ձևակերպված յեղրակազմությունների զրանցում:

22—25-րդ ժամեր.—Կրկնություն: ամբողջ տարվա անցած նյութերի: Յեթե հնարավոր է՝ մարդու մարմնի կառուցվածքը և նրա աշխատանքը նյութը ամփոփելու և դիտումներ կատարելու համար յերեխաներին պետք է տանել եքսկուրսիա թանգարան: (Եքսկուրսիայի վարման եռտարները՝ նախնական զրույց և մրշակիով նյութին վերաբերվող հարցերի թուղիկ ակնարկ, դասատույի կամ բժշկի դեկավարությամբ եքրպոնատների ուսումնասիրումը, ամ-

փոփման զրույց դասարանում): Քաղաքի դպրոցներում այս թեմային հատկացված է 20 ժամ, կրճատումը կարելի յե կատարել հետևյալ ձևով:

- 1). Ուղեղ և նյարդեր նյութն անցնել 7 դասում:
 - 2). Լսողության նյութն անցնել 2 դասում:
 - 3). Տեսողության նյութն անցնել 3 դասում:
 - 4). Մարդու և կենդանիների մարմնի կառուցվածքի նմանությունը նյութն անցնել 5 դասում:
- ԲՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԾՐԱԳՐԻ ԳՅՈՒՂԱՏՆՍԵՍՈՒԹՅԱՆ ՆՅՈՒԹԸ

Գարնան աշխատանքն ալում: Ծանոթութուն.— Գյուղատնտեսական աշխատանքները կատարելու համար յուրաքանչյուր դպրոց պետք է ունենա իր կենդան անկյունը և դոնե մշակման համար հարմար մի շատ փոքր հողամաս:

Ծանոթութուն.— Գյուղատնտեսական արտադրության և առողջապահության վերաբերյալ նյութը միացված է «Մարդու մարմնի կառուցվածքը և աշխատանքը» թեմային: Առողջապահական ունակությունները դարգացնելու ամենորյա աշխատանքը շարունակվում է ամբողջ տարին:

ԱՅԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԴԱՍՏԻԱՐԱԿԶԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԸ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԴԱՍԵՐԻՆ

Աշխարհագրութեան դասերը հնարավորութեամբ են տալիս ծավալել գաստիարակչական մեծ աշխատանք։

Ինքնըստինքյան հասկանալի չէ, վոր յուրաքանչյուր գաստիարակչական աշխատանք, այդ թվում և աշխարհագրութեան դասերին տարած աշխատանքը, միայն այն ժամանակ կրող շոշափելի արդյունք, յերբ ուսուցիչը նախորդ կղնի իր առաջ խտորեն սահմանադրված խնդիրներ և մեծ համառութեամբ միջոցներ ձեռք կառնի այդ հարցերի լուծման համար։

Դասատուն պետք է մանրադնին կերպով ուսումնասիրի աշխարհագրութեան ծրագիրը գաստիարակչական այն բոլոր հնարավորութեանն ի տեսակետից, վոր այդ առարկան բնականում է։

Այդ ուսումնասիրութեան ժամանակ դժվար չէ համոզվել, վոր աշխարհագրական նշութի բնույթը հրնարավորութեան և տալիս գաստիարակչու մարտնչող անաստվածներ, Լենինյան-Ստալինյան ազգային քաղաքականութեան հրաշունչ ջատագովներ, սոցիալիստական շինարարութեան անձնավեր մասնակիցներ, սոցիալիստական հայրենիքի ջերմեռանդ հայրենասերներ։ Հենց այս ցույց տված գաստիարակչական խնդիրների վրա չէ, վոր ուսուցիչն առաջին հերթին պետք է կենտրոնացնի իր ուշադրութեամբ։

Մակայն ուսուցիչը պետք է քննարկի, վոր գաստիարակչական աշխատանքներն կոնկրետ խնդիրները լուծելիս չպետք է սահմանափակվել ծրագրի և դասագրքի շրջանակներով։ Յերկրի ընթացիկ քաղաքական կյանքն

ընդ անկախած ուսուցչի առաջ միշտ նոր և նոր կենսական ու հրատարակ հարցեր է դնում։ Այսպես. աշխարհագրութեան դասերն այն ժամանակ, յերբ 37-38 ուս. տարում 4-րդ դասարանում անցնում ենք «ԽՍՀՄ-ի բեկեռային գոտին» թեման գլալի կերպով պետք է տարբերվեն 36-37 ուս. տարվա նույն թեմայի անցման ձևերից, նկատի ունենալով Սորհրդդային ասիացիայի կողմից 1937 թ. ամռանը Հյուսիսային բեկեռը նվաճելու փաստը (հերոս Պապանինականները)։

Ուսուցիչը պետք է հրաշալի կերպով ծանոթ լինի կուսակցութեան և կառավարութեան վերջումներին։ Նա պետք է պարբերաբար լրացրեր կարգա և ոգտվի բնորված և սխտեմադրացիայի յենթարկած լրագրային նշութերով իր ուսումնաստիարակչական ախատանքների ընթացքում։

Ամենից առաջ աշխարհագրութեան ուսումնասիրութեան ժամանակ անհրաժեշտ է վորքան հնարավոր է հաճախակի կերպով ցույց տալ, վոր յերկրագնդի մակերեսի վրա տեղի ունեցող յեղութները պատահական չեն, այլ փոխադարձաբար կապված են և պայմանավորված։

Ինչո՞ւ վորոշ տեղերում ձորեր են առաջանում, իսկ այլ վայրերում վոչ։ Ինչո՞ւ բննային փետերն արագ են հոսում, իսկ հարթութեանների դեռերը՝ դանդաղ։ Ինչո՞ւ Հյուսիսային Սառուցյալ ուղիկանոսում ապրող գաղաններն իրենց մաշկի տակ ճարպի հաստ չերտ ունեն։ Ինչո՞ւ տունդրաներում շատ լճեր ու ճահճներ կան։ Ինչո՞ւ տունդրաներում չեն ա-

ծում խոշոր ծառեր։ Ինչո՞ւ տունդրաների թղուկ հաստաբուն ծառերը շատ հաճախ սողում են դեռնի յերեսին։ Ինչո՞ւ տունդրաների կենդանիները ձմռանը ապիտակ դույնով են դուռնափորում։ Ինչո՞ւ անտառային դոտում, նրա հյուսիսային մասում, աճում են միայն փշտերով և մանրատերեխ ծառեր։ Ինչո՞ւ հարավ շարժվելով այդ ծառատեսակներին խտնվում են և լայնատերե տեսակներ։ Ինչո՞ւ տալգայի գաղանները խոխ և փափուկ բուրդ ունեն։ Ինչո՞ւ տափաստաններն անտառադուրի են։ Ինչո՞ւ չոր տափաստաններում խտտաբույսերը համատարած կանաչով չեն ծածկում գետինը։

Աշխարհագրութեան դասերին մատչելի ձևով տառնալի և հարցուրարուման հարցերի ճիշտ բացատրութեանը յերկնային գիտկցութեան մեջ գիտական աշխարհայացքի հաստատուն հիմքերի կղնի և դրանով հենց հնարավորութեան կտա հետագայում պարզաբանելու կրոնական բացատրութեանների կեղծութեանն ու հակադիտական լինելը։

Վոչ պակաս կարևոր է յուրաքանչյուր հարմար դեպքում ընդգծելու մեջ շրջապատող աշխարհում տեղի ունեցող փոփոխութեանները։ Որքանակ՝ դարնանը ձյան արագ հալումից կամ ամառային հեղեղներից հետո, գետնի յերեսին առաջանում են վոչ շատ մեծ ջրափոսեր ու քերվածքներ, այդ քերվածքները հետզհետե դառնում են ճուղավորված հակա ձորեր։

Գետը քայքայում է մեկ ափը և իր հետ բերած տիղմը դաստիարում է մյուս ափին։ Գետաբերանում առաջանում են նոր ծանծաղուտներ ու կղզիներ։ Զրափարարման ժամանակ գետերը մեկ այտեղ, մեկ այնտեղ փոխում են իրենց հունը։ Լճերը խտաղկալում են իրենց ափերից և հետըզհետե դառնում են ճահճներ։ Մովն իր տեղը գիջում է ցամաքին (ԽՍՀՄ-ի չոր տափաստանների և անապատների դոտի)։

Յերկրի մակերևութի փոփոխութեան դործում առանձնապես մեծ դերը պատկանում է մարդուն։ Նա

շորացնում է հայրուր հաղարսվոր հեկտար ճահճներ և նրանց տեղը դցում է իր գաղաներն ու բանջարանոցներ։ Նա անտառահատում է հրա կախալան տարածութեաններ և անտառացիների լայնածախալ անտառագործի վայրեր։ Նա վարում է հողը և դրանով վոջնացնում խոտան տափաստանները։ Նա ամբարտակներ է կառուցում և առաջացնում է հսկայական արհեստական ջրամբարներ։ Նա գետերն ու ծովերը միացնում է ջրանցքներով և քաղ է անում նոր ջրային ճանապարհներ։ Ինքնատիքը յան հաղանալի չէ, վոր կապիտալիստական կարգերում մարդու ներգործութեանը բնութեան վրա ծառայում է շահագործող գասակարգերի ոգտին։ Այդ ներգործութեանը վերցրած ամբողջ յերկրի մասշտաբով անպրնային է և գիշտիչ։ Գետերի վերին հոսանքների մոտերքում գտնված անտառների վոջնացումը ցարական Ռուսաստանում լուրջ կերպով խախտեց այդ գետերի ուժիղը, (վորը ուժիղ կերպով արտահայտվում է գետերի գաղանային ջրափարարումով և ամռան ծանծաղումով)։ Խոպան տափաստանների վարումը մեծ թեքութեանների յնչպես և բլուրների ու բարձրութեանների յանջերի վրա առանց նախադուշական միջոցներ ձեռք առնելու, պայմաններ ստեղծեց սևահողային շերտում հրակախակի ձորերի առաջացման, ձորեր, վորոնք «յերաշոր բարեկամներն են» և հողագործութեան վտանգավոր թշնամիները։

Տնտեսութեան սոցիալիստական սխտեմի ժամանակ մարդու ներգործութեանը բնութեան վրա բացմապատիկ անկամ ուժեղանում է և իր ուղղվածութեամբ սկզբունքային կերպով տարբեր բովանդակութեան և ստանում։ Այդ ներգործութեանը կատարվում է ընդհանուր պլանով (հնգամյակների պլանի համաձայն), կոլեկտիվ ուժերով և վողջ աշխատավորութեան շահերը նկատի ունենալով։ Անտառամշակման սոցիոնալիզացիայի հետ մեկտեղ միջոցներ են ձեռք առնվում նախադնացութեանը

բարեխախտութեամբ զեւերի հունք մաքրելու, ամբարտաճեւեր և շէշտեւեր կառուցելու միջոցով: Տափաստանները վարելու հետ մեկտեղ կենսագործման ևն ձորերն ամբար- նելու միջոցառումները և հենց այդ ձորերը դարձնում են բնակչութեան համար ոգտակար ջրամբարներ:

Բոլոր այս որինակները հանդե- նում են յերեւոյթին աշէ մաքրել, վոր յերկրի մակերևութի վրա առաջ են դաշխ յանգաֆտները ձեւափոխող անվերջ կրկնվող փոփոխութիւններ և այդ փոփոխութիւնները կատար- ւում են գիտութեանը հայտնի բնա- կան ֆակտորների ներգործութեամբ, և ե՛լ ավելի մեծ չափերով՝ տնտե- սութեանը ղեկավարող մարդու ներ- գործութեամբ: Մինչդեռ կրօնը փոր- ձում է գործը ներկայացնել այն- պէս, վոր աշխարհը ստեղծել է աստ- ված և իր ստեղծման որից նա քա- րացել է (յեթե կրօնն յնդուներ բը- նութեան փոփոխականութիւնն այն ժամանակ առ վոչինչ համարված կը- լինէր արարչի գերը):

Հակակրօնական բացատրական աշ- խատանքների համար առանձնապէս չնորձակալ նյութ են տալիս 3-րդ դասարանի աշխարհագրութեան հե- տեյալ թեմաները. — «Յերկրա- դունդ», «Յեղանակ և կլիմա»:

Յերեւաններն իրենք յերկար ամիս- ների ընթացքում դիտում են բնու- թիւները և հայտնաբերում կախվա- ծութեան պարզագոյն որինակներ. որինակ՝ 1) տեղումները մեծ չափե- րով լինում են արեւմտյան կամ հա- րավ արեւմտյան քամիների ժամա- նակ, 2) յեթե ձմռանը յերկինքը պարզում է, ապա սառնամանիքն ու- ժեղանում է, 3) յեթե ձմռանը յեր- կինքը ծածկվում է ամպերով և ձյուն է դալիս, ապա սառնամանիքը պետք է թուլանա և այլն: Ուսուցիչը հաղորդում է յրացուցիչ մի քանի գիտական նշաններ յեղանակի մա- սին. բացատրում է ինչպէս ոգտվել ծանրաչափից — բարոմետրից (չբա- ցատրելով նրա կազմութիւնը). պատմում է, թե ինչպէս են կազմա- կերպված բնութեան գիտական նա- խաեսման աշխատանքները, պարե-

բարբար գիտություն յունեներ, վո- բանց մասին մենք խմանում ենք յրազրերից կամ ուղիտյի միջո- ցով. առանձնապէս ընդգծում է, թե ինչ կոնկրետ ոգտւմներ են տալիս այդ գիտական նախաեսմանները: Վերջում, գեղարվեստական գրվածք- ների նյութի հիման վրա (Տոլստոյ — «Ամպրոպ», Դեմյան Բեզնիյ — «Տեր- աբն ու ծանրաշափը» և այլն), կամ տեղական կոնկրետ փաստերի հիման վրա ուսուցիչը մերկացնում է տեր- տերական խաբերալութիւնները, հակադիտական լինելը և առհասա- րակ կրօնական սեահափառութիւն- ների փառաբանութիւնը:

«Յերկրադունդ» թեման անցնելիս ուսուցիչը հանրամատչելի և գրավիչ կերպով նկարագրում է, թե ինչ կարծիք և պատկերացում ունենին յերկրի ձևի և նրա զիրքի մասին տիեզերքում՝ հին և միջին դարերում ապրողները: Ապա ուսուցիչը պատ- մում է, թե ինչպէս այդ առաջին միամիտ պատկերացումներն ու կար- ծիքները տեղ գտան, այսպէս ասած, «աստվածահայտնութեան» և «սրբ- բաղան» գրքերում, թե ինչպէս հե- տադաշում գիտութիւնը հերքեց այդ միամիտ պատկերացումներն ու կարծիքները և ցույց տվեց, վոր յերկրը գունդ է ու շարժվում է իր առանցքի և արեգակի շուրջը: Ու- սուցիչը բացատրում է, վոր յեկեղե- ցին բացառիկ կերպով ծանր դրու- թեան մեջ էր դրել գիտութեան դար- դացումը (աստված «ստեղծել» և աշխարհը, բայց յեթե դատենք այդ աստվածահայտնութեան և սրբազան գրքերով, նա չգիտէ, թե ինչպէս է կազմված այդ աշխարհը): Վերջա- պէս ուսուցիչը պատմվածքներ է կարդում դասարանում այն մասին, թե ինչպիսի կատաղութեամբ յեկե- դեցակապները դիմադրում էին դի- տութեան հաղթական առաջնադա- մանը և թե ինչպէս փորձում էին նրանք ափնադաժան հետապնդում- ներով վախեցնել գիտականներին (Բրունո, Գալիլեյ):

4-րդ դասարանում բնական գոտի- ներն անցնելիս պետք է պարզաբա- նել, թե ինչպէս կրօնի սպասաւորնե-

րը, անկախ նրանից, թե վոր կրօնին էլին պատկանում (չամաններ, տեր- տերներ, մորաներ և այլն), անդա- վաճան կերպով շահագործում էին աշխատաւորութեանը և միաւորվում այլ շահագործողների հետ:

Այս յերկար բացատրական աշխա- տանքի հետեանքով յերեւանները պետք է պարզ կերպով պատկերաց- նեն կրօնական ուսմունքների կեղծու- թիւնն ու հակադիտական լինելը:

3-րդ դասարանի «Բնութեան և բը- նակցութեան կյանքի պատկերները յերկրադունդի սարբեր գոտիներում» թեման հնարավորութեան է տալիս ցույց տալու, թե ինչպէս դաժան կերպով շահագործվում են ժողո- վուրդները գաղութներում իրենց բա- տրեկացնողների կողմից: Տաժանա- կիւր և յերկարատե, յուսարացից- յուսարաց տեղ աշխատանքը և խրդ- ծուկ մուգացկանային գոյակերպը դուգակցվում է այնտեղ բացարձակ իբաւկաղրկութեան հետ: «Բարձր» ստասյի ներկայացուցիչը կարող է դաժան վերաբով ծեծել կամ նույնիսկ ոգանել «բնիկներին» իր այդ վոճ- բացործութեան համար փոչ մի պա- տասնանաւութիւն չկրելով: Զար- մանալի չէ, վոր 20-րդ դարում — գիտութեան և տեխնիկայի բարձր աստիճանի հասած այդ դարում — ճեղքված ժողովուրդները հենց իրենց ճեղքվածութեան հետեանքով հաճախ դաժանում են կուրտուրական ամենու- ցածր մաշարգակի վրա: Բարձրագոյն ստրկացած ժողովուրդները փոչնա- նում են:

Ոգտվելով լրազրային նյութերից, ուսուցիչը ցույց է տալիս, թե ինչ- պէս կապիտալիստական յերկրների ազա՛ ու արշունարբու բուրժուա- ցիան ձգտում է նորանոր ստրկա- ցումների և թե ինչպէս այդ ճանա- պարհին նա կանգ չի առնում և վոչ մի գաղանութեան առաջ (խաղաղան հափշտակիչները Հարեչստանում, Փաշիստական ինտերվենտներն Իս- պանիայում, ճապոնական մերկապա- րանոց ուղղական փոճակը Չինաս- տանում):

Ուսուցիչը պատրաստում է յերե- խաների մեջ ջեյմ համակրանք գեպի

կապիտալիստական յերկրների ճընչ- ված ու ստրկացած ժողովուրդները և բուն տեղութեան գեպի նրանց շահագործողները:

Մեղադատելով 4-րդ դասարանի «ԵՄՀՄ-ի ժողովուրդների կյանքը» թեմային, ուսուցիչը, մի շարք կոնկ- րետ փաստերով ցույց է տալիս այն նմանութեամբ, վոր գոյութեան ու- նի կապիտալիստական աշխարհի գաղութային ժողովուրդների և ցա- րական Ռուսաստանի ժողովուրդների դրութեան միջև:

Ուսուցիչը միաժամանակ ցույց է տալիս, թե ինչպէս է փոխվել ՌՍՀ Միութեան ժողովուրդների կյանքը Հեղափոխութեան Սոցիալիստական Մեծ Հեղափոխութեան հետեանքով: Այդ- դային թեմանութիւնների փոխարեն այժմ մենք ունենք ժողովուրդների յեղբայրական միութեան, ստրկաց- ման փոխարեն՝ փոխադարձ ոգնու- թեան: Ենթադիմ Ռոսիային իշխա- նութեան՝ անսահման հոգատարու- թեան, փոխվում է նախկինում ճընչ- ված ժողովուրդների դարավոր կեն- տակերպը: Տայգայի թափառաշրջի ժողովուրդները (Եվեյներ), չոր տափաստանների քոչվորները (կալ- միկներ և դաղարներ) անցնում են նստակյաց կյանքի: Հեռավոր ծայ- րամասերի տնտեսութիւնը բարձրա- նում է նույն այն բարձր տեխնիկա- կան մակարդակին, ինչ վոր յերկրի կենտրոնում:

Տաճարայում, տայգայի խիտ ան- տառնելում, անապատների ավա- ղուտներում, բարձրաբերձ լեռների լանջերին առաջանում են արդյունա- րեւական հոր շինարարութիւններ: Սմեկուրեք կյանքը դառնում է ունե- վոր: Այսպէս կերպով դարգացող տը- րանագործն ե՛լ ավելի ամուր կեր- պով և կապում իրար հետ Ռոսիայու- յին Միութեան յեղբայրական ժողո- վուրդներին: Ամտոմորիներն ու սա- վառանկները թափանցում են ամեն տեղ: Վոչ մի տեղ չի թողնվում մո- տացված, աշխարհի արված, «արջա- յին» անկյուն:

Առատեւական չափերով տնտեսու- թեան արագ վերելքի հետ միասին ա- ճում է և ՌՍՀՄ-ի ժողովուրդների

կուրսուրան: Անցյալին են տրված վարչերին հետևյալ մնացորդները (արքան փրկե, կեղծ ստորկացում և այլն): Դպրոցներում սովորում են բոլոր յերեխաները: Մեծահասակներին մեծ մասը դպրոցների, դասընթացների և այլ ուսումնական հիմնարկների լայն ցանցի հետևանքով աշխատում է իր կրթական մակարդակի բարձրացման վրա: Ուսուցումը արտաբնական մայրենի լեզվով: Ընդամենը պետք է հիշել, վեր ցարական Ռուսաստանի ժողովուրդներից շատերը չունեցին իրենց գիրը, գրականությունը և ամբողջովին անգրագետ ելին: Հաղար և տասնյակ հազարները, նախկինում խտրված չահարած զուգ հյուսիսի և Արևելքի փոքրաքանակ ժողովուրդներից, այժմ ստանում են բարձրագույն կրթություն, և ահա հենց այդ ժողովուրդները, փորձեց ցարիզմի ժամանակ համարվում էին «վաղրեններ», առաջ են քաշում այժմ իրենց միջին հանձարեղ և բնութանի դյուղառետներ, ճարտարապետներ և գիտնականներ: Այսպես, խորտակվում է պրակտիկայում՝ Փաշխատական վաղրենի կեղծ թեորիան այն մասին, ըստ վերին, իբր թե ինտելեկտուալ տեսակետից գերազանցում են արիսակ ուստային պատկանող, ինչպես և կապիտալիստական յերկրներում իշխանության գլուխ կանգնած բուրժուազիայի ազդեցությունները:

Զարգանում է իՍՆՄ-ի ժողովուրդների ղեկավարները: Չկա մեկ հանրապետություն, փորտեղ չծաղկեր ազդային ղեկավարական դրականությունը: Ծագում և բազմապատկրվում են ազդային թատրոնները: Այդ թատրոնների ղեկավարական կոլեկտիվները կարճ ժամանակվա ընթացքում հասել են բարձր վարպետության և մեծ հաջողությամբ յերկրներ են ունենում Մոսկվայում յերկրի կենտրոններում և արտասահմանում:

ԻՍՆՄ-ում ապրող բոլոր ժողովուրդներին իրադական դրամությունն ամենազեղեցիկ կերպով արտահայտված է Մոսկվայի Սահմանադրու-

թյան մեջ և արտացոլված իՍՆՄ-ի վարչական քարակղի վրա (միութենական հանրապետություններ, ավտոնոմ հանրապետություններ, ավտոնոմ մարզեր, ավտոնոմ շրջաններ):

Այսպիսով հակադրելով կապիտալիստների ղեկավարությունը ինքնաշարժային իշխանության ազդային ղեկավարականությունը, ուսուցիչը յերեխաներին մեջ դարգացնում է Լենինի — Ստալինի գործը շարունակելու մեծ ցանկությունը և ամբաստանելու իՍՆՄ-ի ժողովուրդների մեծ զաշինը, փորը հիմնված է համարաբար և յեղբայրության վրա, սոցիալիստական շինարարություն միասնական աշխատանքի վրա:

ԻՍՆՄ-ի աշխարհադրությունն ուսումնասիրելու ժամանակ Արդ դասարանի աշակերտները ծանոթանում են սոցիալիստական շինարարության պրակտիկայի հետ, մեր դարձանալի տնտեսական նվաճումների հետ, մեր հոկայական յերկրի ամբողջ ղեմքի արժատեղական վերակառուցման հետ:

Բեկուային դուռում փոխվում է ծովային արդյունադործության տեխնիկան: Փոքրիկ առադասանավերով ծովի վորսայու փոխարեն — տրաուլերների նավաբներ, փոքրաքանակ արդյունաբերողների խմբակներով ծովափից փոկերի փոսնդավոր վորսի փոխարեն — սառցահատներ և մոտոային նավերի միջոցով ձկնորսություն, յերբ դադանների տեղի մասին տեղեկություն է տրվում հետախույզության համար դուրս յեկած սափանակների ուղիներով: Ուսուցիչը նկարագրում է «Միբրյակովի», «Չեկոսկինի», «Լիսեյի» հերոսական երազեղիցիաները Յեվրոպայի և Ասիայի հյուսիսային ափերով, և փորպես այդ երազեղիցիաների արդյունք՝ 1935 թ. բացված ադրանբա — մարդատար նավահադրողակցությունը մեծ Հյուսիսային ճանապարհով: Նկարագրում է, թե ինչպես Հյուսիսային սառուցյալ տվկետանի ափերի և կղզիների վրա մի բաժի տասնյակ տերերութարանական կայաններ են հիմնված՝ յեղանակի նախատեսումը բարելավելու նպա-

տակներով, վորովհետև յեղանակն ըստ մեծի մասի «առաջանում և կադմավորվում է» հեռավոր հյուսիսում: Բուլշեիկներին կողմից Հյուսիսային բեկուի նվաճումը 1937 թ.: «Դերե-Ֆոդ կայանի», ձմեռողների, ողանալերի եակադրայի համարձակ իջեցումը սառուցյանի վրա իրենց անհրաժեշտ վողջ սարքավորմամբ: Անըման, աշխարհի հիացմունքը շարժող թուիչը Մոսկվայից Հյուսիսային բեկուի վրայով ԱՄՆ (Չկայով, Բայդուկով, Բեկյակով և Գրոմով, Դանիլին, Յոմաշև): Հոյակապ և սիստեմատիկ աշխատանքներն Արկտիկան ուսումնասիրելու գծով, վոր պարբերաբար կատարվում է մեր ձմեռողների և սառցահատներով կատարված հատուկ երազեղիցիաների միջոցով: Ահա համառոտ թվարկումը մեր մեր հաղթանակների և նվաճումների՝ ղեռ միայն բեկուային դուռում: Բայց հաղթանակներ և նվաճումներ նույնպիսի և էլ ավելի մեծ նշանակություն ման ինքնաշարժային Միության յուրաքանչյուր դուռում:

Արդ դասարանում իՍՆՄ-ի աշխարհադրության դասերին աշակերտությունը տրվող գիտելիքների վողջ հանրադուստրը պետք է նրանց հանդեպին այն գիտակցությունը, վոր հոյակապ և իր տեմպով դարձանալի արադ շինարարությունը, վոր ծավալված է աշխարհի մեկ վեցերորդ մասում, հարաավոր է միայն սոցիալիզմի սրաբաններում: Աշակերտները կենդանի և կոնկրետ նյութի վրա պետք է գիտակցեն այդ շինարարության մեջ կոմունիստական կուսակցության և ժողովուրդների առաջնորդ ընկեր Մոսկվին դերը: Յերեխաները պետք է բուռն սիրով և անձնվիրությամբ կադվեն կուսակցության և նրա առաջնորդի հետ: Դրա հետ մեկտեղ նրանք պետք է լցվեն ալրող առելություն դեպումով ղեպի ժողովուրդի բոլոր թշնամիները — սոոր դավաճանները և մատնիչները, յրտեսներն ու ղեկերսանները, միջադրային Փաշիզմի վարձկանները, տրոցկիստները, դաշնակցականները:

Ուսուցիչը պարտավոր է սոցիա-

լիստական շինարարություն Փոնի վրա ցույց տալ մեր յերկրի անվանի մարդկանց: Շմիդտի, Չկայովի, Գրոմովի, Մոսկանովի, Դեմենկոյի և մյուսների անունները պետք է հայտնի լինի յերեխաներին: Այս անվանի մարդկանց կյանքն ու գործունեությունը, նրանց հոգատար և բաղմակողմանի նախապատրաստումը հանձնարարած գործի նկատմամբ, անձնադուստրությունը, բոլոր արգելքները հաղթահարելու կարողությունը պետք է դառնան վողջ միայն որինակ՝ դպրոցների սղադա գործունեությունը համար, այլև կենդանի որինակ հենց ընթացիկ ուսումնական աշխատանքի համար:

Այս բոլորը հարավորություն է տալիս դարգացնել յերեխաներին մեջ խորհրդային հայրենասիրության վողին: Այդ դեպումները մասին մենք կարդում ենք «Իզվեստիա»-ի 1937 թ. սեպտեմբերի 26-ի համարում հետևյալ նշանակալից տողերը.

«Հայրենիք: Ինչքան շատ բան է առում իՍՆՄ-ի քաղաքացու սրտի և գիտակցությանն այս պարզ և մոտիկ բառը: Նրա մեջ իրենց արտացոլում են դանում խորհրդային հայրենասերների ամենալավ, ամենաբարձր և ամենաազնիվ դեպումները: սեր ղեպի իր յերկրը, հպարտություն իր ժողովրդի նկատմամբ, նրա անխորտակելի հզորությունը գիտակցությունը և անձնվեր պատրաստակամությունը ծառայելու նրան, իսկ յեթե անհրաժեշտ է, տալ նրան և կյանքը:

Դարեր և հազարավայկներ այդ բառն արտասանվել է դանադան ձեկով, դանադան դասակարգերի պատկանող և հասկացողությունների տեր մարդկանց կողմից: Մոտավորապես մեկ տե կես դար առաջ իշխանությունը գլուխ բարձրացող Փրանսիական բուրժուազիան սերը ղեպի հայրենիքը հայտարարեց մարդու միակ արժանավոր ըդդադումները — կիրքը: Նրան հաջողվեց այդ յողունդով համախմբել և վորքի հանել ժողովրդ-

դատական մասնասնները յեվրոպական
Ֆեդերալական ռեակցիայի դեմ՝
վոր յերիտասարդ բուրժուական
հանրադեմոկրատիայի գոյության
համար վտանգ եր հանդիսա-
նում։ Բայց հենց ինքը, բուր-
ժուազիան, հայրենասիրական
այդ զգացմունքների փոխնց չա՜
ճեռք բերելու կրքով։ Այդ լու-
ծունեղի հեղինակները հենց իրենք
վտանահարեցին ու կեղտոտեցին
այն։ Յեւ միայն ժողովուրդն եր
նախաժ այդ լուծունեղին։ Ամե-
նաբարձր հերոսությամբ նա
պաշտպանում եր իր յերկիրն ու-
տարերկրյա ամպղակներէց։
Հենց այդ ժամանակներում եր
ծագեց Մարտիի ինկուլոր աֆո-
րելը՝ «Չբաւորներն դասակար-
գը — հայրենասերներն միակ
դասակարգն եւ»։

Այս, միայն ժողովուրդին և ընդունակ աչքիով և անձնուրաց կերպով սիրել իր հայրենիքը։ Այս հզոր զգացումը մեկ անգամ է, վոր կապիտալիզմն ուղտագործել է իր շահերի ու նպատակներին համար, միլիոնավոր աշխատավորներին դեպի մահ ուղարկելով՝ բանկիրներին և ֆարքիկանտների շահույթին ապեղացնելու համար։ Այն ժամանակ, յերբ կեղծ հայրենասիրական լոգոնալներով խաբված մասնաները վոնջանում եյին իրեն չպատկանող «հայրենիք» իրաժաններում պաշտպանելով նրանց թիկունքում «թողանովներին թաղավորները» կատարում եյին զոհելի պործարքներ։ 1914-1918 թվերի համաշխարհային պատերազմի ժամանակ բրիտանական զինվորները ջոկատ առ ջոկատ գնդակահարվում եյին Դարգանելի մոտ հենց բրիտանական թողանովներով, վոր վաճառվել եր հակառակորդին ձեռնառու գնով։ Այսպես եյին «պաշտպանում հայրենիքը» Արմատորները, Չախարովները և կրոնայները։ Հայրենիքը նրանց համար նույնպիսի մի ապրանք եր, ինչպես վառողը, գնդացիները

և գաղերը : Ֆաշիստական ավան-
ալյուրիստ Թրանկոլոյի համար նա
ե՛լ ալիքի եփան արժի, քան
գերմանական «Յունիֆրոնները» և
խաչակալան «Ֆիաունները», վո-
րոնք վոչնչացնում են գեմոկրա-
տական Իսպանիայի կանանց ու
յերերխաներին :

ԻՐ իտալական լեմատորը և իր իտալական բազմադարձ թյուրմարտերը հայերենի բառն առաջին անգամ բառացի բանալորները և գլուխացիները սոցիալիստական պետության մեջ: Խորհրդային իշխանությանը ԽՍՀՄ-ի աշխատավորությանը վերագրվող շահագործողների կողմից գողացված հայերենի բառերը»:

Ինչ պետք է ընդգծի ուսուցիչ՝
խորհրդային հայրենասիրությունը
յերեսաների մեջ զարգացնելու հա-
մար, թեկուզ Ա-բդ զսասարանի աշ-
խարհազույթյան առաջին թեման —
«ԽՍՀՄ-ի համառոտ տեսությունը
Ֆիյիքական քարտեզով» անցնելիս :

Խորհրդային Միությունը — դա-
լայածափավ մի յերկիր է։ Նա ըն-
կած է յերկրու աշխարհամասերի և
յերկու ջերմոցին գոտիների վրա։ Նա
վազողովում է յերեք ուղիկանոսների
ջրերով։ ԽՍՀՄ-ի արևմտյան սահմա-
նից դեպի արևելյան սահմանը՝
Միսոկ — Վլադիվոստոկ յերկաթու-
գային մագլիստրայով ձեպընթացը
գնում է 13 օրում։ Յերբ ամռանն
բեզակը մայր է մտնում մեր արև-
մլայան սահմանում՝ ԲիՍՀ-ում, նա
նոր է ծագում Զուկոտյան թերա-
կզզում։ ԽՍՀՄ-ի տերիտորիան բը-
նակված ցամաքի մեկ վեցերորդ մա-
սըն է։ ԽՍՀՄ-ի տերիտորիայի վրա
կարող էլին տեղափորվել կապիտա-
լիստական շատ խոշոր յերկրների
տերիտորիաներ — ԱՄՆ, Անգլիան,
Ֆրանսիան, Գերմանիան, Իտալիան,
Ճապոնիան — և դեռ էլի շատ աղատ
տեղ կլնար (չիտել դասագրքում
տված նկարը)։ Տերիտորիայի մե-
ծությունը ԽՍՀՄ-ի հզորության
տարբերից մեկն է։

Ծանոթացնելուի ԽՍՀՄ-ի ծովային
և ցամաքային սահմաններին, ուսու-
ցիչը պատմում է նրանց յերկարու-

թյան մասին (մոտավորապես 60 հա-
զար մլյմ, ախլինքն չուրջերկրյա
մեկ ու կես ճանապարհը դուրսում),
մեր հարեանների մասին, պարզաբա-
նում և ուղղակի վտանգավորու-
թյան ոջախները, պատմում և կա-
միր Բանակի և Նախատորմի հզորու-
թյան մասին, նրանց տեխնիկական
հաղեցվածության մասին, Կոմու-
նիստական Կուսակցության մոլորից
դատախարակված մարտիկների բարձր
զաղափարական թաղաքական մակար-
դակի մասին, իՍԶՄ հերոս — ան-
վախ, ողաչունների մասին, վառա-
պանձ ուսմանադահների մասին,
վորոնք սմբողջ սրն ստեն տեսակ
յեղանակին Արեմտյան սահմանների
անտառներում և ճահիճներում, հա-
րավային սահմանների լեռնային
բարձրունքներում, Հեռավոր Արևել-
քի տալգայի թավրտներում աչա-
լուրջ պաշտպանում են մեր յերկիրը
լրեսանների և դիվերսանտների ներ-
խուժումից: Ողախելով լրագրային
նյութերից, ուսուցիչը ցույց է տա-
լիս, թե ինչպես սահմանակից վայ-
րերի բնակչութունը, ալը թվում
և յերեսանները, ողնում են Ներքին
Գործոց Ժողովրդական Կոմիտայի-
տի զորքերին՝ նրանց պատվավոր և
դատախանաատու աշխատանքում:

Բնական գոտիների ուսումնասիրության ժամանակ ուսուցիչը թվում է մեր յերկրի հոյակապ բնական հարստությունները, պարզաբանում է նրանց նշանակությունը մեր յերկրի հետագա պարզացման համար, ցույց է առաջի, թե ինչպիսի հեռանկարներ մենք ունենք հետագայում ունեցու-թյունն է՝ ապիսի բարձրացնելու առ-պարիպում, հիշում է, թե ինչպես ինտելլիգենտները քաղաքացիական

պատերազմները ժամանակ աչք ելին դրել խորհրդային Հյուսիսի, Կովկասի, Միջին – Ասիայի և Սիբիրի հարևանությոնների վրա և թե ինչպես ֆաշիստներն այսօր էլ շարունակում են աչք դնել մեր հարևանությոնների վրա: Ուսուցիչը հոգ է տանում, վոր դպրոցական ջենքի պատերի վրա աշակերտները կարողանան կարդալ հետևյալը.

«Ուրիշի վոչ մի քիզ հողը չենք ուզում: Բայց մեր հողն էլ, մեր հողից վոչ մի վերջուկ վոչ վոքի չենք տա»։ (Ընկեր ՍՏԱԼԻՆԻ ղեկուցումից Համ. Կ(բ)Կ 16-րդ համադրումարում)։

«Մենք խաղաղությամբ կողմն ենք ու պաշտպանում ենք խաղաղության գործը։ Բայց մենք չենք վախենում սպառնալիքներից և պատրաստ ենք հարվածով պատասխանելու պատերազմի հրճիգների հարվածներին»։

(Ընկեր ՍՏԱԼԻՆԻ ղեկուցումից Համ.Կ(բ)Կ 17-րդ համադրումարում)։

«Նրանք, ովքեր փորձ կանեն հարձակվելու մեր յերկրի վրա, կործանիչ հակահարված կստանան, վարպետի այսուհետև նրանց համար հրապուրիչ չլինի իրենց խոգադունչը կոխել մեր խորհրդային բանջարանոցը»:

(Ընկեր ՍՏԱԻՆԻ ղեկուցումից Համկ(բ)Կ 17-րդ համադումարում) :

«Հայրենիքի պաշտպանությանը
թյունը և ՍՀՄ-ի յուրաքանչյուր
հայր փառաբանում է սրբազան
պարտականությունը իրեն ե» :

(Սահմանադրութեան 133-րդ հոդ.) :

ԴԱՍԻ ՇՐՋԱՆԱԿՆԵՐՈՒՄ ԿՐԹԱԿԱՆ ՅԵՎ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿԱԶԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԻ ԶՈՒԳԱԿՑՈՒՄԸ ՏՐՎՈՒՄ Ե ՍՏՈՐՅԵՎ ԲԵՐՎԱԾ ՈՐԻՆԱԿՈՒՄ

(«Յեղանակ և կլիմա» քեմայի դասավանդումը 3-րդ դասարանում)

Մեզ շրջապատում է ողբ։ Այդ ողբը բաղկում է փողոցում, դաշտում, յերթում, մեր լինում է տաք, յերթումն ցուրտ, և մենք ասում ենք. «այսօր տաք յեղանակ է»։ Այսօր «այսօր ցուրտ յեղանակ է»։

Ողբ հաճախ շարժվում է, իսկ յերթումն ել մնում է հանգիստ վիճակում, և մենք ասում ենք. «այսօր քամոտ յեղանակ է» կամ «այսօր քամոտ չկա»։ Նշանակում է յեղանակ ենք անվանում (կարծես թե մեզ չըրջապատող ողբ «վարքը»)։

Ինչո՞ւ է յե ողբ իրեն ապստեղ տարբեր ձևով «պահում»։ Կամ այլ խոսքերով՝ ինչո՞ւ է յե յեղանակը փոխվում։ Չնայած մենք ձեզ հետ, յերթումներ, յեղանակի մասին գիտությունն այնքան էլ չուտ չե, վոր սկսել ենք, այնուամենայնիվ մի քանի հարցերին հավանորեն կարող եք պատասխանել։

Ահա հիմա փետրվարը վերջանալով վրա յե։ Մենք հաստատ գիտենք, վոր հաջորդ ամիսը, մարտը, փետրվարից տաք կլինի։

Ինչո՞ւ է յե այդպես։ Ինչո՞ւ է յեղանակը մարտ ամսում պետք է ավելի տաք լինի, քան փետրվարում (մարտ ամսին արեգակը կրթարձանա ավելի բարձր. արեգակի ճառագայթները յերկրի վրա կընկնեն ավելի ուղղաձիգ. այսպիսի ճառագայթներն ավելի տաք են, բացի այդ, մարտ ամսում ցերեկները կլինեն ավելի յերկար, իսկ գիշերները կարճ, քան փետրվար ամսում)։

Յեթե յեղանակը կախած լիներ միայն արեգակից, ապա գարնան մուտենալուն համընթաց որեցոր յեղա-

նակն ավելի կտաքանար։ Բայց կարող է պատահել, վոր վաղը յեղանակը շատ ավելի ցուրտ լինի, քան այսօր։ Ի՞նչ պատճառից կարող է ասառաջանալ. (կիչի ցուրտ քամի)։ Ճիշտ է, յեղանակը վարող է ցրտել քամու պատճառով։ Հիշենք թե մեզնից հյուսիս ի՞նչ ջերմային գոտի յե գտնվում (հյուսիսային ցուրտ գոտին)։ Ի՞նչ ուկիրանոս է գտնվում հյուսիսային ցուրտ գոտում (հյուսիսային Սառուցյալ ուկիրանոսը)։ Ինչո՞ւ է յե այդ ուկիրանոսը կոչվում Սառուցյալ (նա պատած է սառուցյաներով)։ Նշանակում է, յեթե քամին, վոր գտնվում է ջերմային ցուրտ գոտում, հյուսիսային Սառուցյալ ուկիրանոսի վրա, շարժվի դեպի մեզ, նա նշանակալի չափով ցրտութուն կբերի։ Ընդհակառակը, յեթե քամին կիչի դեպի մեզ հարավից, տաք գոտուց, այն ժամանակ նա կբերի տաքութուն։

Յեվ այդպես. մենք տեսնում ենք, վոր յեղանակի յուրաքանչյուր վոր փոխություն ունի յուր պատճառը։ Յեղանակը տաքացավ, վորովհետև արեգակը վեր բարձրացավ կամ տաք յերկրներից ողբ շարժվեց դեպի մեզ։ Յեղանակը ցրտեց, վորովհետև արեգակը ցած իջավ կամ ցուրտ յերկրներից ողբ շարժվեց դեպի մեզ։ Յեղանակի փոփոխությունը մարդիկ սովորել են կանխատեսել զանազան միջոցներով։

Ամենապարզ ձևը — դա յեղանակի գիտական նշանաններից — յերեւոյթներն ուղղվելն է։

Ահա այդ նշանները տարվա ամա-

ռային յեղանակի համար (տեսուցիչն ընտրում է յերեւոյթներն հաղորդելու համար 2—4 սրինակ ստորե բերված թվարկումից)։

1. Յեթե գիշերը հանդարտ է, առավոտյան քամի յե բարձրանում, կեսօրին քամին ուժեղանում է, իսկ ցերեկվա ժամը 4-ից սկսած քամին նորից թուլանում է, — այն ժամանակ նախատեսվում է չոր յեղանակ։

2. Յեթե քամին յերեկոյան դեմ չի հանդարտում կամ նույնիսկ ուժեղանում է, — դա ցույց է տալիս, վոր հաջորդ որը կլինի ամպամած կամ անձրևային յեղանակ։

3. Յեթե առավոտյան բոլորովին պարզ է, ցերեկը յերկրները ծածկվում է միւլայտային ամպերով, իսկ յերեկոյան նորից յերկրները պարզում է, ապա նախատեսվում է չորային յեղանակ։

4. Յեթե յերեկոյան յերկրները չի պարզում, իսկ ընդհակառակն ամպամածութունն ուժեղանում է — ապա նախատեսվում է հաջորդ որը ամպամած կամ անձրևային յեղանակ։

5. Յեթե գիշերը խոտերի վրա ցող է իջնում, ապա դա նշան է, վոր չորային յեղանակ կլինի։

6. Յեթե գիշերն աստղերն ուժեղ վերայով են փայլելով, ապա դա նշանակում է, վոր հաջորդ որը կլինի ամպամած (կամ անձրևային) յեղանակ։

Այսպիսի նշաններ գիտնականները հավաքել են բազմաթիվ մեծ թվով, և վրձն միայն հավաքել են, այլև բացատրել այն։

Յեա դրանով ուզում եմ ասել, վոր յեղանակի մասին գիտական այդ նշաններն մեծ չկա և վրձն մի խորհրդավորութուն (կամ հրաշք, ինչպես չկա և վրձն մի խորհրդավորութուն ու հրաշք նրա մեջ, վոր մարտին ավելի տաք կլինի, քան թե փետրվարին)։

Սակայն կան յեղանակի այլ նշանացուցեր, — վրձն գիտական, սրբալ, տերտերների կողմից հնարած։

Որինակ — Յեղա մարդարեյի տունի որը, վոր յեղեղեցին կատարում է սովորաբար ոգոստոսի 2-ին (հին

տոմարով հուլիսի 20-ին) իրը թե միշտ ամպոտ է լինում։ Այդ իրը թե Յեղա մարդարեն է, վոր իր ֆուրգոնով դրոսում է յերկնքում։ Յեղանակի այս նշանացուցի կեղծութունը շատ հեշտութամբ վարելի յե ստուգել։ Հարկավոր է մի քանի տարի իրար հետեից դիտել յեղանակն ոգոստոսի 2-ին, ինչպես և 1-ին ու 3-ին։ Այդ դեպքում մենք կտեսնենք, վոր ոգոստոսի 2-ին ամենից շատ է, վոր ամպոտ է լինում, իսկ յեթե պատահում է, ապա ավելի շատ ոգոստոսի 1-ին և 3-ին։

Յեղանակի նախատեսման մի ուրիշ միջոց էլ կա, դա ծանրաչափից — բարոմետրից ոգովելն է (ուսուցիչն այդ գործիքը ցույց է տալիս մոտեցնելով աշակերտներին)։ Ծանրաչափն ունի սլաք։ Նա շարժվում է մերթ աջ, մերթ ձախ։

Ո՞վ կարող է ասել. ի՞նչպիսի յեղանակ կլինի, յեթե ծանրաչափի սլաքը թեքվի դեպի աջ (յերեւոյթներ պատասխանը)։

Իսկ ինչպիսի յեղանակ կլինի, յեթե ծանրաչափ սլաքը թեքվի դեպի ձախ (յերեւոյթներ պատասխանը)։

Յեթե յերեւոյթներից վրձն վրձն չգլթե, թե ինչպես պետք է ոգովել ծանրաչափով, ապա ինքը՝ ուսուցիչն է պատմում այդ մասին։

Յեղանակի նախատեսման 3-րդ ձևը — դա ողբերութաբանական կայանների աշխատանքն է. այդ կայանները հեռագրով կամ ուղղիցով կապ են պահպանում յեղանակի բյուրոյի հետ։ Այդ բյուրոն տեղեկութուններ է ստանում յեղանակի մասին թե՛ հարավից, թե՛ հյուսիսից, թե՛ արևմուտքից և թե՛ արևելքից։ Ողբերութաբանական կայանները յեղանակի բյուրոյի համար կարծես մի տեսակ պահակներ են — հետախույզներ, վորոնք ցրված են ամբողջ յերկրով մեկ։ Դրա համար էլ յեղանակի բյուրոն իմանում են, թե ի՞նչպես է յերկրի վրայով անցնում հրապակառ ամպերը, վորոնք անձրև կամ ձյուն են բերում, վրձն տեղ են առաջանում հյուսիսային կամ հարավային քամիները։ Իր հավաքած բոլոր տեղեկութունների հիման վրա

յեղանակի բյուրոն հաղորդումներ ե պատրաստում այն մասին, թե ինչ-պիսի յեղանակ կլինի մոտակա օրե-րում:

Աշխարհագրության հաջորդ պա-սին դուք կարող եք տեսնել զատակալ հոգւածը. «Յեղանակի նա-խատեսումը և պայքար անբարենը-պատ յեղանակի դեմ»: Կարգանք աղբ հոգւածը բարձրաձայն: (Հոգ-ւածի ընթերցումից հետո տեղի յե ունենում գրույց): Ի՞նչպիսի միջո-ցառումներ ձեռք առնուցին զարնանք մղատու աղբում, յերբ յեղանակի բյուրոն նախազգուշացրեց վերահաս ցրտերի մասին: Ի՞նչպիսի միջոցա-ռումներ ձեռք առնուցին յերկաթու-ղու կայարանում, յերբ յեղանակի բյուրոն նախազգուշացրեց խիստ ձյունոտ յեղանակի մասին և այլն:

Այսպես ուրեմն. գիտությունը հը-նարավորություն և տալիս մեզ նա-խատեսել յեղանակի և նախորդ այս կամ այն միջոցառումները ձեռք առ-նել անբարենպաստ յեղանակի դեմ:

Յարական կառավարության ժամա նակ նույնպես կային որբերութեա-նակա՞ն կայաններ, բայց նրանք վոչ միայն ավելի քիչ էին քան այժմ, ալլև ծառայում էին կալվածատերե-րի, կուլակների, կապիտալիստների ոգտին:

Խորհրդային իշխանութունն ա-մեն միջոց գործե և դնում, վորակալի մեծաքանակ դարձնել մեր յերկրում ողբերութեաբանական կայանները և վորակալի յեղանակի նախատեսումից կարողանան ոգտվել բալոր աշխատա-վորները:

Այդպես չէր առաջ: Մինչև հեղա-փոխությունը շատ տղետ և անդրա-ղետ մարդիկ կային: Յարական կա-ռավարությունը գիտմամբ եր բան-վորներին և գյուղացիներին խախա-րի մեջ պահում: Այդ գրությունից ոգտվում էյին նաև տերտերները, վորոնք ձեռք — ձեռքի տված էյին ցարական կառավարության հետ: Տերտերները սոյորեցնում էյին, վոր իրր թե յեղանակը կախված է աստ-ծո կամքից, յեթե աստծուն աղոթք անեն, ապա նա մարդկանց համար կուղարկի ոգտակար յեղանակ: Ի՞նչ պետք է ասել, վոր այդ աղոթքներն և մաղթանքներն համար տերտեր-ները դրամ էյին վերցնում և այն ել վոչ քիչ քանակութեամբ: Հիմարաց-նելով ժողովրդին, տերտերներն ասո-րում էյին հարուստ կյանքով:

Ահա թե ինչ է պատմում Դեմյան Բեդնին իր «Տերտերն ու ծանրաչա-փը» առակում:

Գուշակեց վոչ թե խարդախ տերտերը,
Այլ մի պարզ գործիք, ծանրաչափ
Վոչված,
վորը տեր հայրը տանն ունեւ
պահած:
Իսկ ով վոր ունի հենց այդ
գործիքը,
Դժվար չե պարզել բնության
գաղտնիքը:

Բարձրաձայն կարդալով այս առա-կը, ուսուցիչը զրույց ե անցկաց-նում: Տերտերն ի՞նչ եր ուղում գյու-ղացիներին իր մաղթանքի համար:
Ինչո՞ւ տերտերը միշտ ել չէր համա-ձայնվում անձրև բերելու համար մաղթանք անել: Ինչո՞ւ տերտերին ձեռնառ չէր բացատրել գյուղացի-ներին, թե ինչպես կարելի յե ոգտը-վել բարոճեալից:

ՏԵՐՏԵՐՆ ՈՒ ԾԱՆՐԱՉԱՓԸ

Դյուղերից մեկում, խորամանկ,
գիտուն,
Վառնալ անունով տերտեր եր
աղոթում:
Յեղան գյուղացիք մի օր նրա մոտ,
Խնդիր արեցին, ընկան ձեռն ու վոտ.
—Մի լալություն արա, տեր հայր:
Աղոթք արա,
վոր անձրև դա:
—Լալ եք յերգում,—տերտերն
ասաց,—
եզուց հոգերս տեսնեմ վարած:
Կարդն եսպես եր...
Մինչև հոգը չփարեցին,
Նրան իր անդից չչարժեցին:
Մի շարաթ հետո տերտերն ինքն
յեկալ
(նա օրը գիտեր) ու նրանց ասալ.

—Դե, չո՛ւտ հալաթիցեք, դնանք
աղոթենք,
Աստծո գութը մեր լացով շարժենք:
Ու դեռ տերտերը ձեռքերը դեպ
վեր
Չէր էյ բարձրացրել, աղոթքն
ավարտել,
Յերբ յերկինքն ամպեց, հորդ
անձրև թափվեց
Ծարավ հանդ ու դաշտ ջրեց,
հովաքեց:
—Ես ինչ հրաչք ե,—ասում են
չորս կողմ:
Բայց ինչ խմանա,
ինչումն և բանը...
Միայն ուռչում է
տեր հոր գրպանը...
Իսկ բանը այն եր, վոր անձրև դալը

ՅՐԴ ԴԱՍԱՐԱՆ

Յ-ՐԴ ԳԱՌՈՐԴԻ ԾՐԱԳՐԱՅԻՆ ՆՅՈՒԹԻ ՊԼԱՆԱՎՈՐՈՒՄՆ ՈՒ
ՄԵԹՈԴԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՄԸ :

2-րդ քառորդում 3-րդ դասարանում աշխարհագրությունից մշակվել են հետևյալ թեմաները՝

2. Առաջին ծանոթությունը բարտե-
րին :

3. Յերկրագունդը և նրա պատկեր-
րումը ղևբոստի և կիսագնդերի քար-
տեղի մրա (կեսը) :

Այս վերջին թեմայից աչտեկերանե-
լըն՝ արդեն սովորել են՝ յերկրի ձևի
մասին, պարզել են այդ ուղղու-
թյամբ հնում յեղած պատկերացում-
ների սխալը, սովորել են յերկրի մե-
ծության, նրա իր առանցքի շուրջը
պտտվելու (գելեք և ցերեկ առաջա-
նանալու) մասին։ Ծանոթացել են
գլոբուսին, գիտեն, Վոր նա յերկրա-
գնդի մոդելն է, նրա վրա ցույց են
տվել բևեռները, հասարակածը, կի-
սազնդերը (հարավային, հյուսիսա-
յին, արևելյան ու արևմտյան)։ Գլո-
բուսի և կլիմադնդերի քարտեզի վրա
ցույց են տալիս աշխարհամասերը,
տիկիանոսները։

Յուդէա քառորդում այս թեմայից
մտնում եւ անցնել հետեւյալ բաժիննե-
րը :

ա) Յերմերի պտույտն արեգակի
չուրջը (յեղանալնների առաջացու-
մբ) :

բ) Յեճկրէր շարժման մասին գիտա-
կան ճիշտ ավայաները (Կոպերնիկ,
Բրունո, Գալիլէյ) և կրօնի պայքարն
այդ գիտնականներին ու նրանց ուս-

մուսուլման զեմ (Բրուսոյի աղբյուրը խա-
րուշկին վրա, Գալիլեյին տանջանք-
ներին մատնելը և այլն) .

գ) Յերկրագնդի հինգ ջերմային գոտիները, նրանց տեղը գլոբուսի և Լիսագնդերի քարտեզի վրա:

Այս յերեք բաժիններին պետք է հատկացնել 7 ժամ՝ քաղաքում (6 ժամ՝ գյուղում)․ ապա պետք է անցնել՝

4. Զեղանակ և յլլինա թեման —
Հատկացնելով նրան 8 ժամ քաղաքում
(7 ժամ՝ գյուղում) :

2. Յեկուրագինդի տարբեր ջերմային
դոտիների բնության և բնակչության
վյանքի պատկերներ թեմայից «Տաք
դոտի» — հատկացնելով նրան 6
ժամ՝ քաղաքում (5 ժամ՝ գյու-
ղում) :

Թեմամերձերին հասկացված ժամերից
յերեքը տայ կրկնության (յուրա-
բանչյուր թեմայի վերջում մեկ
ժամ) : Ինչպես պարզ յերևում է,
3-րդ դասարանի 3-րդ քառորդի աշ-
խարհագրության նյութը վորքան
բարձրագան է, այնքան էլ հետաքրք-
րի է ու մտտեղի : Ինչպես միշտ,
այնպես էլ այս անգամ ուսուցիչն շե-
նորհքից է մեխտված նյութի լավա-
զույն դասավանդումը և աշակերտ-
ներին յուրացնել տալը : Ուսուցիչն
իր համար պետք է պարզած լինի
աշխարհագրական այդ նյութերի
հետ կապված բոլոր հիմնական մո-
մենտները, վորպեսզի դասավանդու-
մի դառնա հետաքրքիր, աշակերտնե-
րին գրավի, հետաքրքիր դիտական
նորություններ հաղորդի նրանց, ոգե-

տադրո՞ւմի աշակերտներին վառ յերևա-
կայութիւնը և մատչելի դարձրած
դէտաղան նյութ մատակարարի նը-
րանց :

Սնցնենք դատավանդելիք թեմանե-
րի պարզաբանմանը.

1. «Յերկրի պտուղը արեգակի շուրջը» թեմային պետք է հատկացնել 2 ժամ: Այս թեման ճիշտ բացատրելու և հետաքրքիր դարձնելու համար ուսուցիչը պետք է ոգտապնդածի ուսումնական տարվա ակդբից բրեգակի նկատմամբ կատարած աչակերտների մի շարք դիտողութունները: Աչակերտներն արդեն դիտեն, վոր արեգակը միշտ միևնույն տեղից դուրս չի գալիս և միևնույն տեղում մայր չի մտնում: Արեգակը յերկարամիտների ընթացքում վոխում է իր ծագման և մայր մտնելու տեղը (առաջ դուրս եր գալիս աչն բուրբ հետեից, հիմա աչս կողմից և այլն): Միևնույն ժամանակ յերեխաները արդեն դիտել են, վոր ամառը արեգակը շատ եր բարձրանում, համարյա մեր գլխի վերեվում եր պտույտ դործում ու շատ տաք եր, իսկ հիմա (ձմռան) միշտ թեքված է դեպի հարավ, յերբեք մեր գլխի վերեւում չի կանգնում, և ցատ ել դուրս է:

Այս մոմենտներն ուսուցիչը յերե-
կաններին պարզ դարձնելուց հետո,
արդեն անցնում է նոր հարցերի
պարզաբանման, հասկացնելով նը-
րանց, վոր ճիշտ այնպես, ինչպես
դնադքի մեջ նստած արագ դնալու
ժամանակ մեզ թվում է, թե վոչ թե
մենք ենք չարժվում, այլ դետինը,
այնպես էլ մեզ թվում է, թե արե-
պակն է չարժվում. այնինչ յերկիրն
է պտտվում արեգակի շուրջը և այն-
պիսի արագությամբ, վոր մենք այդ
չենք զգում: Այս մոմենտը պարզե-
լուց հետո պետք է պարզել, թե
ինչպես յերկրագունդն արեգակի
շուրջը պտտվելիս մեզ թի ճշու-
սիտային կիսագունդն է դարձնում
դեպի արեգակը, — (այդ ժամանակ
մեզ մոտ լինում է ամառ և առհասա-
րակ տաք ամիսներ, վորովհետե
արեգակն իր ճառագայթներն ուղ-

ղահայաց կերպով է դրուած Հյուսիսային կիսագնդէ վրա. իսկ հարավային կիսագնդում, այդ նույն ժամանակամիջոցում, լինում է ձմեռ, վերովհետև արեգակն իր ճառագայթները չեղակի չե դրում նրա վրա), մերթ եւ իր հարավային կիսագնդում է դարձնում ղեպի արեգակը—(այդ ժամանակ Հյուսիսային կիսագնդում (մեզ մոտ) լինում է ձմեռ վերովհետև արեգակի ճառագայթները չեչափակի յեն ընկնում Հյուսիսային կիսագնդի վրա. իսկ հարավային կիսագնդում լինում է ամառ, վերովհետև այդ կիսագնդի վրա արեգակի ճառագայթներն ընկնում են ուղղաձիգ կերպով)։ Դրահետևանքով է, վոր արեգակի ծագելու է մայր մասնելու տեղերն ամռան է ձմարն փոփոխում են։

2. Յերկիր յերկրանները պարզեցին իրենց համար, վոր յերկրի արեգակի շուրջը կատարած պտույտից է. վոր առաջ են դալիս տարվա յեղնակները, ուսուցիչն անցնում է պաշարաներու այն հարցը, թե ովքեր ուսուցին անգամ հայտնագործեցին յերկրի արեգակի շուրջը պտտվելու փաստը (Կոպերնիկ, Բրունո, Գալիլեյ), թե ինչպիսի տանջանքներն մասնակցին նրանց կրոնականները, վորովհետև այդ հայտնագործությանը վտանգ էր սպառնում կրոնականներին և բուրժուականության իշխանությանը, վորոնք պնդում է յին, թե արեգակն է պտտում յերկրի շուրջը:

Այս թեմային ուսուցիչը հատկացնում է յերկու ժամ: Ուսուցիչն այս թեման յերեխաներին պիտի հետաքրքրելու և մատչելի դարձնելու համար պետք է կարդա և վերհիշի պատմությունից ինկվիզիցիայի դարաշրջանը, զանազան աղբյուրներից (Թեկուզ ԲՍ և ՄՍ ենցիկլոպեդիաներից) հարստացնի իր ունեցած պաշտօնը Կոպերնիկոսի, Բրունոյի և Գալիլեյի կյանքի և ուսմունքների մասին: Այս բոլորը շատ մատչելի կերպով յերեխաներին պարզաբանելուց հետո, դասատուն յերեխաների մեջ ուսմանը ատելություն և զզվանք ե դարձեցնում դեպի կրոնը, դեպի յեկե-

դեցին, վորպես դիտութեան թշնամի-
ները, վորպես չահագործման կողմ-
նակիցները, վորպես սոցիալիզմի
թշնամիները, վորպես կալվածատերե-
րը, կապիտալիստները, կուլակները
ու ֆաշիստները բարեկամները:

3. Հաջորդ բաժինը, վորին կըր-
կին պետք է հատկացնել 2 ժամ, դա
յերկրագնդի ջերմային գոտիներն են:
Յերեխաներին արդեն ծանոթ է յե-
ղանակների առաջնապու պատճառը:
Այժմ կրկին ամպամ, խորացման
կարգով պետք է դլորուսի վրա աշ-
խատանք կատարել և ցույց տալ թե
յերկրագնդին արեգակի շուրջը պը-
տըտվելիս ինչ դիրք է ունենում ա-
րեգակի նկատմամբ և ինչ ջերմային
գոտիներ են առաջանում յերկրագնդի
վրա (յերկու ցուրտ, յերկու բարե-
խառն և մեկ՝ տաք) ու ցույց տալ
նրանց մոտավոր տեղը գլոբուսի և
կեսագնդերի քարտեզի վրա:

4. Յեղանակ և կլիմա. — Յեղա-
նակ և կլիմա թեման լավ ըմբռնելու
համար յերեխաները նույնպես տա-
րեակերպ պետք է բնութայն յերե-
վույթների և հատկապես յեղանակի
վրա դիտողութուններ կատարած
լինեն (պահած լինեն յեղանակային
որացույց, վորի տվյալների ամփո-
փումը շատ բան կհասկացնի յեղա-
նակի և կլիմայի մասին): Այս նյու-
թի մասին մանրամասն և հետաքրքիր
մեթոդական մշակում է տրվում ու-
սերենից թարգմանված «Դատարա-
րակչական աշխատանքն աշխարհա-
գրութեան դասերին» մեթոդական
համակի մեջ, վոր տպագրվում է սը-
րա հետ միասին: Այդ տեսակետից ել
շատ չենք ծանրանա այս թեմայի
վրա: Այս թեմայի պլանավորումը
կարելի չէ կատարել հետևյալ կերպ.

ա) Յեղանակային որացույցի (յե-
ղանակացույցի) տվյալների ամփո-
փում, վորի ընթացքում կպարզվի,
թե անցած ամիսների ընթացքում
ինչպես են փոխվել յեղանակները,
վոր և՛ փոփոխվել են փոխում ուժեղ քա-
միները, վոր քամիներն են անձրև
կամ ձյուն բերում, վորո՞նք չոր յե-
ղանակ և այլն:

բ) Այս և մյուս դիտողութունները

յերեխաներին պետք է բերեն այն
յեղաբնակացության, վոր յեղանակը
փոփոխական է, իսկ կլիման՝ կա-
յուն, անփոփոխ ամեն մի տվյալ
յերկրամասի համար: Այս նույն կա-
պակցութեամբ պետք է մերկացնել և
ջախջախել կրոնական սնահավատու-
թյունները յեղանակների դուշակ-
ման, աղոթքով անձրև բերելու և
այլնի մասին և պարզաբանել բնու-
թյունը ճանաչելու դիտական մեջոց-
ները:

գ) Ապա խորացնելով այդ միտքը,
պետք է պարզաբանել յերեխաներին
յեղանակը նախատեսելու դիտական
հնարավորութունները, այդ գոր-
ծում՝ ողերևութաբանական կայան-
ների դերը (եքսկուրսիա) և նրանց
տված ոգևորությունը մեր վոլը տնտե-
սութանը: Այս թեմայի ընթացքում
դպրոցի բակում ուսուցչի ղեկավա-
րութեամբ աշակերտները պետք է աշ-
խարհագրական փորձերի հրապարակ
կադմակերպեն և ձյան հաստութեան
(ձնաչափով), անձրևների քանակի
(անձրևաչափով), քամիների ուղ-
ղութան և ուժի (հողմնացույցով)
դիտողութուններ կատարեն:

Յեղանակ և կլիմա թեմային պետք
է հատկացնել 7 ժամ: Նյութը յերե-
խաներին ավելի հետաքրքիր դարձնե-
լու համար կարելի չէ կարգալ Ռու-
սակենի «Բնութային մեծ և անհղ յե-
րևույթները» բրոշյուրից հատված-
ներ («արյունի անձրև», «գորտերի
անձրև», փոթորիկների մասին և այ-
լն) և դրանով ավելի ցայտուն
դարձնել բնութային յերևույթների
պատճառները, ամրապնդել յերեխա-
ների մեջ մատերիալիստական աշ-
խարհայացքը և մերկացնել փրոնա-
կան անտիապաշտութունների ան-
հեթեթութուններն ու վնասակարու-
թյունը:

5. 3-րդ դասարանի 3-րդ քառոր-
դի վերջին թեման «Տափ գոտին» է,
վորին պետք է հատկացնել 5 ժամ:

Այս թեմայի լավագույն մշակումն
ապահովելու համար ուսուցչի պետք
է դանադան աշխարհագրական — գե-
ղարվեստական զբեքերից (որինակ
«Նամակներ Աֆրիկայից» բրոշյուրը

և այլն) հարստացնի իր ունեցած աշ-
խարհագրական գիտելիքների պաշա-
րը՝ տաք գոտու յերկրների բնու-
թյան, բուսական ու կենդանական
աշխարհի, բնակիչների կյանքի ու
կենցաղի մասին և կարողանա այդ
բոլորի մասին ցայտուն պատկերներ
տալ յերեխաներին:

Այս թեմայի մյուս բաժինը — դա-
տաք գոտու յերկրների բնական հա-
րաբնութային նկարագրելն է, այդ յերկրների դաղութեամբ վե-
ճակը և կապիտալիստական ծանր
ու դաժան ճակատագրում պատկերե-
լը: Այդ չահագործման կոնկրետ
պատկերներին պետք է հակադրել
Սոցիալական Միության ժողովուրդ-
ների ազատ, յեղաբարեկամ ու յեր-
ջանիկ կյանքը, Սոցիալական յերկրի
բազմազգ ժողովուրդների իրավահա-
վաստութունը: Մատչելի լեզվով
յերեխաներին պետք է նկարագրել,
թե ինչպես Ստալինյան Մահմանդ-
րութեամբ մեր յերկրի բոլոր աշխա-
տավորներն առանց ցեղի, ազգու-
թյան, սեռի խտրութեան հավասար
իրավունքներ են ստացել և ուժեղաց-
նել յերեխաների մեջ Սոցիալական
հայրենասիրութեան վոլին ամրա-

պնդելով խորը հարգանք ու սեր դե-
պի մեծ Ստալինը, դեպի մեր ա-
ռաջնորդները, դեպի կարմիր Բանա-
կը, պարզելով նրանց, վոր կապի-
տալիստներն ամեն միջոց գործ են
դնում խորտակելու Սոցիալական իշ-
խանությունը, ստրկացնել ամբողջ
աշխարհում միակ դեմոկրատական
մեր յերկրը և նրան ել դարձնել դա-
ղութ ինչպես Հնդկաստանը, ինչպես
ասիական ու աֆրիկական մի շարք
պետութայիններ, ստրկացնել այն-
պես՝ ինչպես Իտալիան ստրկացրեց
Հարեջատանին, ինչպես Իտալիան,
դերմանական ու իսպանական ֆա-
շիստներն ուղղում են ստրկացնել Իս-
պանիայի աշխատավորությանը, ինչ-
պես Ճապոնիան ձգտում է ստրկաց-
նել Չինաստանին:

Նյութի լավագույն դասավանդու-
ման ապահովելու համար դասատուն
ամենայն մանրամասնութեամբ պետք
է ուսումնասիրի ծրագրերը և ձեռքի
տակ այլ ոժանդակ դասադրերը չու-
նենալու դեպքում անպայման դոնե
ողտվի վոչ լրիվ միջնակարգ դպրոց-
ների 5-րդ և 6-րդ դասարանների աշ-
խարհագրութեան դասադրերով:

4-րդ դասարան

3-րդ դասարանի ծրագրային նպատակներն Ուսումնական Մե-
թոդական Մշակույթը

(Բաղաժում՝ 20 ժամ, գյուղում՝ 26 ժամ):

4-րդ դասարանի 2-րդ քառորդում
աշակերտներն արդեն անցել են
տունդրաների գոտին, տալանների
գոտին, խառն անտառների գոտին և
սեահողային տափաստանների ու
անտառատափաստանների գոտին:

3-րդ քառորդում պետք է անցնել
հետևյալ թեմաները.

1. 2-րդ տափաստանների գոտի-
քաղաքում՝ 4 ժամ, գյուղում՝ 6
ժամ:

2. Անտառանների գոտի-քաղաքում՝
5 ժամ, գյուղում՝ 7 ժամ:

3. Յենթախալաղաքային գոտի-
քաղաքում՝ 5 ժամ, գյուղում՝ 7
ժամ:

4. ՍՍՀՄ-ի լեռնային շրջանները-
քաղաքում՝ 6 ժամ, գյուղում՝ 8
ժամ:

Յուրաքանչյուր թեմայից հետո,
թեմային հատկացված ժամերից մե-
կը պետք է տալ նրա կրկնութեան
ու ամփոփմանը:

ՍՍՀՄ-ի կլիմայական գոտիները
մշակելու համար կարելի չէ հիմք
ընդունել հետևյալ սխեման.

1. Տվյալ գոտու տեղը ՍՍՀՄ-ի
Ֆիզիքական քարտեզի վրա.

2. Տվյալ գոտու դիրքը և աշխար-
հագրական պայմանները.

3. Տվյալ գոտու բուսական և կեն-
դանական աշխարհը.

4. Տվյալ դոտու բնական հարստությունները:

5. Տվյալ դոտու բնակչությունը նրանց կյանքն ու կենցաղը:

6. Տվյալ դոտու տնտեսության հիմնական ճյուղերը:

7. Տվյալ դոտու հաղորդակցության ձևապատկերներն ու միջոցները (տրանսպորտը):

8. Տվյալ դոտու Միութենական հանրապետությունները և ղեկավար քաղաքները:

Նյութերի դասավորության մոտաւորապես այսպիսի հաջորդականությունն պահպանելով՝ յուրաքանչյուր թեմայի ներսում, հիմնականում լրբելով կերպով կարելի չէ ամփոփ պատկերացում տալ դոտին երկրի յուրաքանչյուրի մասին: Սակայն այս սխեման յուրաքանչյուր դոտու համար, նկատի ունենալով այդ դոտու առանձնահատկությունները, պետք է լցնել հետաքրքիր և մատչելի բովանդակությամբ:

Ծրագրերը մանրամասն և անհրաժեշտ տվյալներ և տալիս յուրաքանչյուր դոտու բնական-աշխարհագրական և պատմական-տնտեսական առանձնահատկությունների մասին: Դասատուն պետք է լավ ծանոթանա և յուրացնի ծրագրի պահանջները և դասավանդման ժամանակ չբացառել միայն 4-րդ դասարանի աշխարհագրության դասագրքով: Դասատուն այլ դասագրքեր ձեռքի տակ չունենալու դեպքում, դասավանդելիք նյութը խորը և բազմակողմանի իմանալու համար, անհրաժեշտ է ոգտագործի 7-րդ և 8-րդ դասարանները իՍՀՄ-ի ֆիզիկական և տնտեսական աշխարհագրության դասագրքերը: Այս դասագրքերը բավականաչափ մանրամասն և հետաքրքիր նյութեր են պարունակում, վրեց և ուսուցիչը կարող է համապատասխան նյութեր վերցնել իր դասավանդման ժամանակ ավելի բազմակողմանի և հետաքրքիր մոմենտներ չարադրելու համար:

Այն ընդհանուրը և հիմնականը, վոր ընկած է 4-րդ դասարանի 3-րդ

քառորդի թեմաների մշակման հիմքում—դա ցայտուն պատկերներով տվյալ դոտին նկարագրելն է, այդ դոտու յերկրների տիւր ու մասը անցյալը և դունագեղ ու հրաշալի ներկան պատկերները: Ուսուցիչը պետք է մատչելի կերպով պարզաբանի յերեխաներին, թե ի՞նչ էր ներկայացրել իրենից տվյալ դոտին (նրա բնակչության կյանքը, տնտեսությունը պատկերը և այլն) ցարական կառավարության ժամանակ, ինչպես է յին ապրում այդ դոտու բնակիչները, ինչպես չեյին հայտնագործվում տվյալ դոտու բազմաքանակ ու բազմատեսակ հարստությունները, ինչպես ժողովուրդն ապրում էր տղիտության, խաղարի ու ծայրահեղ չքավորության մեջ:

3-րդ քառորդի ծրագրային նյութի մեջ ընկնում են հենց այն դոտները (յերկրները), վորոնք ցարական Ռուսաստանի ծայրամասերն էին, դադուլները, վորոնք վրա ցարական կառավարության այնքան էր ուշադրություն դարձնում, վորքանով վոր նրանք ուղիմական տեսակետից վորոչ նշանակություն ունեյին, վորպես սահմանամերձ յերկրներ, վորքանով վոր անհրաժեշտ էր այդ չորջանները դաժան ստրկացման մեջ պահել ու թալանել նրանց վորջ հարստությունը:

Պետք է կարողանալ այդ բոլորին ամենացայտուն պատկերներով հակադրել ներկա պայծառ կյանքը: Նկարագրել, թե ինչպիսի փոփոխությունների յենթարկվեցին այդ յերկրները խորհրդային իշխանության որոք, ինչպես փոխվեց այդ յերկրների դեմքը, ինչպես չոր անապատները դարձան և դառնում են ծաղկալից ու բարեբեր պարտեզներ, ինչպես նորանոր հանքավայրեր են դառնում և մշակվում, ինչպես նորանոր գործարաններ են կառուցվում, ինչպես հետամնաց դուրստընտեսական — անամապահական քոչվորական այդ յերկրները դառնում են արդյունաբերական հզոր յերկրներ, ինչպես տղիտության ու չքավորության մեջ տառապող ժո-

ղովուրդը դառնում է կուլտուրական և ունեվոր: Պետք է ցայտուն պատկերներ ստալ կուլտուրականության և խորհրդային յենթարկության մասին, ուսումնական բազմաթիվ ու բազմատեսակ հիմնարկներ բացելու մասին և այն մասին, թե ինչպես Ստալինյան Սահմանադրությամբ այդ յերկրների ժողովուրդների յերջանիկ կյանքն ապահովող և նորանոր նվաճումներ ձեռք բերելու համար յայն հնարավորությունների յերաշխիքներ տրվեցին:

Լեռնային և մերձարևադարձային չրջաններն անցնելիս ուսուցիչը քիչ ավելի մանրամասն պետք է կանգ առնի վրաստանի, Ադրբեյջանի և Հայաստանի վրա (վորպես նրանց մոտիկ և ծանոթ չրջանների) կոնկրետ փաստերով և ցույց տա նրանց անցյալ վորքայի վիճակը (ցարական կառավարության, մենչևիկիների, մուսաֆաիների ու դաշնակների կառավարության որոք) այստեղիս ու յերջանիկ կյանքը ու այն պետք է ցայտուն որինակներով պարզել, թե ինչպիսի կուլտուրական, տնտեսական և քաղաքական մեծամեծ նվաճումների հասանք այդ հանրապետությունները, վորոնց շնորհիվ և Ստալինյան Սահմանադրությամբ նրանցից յուրաքանչյուրը միութենական հանրապետություն դարձավ և անմիջապես իՍՀՄ-ի կազմի մեջ մտավ:

Պետք է յերեխաներին ըմբռնելի կերպով պարզել, թե ինչպես խորհրդային իշխանության թշնամիները, յերեցս անիժայտ արոցկիսաններ—վրիտիլեկականներն դաշնակներն ու նրանց ամեն դույնի համախոհները ամեն կերպ աշխատում էին քայքայել մեր յերկիրը, անջատել մեր յերկիրը խորհրդային Մեծ Միությունից, դարձնել մեր յերկիրը կապիտալիստական յերկրների դադուլվերականությունով աշտեղ կապիտալիստական կարգեր և ինչպես Մեծ Ստալինի, ինչպես միշտ, այնպես էլ այս դեպքում ժամանակին ցույց տրված ողնություն և զգուշացման շնոր-

հիվ մենք կարողացանք տեսնել այդ բոլորը, վորջնացնել մեր թշնամիներին ու նոր թափով առաջ դրնալ: Պետք է յերեխաներին պարզել, վոր խորհրդային իշխանության բոլոր թշնամիները դեռ ամբողջովին չեն վորջնացված, վոր ցանադան անկյուններում նրանք փորձում են կատարել իրենց սև դործը և բոլորիս մեծ պարտքն է աշխուրջ լինել, լավ նայել մեր չուրջը, հայտնաբերել թշնամիներին և վորջնացնել նրանց:

Պետք է յերեխաներին պարզել, վոր մեր յերկրները գտնվելով սահմանամերձ չրջաններում ավելի շուտ են յենթական կապիտալիստական հարձակումների, վոր կապիտալիստները և ֆաշիստները մշտապես իրենց լրաններին ու աղետներին են ուղարկում մեր յերկիրը՝ մեզ վրա հասցրելու համար, ուստի և մեր պարտքը պետք է լինի լավագույն կերպով զինվել մեր հայրենիքը պաշտպանելու համար և ողնել մեր պանծալի սահմանապահներին իրենց վրա դրված պատվամոր պարտականությունը լավ կատարելու համար: (ընթերցել թերթերից նյութեր խորհրդային սահմանները յախտողների մասին և մեր սահմանապահների, սահմանամերձ չրջաններում ապրող աշխատավորության ու նրանց յերեխաների հերոսական աշխատանքների մասին):

Պետք է յերեխաներին մեջ ուժեղացնել ինտերնացիոնալ դաստիարակության աշխատանքները, ցույց տալ այն մեծ սերն ու հարգանքը, վոր ուու, հայ, վրացի, ադրբեյջանցի և մյուս արդուլթյունները՝ բազմազգ իՍՀՄ-ի մեջ, տաժում են միմյանց, պարզել, թե ինչպես մենք պետք է ավելի ամրապնդենք ժողովուրդների միջև յեղած այդ տեղն ու համերաշխությունը, վորովհետև դրա մեջ և մեր ուժը, դրա մեջ է մեր հզորությունը:

Յերրորդ քառորդի վերջում, անցած նյութերի ամփոփման ժամանակ, պետք է համառոտ կերպով, ցայտուն պատկերներով համեմատել խորհրդային յերկրի աշխատավորու-

թիւնն և կապիտալիստական յերկր-
ների աշխատավորութեան կյանքը և
ցույց տալ, թե ինչպէս խորհրդային
իշխանութեան և բոլշևիկյան վոլ-
տակցութեան հոգատար վերաբեր-
մունքի և տեղեւորութեան աշխատանքի
չնորհիմ մենք ծաղկում և ամփոփում
ամփոփում վեր ենք բարձրանում, մինչ-
դեռ կապիտալիստական յերկրնե-
րում ու նրանց զաղութներում կապի-
տալիստներին, կալվածատերերին, հո-
ղեվորակներին ու ֆաշիստների իշ-
խանութեան դաժան պայմաններում
աշխատավոր ժողովուրդն ապրում և
խամարի մեջ, որովհետև հացի կարոտ և
որսվոր վատթարացող վիճակում:

Ինչպէս 3-րդ, այնպէս և 4-րդ
դասարանի աշխարհագրութեան յու-
րաքանչյուր դասին պետք է անպայ-
ման ողտադործել քարտեզը: Աշա-
կերտները ծրագրով պահանջված
բոլոր աշխարհագրական վայրերը
պետք է կարողանան վարժ կերպով

ցույց տալ քարտեզի վրա, պետք է
զիտեն մեր շինարարութեան պատ-
կերները (գասառուն պետք է մշտա-
պես իր ձեռքի տակ ունենա «СССР
на строике» «Наша страна» և
այլ ժողովուրդներ ու թերթեր ու նը-
րանցից թե՛ հաւաքած յերկրներ
ցույց տա յերկրաներին և թե՛ պատ-
մբովածքներ կարգա նրանց համար),
Ուսուցիչը պետք է հետևի թեր-
թերին, նրանցից աշխարհագրութեան
չուրջը յեղած նյութերի կտրվածք-
ներ կատարի և աղբյուրից ողտա-
դործի համարատեսխան թեմաներ
մշակելին:

Աշակերտները պետք է ունենան
համը քարտեզներ, վորտեղ անցած
նյութը պետք է հիմնական դեկրով
պատկերեն: Աշակերտները պետք է
ունենան նաև հատուկ տետրեր աշ-
խարհագրութեան համար, վորտեղ
պետք է կատարեն անհրաժեշտ գը-
րանցումներ, գիտություններ և դը-
ծադրումներ:

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

3-րդ ԴԱՍԱՐԱՆ

4-րդ ԳԱՌՈՐԴ

Քաղաքում՝ 20 ժամ. Գյուղում՝ 18 ժամ.

Յերրորդ դասարանում աշխարհագրութեան աղբյուրից 4-րդ քառորդը ծրա-
գրային նյութն է ցուրտ գոտին և
բարեխառն գոտին, վորն մնացել է
3-րդ քառորդի՝ «Յերկրագնդի տար-
րեր ջերմային գոտիների բնութեան
և բնակչութեան կյանքի պատկերներ»
թեմայից:

3-րդ քառորդում աղբյուրից թեմայից
մշակվել է արդեն տա՛ գոտի բաժի-
նը: Յուրա և բարեխառն գոտիները,
վորտեղից յուրաքանչյուրին պետք է
հատկացնել քաղաքում 6 ժամ, իսկ
զյուղում՝ 5 ժամ, մեթոդական մը-
շակման տեսակետից առանձին դը-
մարություն չեն ներկայացնում: Ինչ
պէս մշակվել է տա՛ գոտին (տես
յերրորդ քառորդի ծրագրային նյու-
թի մեթոդական մշակումը), այնպէս
և պետք է մշակվեն այս յերկու բա-
ժինները՝ ցուրտ և բարեխառն գոտի-
ները: Հիմնական ուղղորդությունը
պետք է դարձնել ուսուցչի պատկե-
րափոր զրույցի, պատմելու վրա,
համապատասխան պատկերներ ցույց
տալու վրա, գեղարվեստական փոք-
րիկ հատվածներ դասարանում ըն-
թերցելու և գեղարվեստական փոք-
րիկ զրգեր տանն ընթերցել հանձնա-
բարելու վրա:

Նախ և առաջ յերկրաները պետք է
լավ ըմբռնեն կլիմայի դաժանութեան
պատճառները հյուսիսում, պարզին,
թե ինչպիսի բուսական և կենդանա-
կան աշխարհ գոյություն ունի այն-
տեղ, և ինչպէս են այնտեղի բնա-
կիչներ հարմարվել բնութեան աղ-
բյուրից պայմաններին ու ինչպէս

պայմաններին ու ինչպէս պալքարե-
լով բնութեան աղբյուրից դաժանութեան
գեմ կարողացել են իրենց համար
ապրելու և աշխատելու պայմաններ
ստեղծել: Ուսուցիչը պետք է վերջի-
չեցնի յերկրաներին յերկրագնդի
գեղաձեւութեանը, արեգակի ճառա-
գայթները ուղղաձիգ և շեղ ընկնելու
հարցերը, ցույց տա բուսական և
կենդանական աշխարհի ներկայացու-
ցիչների պատկերներ (3-րդ և 5-րդ
դասարանի դասագրքերից, առանձին
աշխարհագրական նկարներ և այլն),
ցույց տա ցուրտ հյուսիսում ապրող-
ների նկարներ ու ծանոթացնի, թե
ինչ են հագնում նրանք, ինչպիսի
բնարակարաններում են ապրում, ին-
չով են կերակրվում և այլն: Կա-
րելի յե յերկրաներին հանձնարարել
կարդալ «Վորդիկ եսկիմոս Մանին»,
«Կիչը» և այլ մատչելի գրվածքներ:
Պետք է կենդանի որինակներով ցույց
տալ, թե ինչքան դառն էր ու անու-
րախ ցարական կարգերում Ռուսաս-
տանի հեռավոր հյուսիսում ապրող-
ների կյանքը, ինչպէս նրանց խա-
բում ու շահագործում էին կապի-
տալիստները, առեւտրականները,
ինչպէս աղբյուրից նույնը անում են Սի-
բիրիայի հյուսիսում ապրողների,
Գրենլանդիայի բնակիչների նկատ-
մամբ և դրան հակադրել այն յուսա-
վոր և ուրախ կյանքը, վոր ՍՍՀՄ-ի
հյուսիսում ապրողներն աշուր ունեն,
չնորհիմ խորհրդային իշխանութեան
ու կոմունիստական կուսակցութեան,

չնորհիմ մեր հայր Ստալինի հողատարութեան: Հյուսիսում ասորոգ ժողովուրդները, վոր դարերով խարխափում եյին կեղտի, անկուլտուրա-կանութեան և անգիտութեան մեջ, այսօր ունեն գիր ու գրականութիւն, դպրոցներ, կուլտուրայի տներ, ակումբներ, կադմակերպել են յեղջեր-վապահական սովխոզներ, բացվել են գրախանութներ, կոոպերատիւներ, թատրոններ: Խորհրդային իշխանու-թեան շնորհիվ մեր շողենալները, ու-շանալները պարբերական կապ են հաստատում հյուսիսային բնակիչնե-րի հետ և նրանց մատակարարում անհրաժեշտ ասորանքներ, ու յերկրի զանազան մասերը փոխադրում հյուսիսի հարստութիւնները՝ ձկնեղեն, մորթիներ և այլն:

Այս բոլորի ընթացքում յերեխանե-րը պետք է վարժվեն ցույց տալ քարտեզի վրա յերկրագնդի և ԽՍՀ Մ-ի հյուսիսային մասերը, նույնը ցույց տան գրքուստի վրա և դիտակ-ցորեն իրենց անցածը կապեն աշխարհագրական կոնկրետ վայրի հետ:

Բարեխառն դոորին պետք է բաժա-նել յերեք հիմնական մասի (դոնա-ներին)՝ անատուրային շերտ, տափաս-տանների շերտ և մերձարեւմտադարձա-յին շերտ: Այստեղ էլ, ընդհանուր դժեբով, համառոտ, բայց պատկե-րաւոր կերպով պետք է պատմել այդ դոնաների բնութեան և մարդկանց կյանքի մասին: Նկարագրել անտա-ռային դոնայի բնութիւնը, բուսա-կան և կենդանական հարստութիւն-ները, բնակիչների դրամունքը: Նկարագրել տափաստանային դոտու-հարստութիւնները՝ բերրի հող, հա-ցահատիկների մշակում, անասնա-պահութիւն, կուլտուրական բույսե-րի մշակութիւն, (պտղատու ծառեր, ալիւններ, բանջարանոցներ և այլն), մեծ չափերով հանքերի մշակութիւն, գործարանային արդյունաբերութիւն և այլն: Մերձարեւմտադարձային դո-տին պետք է նկարագրել իր մշտա-դաւար բույսերով, իր սանատորիա-ներով ու ամառանոցներով, իր բու-սական հարստութիւններով (խա-

ղող, բամբակ, ցիտրուսյան բույսեր, արմավենի և այլն): Պետք է հիշեց-նել, վոր կլիմայի բարեխառն լինելը նպաստել է, վոր այստեղ զարգանա մարդկութեան կուլտուրան և վոր բոլոր կուլտուրական ժողովուրդները հիմնականում տեղափոխված են բա-րեխառն դոտում: Պետք է թվել մի քանի խոշոր կապիտալիստական յե-րկրներ, ՍՄՆ, Անգլիա, Յոաննիս, Գերմանիա, Ճապոնիա և այլն) հա-մառոտ կերպով տալ այդ յերկրնե-րում աշխատավորների կյանքն ու պայքարը այդ յերկրների կողմից զաղութների չահադործելը և դրանց հակադրել խորհրդային միութեան յերջանիկ աշխատավորների յերջանիկ կյանքը, ժողովուրդների համերաչ-խութեանը, լուսապայծառ հեռանք-կարները, կոմունիստական կուսակ-ցութեան և նրա առաջնորդ մեր հայր Ստալինի ջերմ հողատարութիւնը մեր յերկրի բոլոր աշխատավորների նկատմամբ, ատելութիւն ծնեցնել յերեխաների մեջ դեպի Փաշխտները, դեպի սրբոցկիստները և մյուս սրի-կաները, վորոնք փորձում են մեր ուրախ ու յերջանիկ կյանքը մեր ձեռ-քից խլել և խորին հարգանք ու սեր ամբացնել յերեխաների մեջ դեպի Խորհրդային մեծ հայրենիքը:

Մնացած 8 ժամը պետք է տալ տարւած անցածի կրկնութեան ու ամփոփմանը: Կրկնելու ժամանակ անհրաժեշտ է, վոր աշակերտները կանգ առնեն անցած բոլոր մանրա-մասնութիւնների վրա. այդքան ժա-մանակ էլ չի լինի: Անհրաժեշտ է անցածից վերցնել հիմնական մոմենտ-ները և նրանց շուրջը կադմակերպել դրույցներ, տրամադրել յերեխանե-րին՝ դրած հիմնական հարցերի կա-պակցութեամբ վերհիշել անցածը և ավելի ամբացնել նրանց մեջ աշխարհագրական դիտելիքները: Կրկնու-թեան ընթացքում պետք է վեր հի-շել, թե աշակերտներն ինչ գործնա-կան աշխատանքներ են կատարել և ինչ են դրանցով սովորել, թերթել աշակերտների դրանցած աշխարհա-գրական տետրը և վերհիշել անցածը,

նայել գլորուսն ու քարտեզը և խմա-նալ, թե ինչ է յուրացվել տարւած ընթացքում, վերհիշել դասադրել նկարները, այլ ոժանդակ նկարներ և նրանցով վերհիշել և կրկնել անցա-ծը: Այս ձևով կրկնութիւնը կացնի հետաքրքիր, կազմած կոնկրետ հա-ցերի հետ, իրական իմպրեսիոն հետ,

և հեշտ կլինի կրկնութիւնն ու ամ-փոփումը: Անհրաժեշտ է միայն, վոր դասատուն նախորդ սիստեմի վերա-ծի իր կրկնելիքը, վորպեսզի այն չլինի ցածր ու ցրվալ, դեպից-դեպից ու պատահական հարցումների բը-նույթ չկրի:

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՉՈՐՐՈՐԴ ԴԱՍԱՐԱՆ

4-Ի ԴԻՍԱՌՈՐԴ

Քաղաքում՝ 20 ժամ Գյուղում՝ 25 ժամ

Չորրորդ դասարանում աշխարհա-գրութիւնից 4-րդ քառորդի ծրագը-րային նյութն է՝

1. ԽՍՀՄ-ի ընդհանուր տեսու-թիւնը՝ 4 ժամ (5 ժամ) .
2. ԽՍՀՄ-ի համառոտ քաղաքա-կան տեսութիւնը՝ 3 ժամ (5 ժամ) .
3. Աշխարհի քարտեզի համառոտ տեսութիւնը՝ 3 ժամ (5 ժամ) .
4. Կրկնութիւն տարւած ընթաց-քում անցածի՝ 10 ժամ (10 ժամ) :

1. ԽՍՀՄ-Ի ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ

Այս թեման անցնելու համար ու-սուցչից նոր բան չի պահանջվում: Այս թեման ամփոփում է կրկնու-թիւնն և չորրորդ դասարանում մինչ այժմ անցածի: Տարբերութիւնը նը-րանումն է, վոր յեթե մինչև այժմ աշխարհագրութեան ծրագրային նյութը չորրորդ դասարանում մշակ վել է ըստ առանձին դոտինների (դո-նաների), ապա այստեղ կրկնվում և խմբավորվում են այդ բոլորը (տը-ված աշխարհագրական դիտելիքնե-րը) ըստ առանձին բաժինների — այսպես՝

1. ԽՍՀՄ-ի մակերևույթը .
 2. ԽՍՀՄ-ի գետերը և լճերը .
 3. ԽՍՀՄ-ի կլիման .
 4. ԽՍՀՄ-ի արդյունաբերութիւ-նը .
 5. ԽՍՀՄ-ի գյուղատնտեսութիւ-նը .
 6. ԽՍՀՄ-ի տրանսպորտը:
- Այս կրկնութիւնն արդյունապե-տարձնելու համար անհրաժեշտ է

միայն, վոր ուսուցչին իր համար լալ կոնտակտ կազմի, ոգտվելով ծրագրում թվարկած հարցերից, և կրկնութեան ընթացքում խնամքով հետեի, վոր աշակերտներն աշխարհագրական դիտելիքները ձեռք ըմ-բռնած լինեն (յեթե լալ չեն ըմ-բռնել, կրկնութիւնը դարձնի մի միջոց՝ անցածը նորից վերհիշելու և ամբապնդելու) և վոր կարևորն է, կարողանան անցածն ազատ ու վըս-տահ կերպով ցույց տալ քարտեզի վրա: Այդ աշխատանքը կատարելու համար 4—5 ժամը բավական ժամա-նակ է:

2. ԽՍՀՄ-Ի ՀԱՄԱՌՈՏ ԲԱՆԱԲԱՍԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ

Այս թեմայի մեջ մտնում են հետե-յալ նյութերը՝

1. ԽՍՀՄ-ի բնակչութիւնը, նրա քանակը, արագ աճը .
2. ԽՍՀՄ-ն վորպես բազմազգ պե-տութիւն .
3. ԽՍՀՄ-ի միութենական հանրա-պետութիւնները և նրանց մայրաքա-ղաքները:

Ինչպես առաջին թեման, նույնպես և սա հիմնականում մշակվելու յե քարտեզի վրա: Այստեղ միայն ան-համեմատ ավելի տեղ պետք է բռնի ուսուցչի պատկերավոր ու մատչելի կրույցը: Այդ կրույցը հիմնականում պետք է կազմված լինի ԽՍՀՄ նոր Սահմանադրութեան հետ: Աշա-կերտների առաջ ուսուցչի պատմա-ծով պետք է իր ամբողջ հսկա հա-

սակով կանգնել մեր խորհրդային մեծ հայրենիքը, ամբողջ աշխարհի աշխատավորութեան հայրենիքը: Պետք է պարզել յերեսաների առաջ, թե վորքան ծանր ու անուրախ եր աշխատավորութեան ու ժողովուրդների կյանքը ցարական Ռուսաստանում, թե ինչպես այսօրվա միութենական հանրապետութիւնները ցարիզմի ժամանակ հետամնաց, անկուրաբան կան յերկրներ ելին, գանձում ելին դադութեան դրութեան մեջ, թե ինչպես ճնշվում ելին ու շահագործվում այդ յերկրների ժողովուրդները, խլվում նրանց յերկրի հարստութիւնները, իսկ այժմ խորհրդային կարգերի պրոլետարիատի տիրապետութեան շնորհիվ նրանք դարձել են ազատ ու բախտավոր յերկրներ, նրանց բնակիչներն առանց սեռի ու ազգութեան խտրութեան լծված են կոմունիզմի կոսմոսման գործին ու իրենց համար դարերով յերազմ յերջանիկ կյանքին են տիրացել: Այդ նույն կապակցութեամբ պետք է վեր հանել ընկեր Լենինի, ընկեր Ստալինի և նրանց ստեղծած ու ղեկավարած բոլշեիկյան կուսակցութեան գերը մեր յերջանիկ կյանքի ստեղծման գործում: Յերեսաների մեջ պետք է մեծ սեր ու հարգանք ներշնչել գեպի մեր հայր ու առաջնորդ Ստալինը, գեպի մեր ղեկավար ընկերները, ստրագնել նրանց մեջ սեր և նվիրվածութիւն գեպի խորհրդային ազատ ու յերջանիկ հայրենիքը, գեպի խորհրդային կարգերը, գեպի հանրային սեփականութեան ու հայրենիքի պաշտպանութեան դադախութեան և նորկանք ու ատկութիւն ամբողջ նրանց մեջ գեպի հայրենիքի դափնաւանները, գեպի Տրոցկին ու նրա վոհմակը, գեպի Փաշխանները, վորոնք ամեն ինչ անում են նրա համար, վոր խլեն մեր ձեռք բերած յերջանիկ կյանքը, վաճառեն մեր մեծ հայրենիքը:

Այս թեմայի մշակման արդյունքն այն պետք է լինի, վոր յերեսաները քարտեզի վրա վարժ կերպով ցույց տան ԽՍՀՄ-ի սահմանները, նրա մեջ մտնող 11 միութենական հանրապետութիւններն ու նրանց կենտրոնները: Նյութի մշակման ժամանակ կարելի չե ուղտագործել Գերադույն Սորհրդի ընտրութիւնների և Ստալինյան Սահմանադրութեան մասնաշաղկապման կապակցութեամբ հրապարակված նյութերից համապատասխան պրակտներ, սխեմաներ (հանրապետութիւններ արդային կազմ և այլն), համառոտ գրառումներ կատարել աշխարհագրութեանը հատկացրած տեսրակներում, պարզ սխեմաներ գծադրել և այլն:

3. ԱՇԽԱՐՀԻ ՔԱՐՏԵՑԻ ՀԱՄԱՌՈՏ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ

Այս թեման պետք է մշակվի մեթոդական համարյա նույն պրոցմներով, ինչ վոր նախորդ թեման: Համաշխարհային քարտեզի (կիսաշնչերի քաղաքական քարտեզ) վրա պետք է ցույց տրվեն կապիտալիստական խոշոր պետութիւնները, նրանց մայրաքաղաքները, նրանց դադութիւնները, մեր սահմանակից պետութիւնները (տես ծրագիրը): Այս աշխատանքի ընթացքում ուսուցիչը պետք է մատչելի ձևով նկարագրի համառոտ, խտացրած դժերով կապիտալիստական յերկրների այսօրվա վիճակը, նրանց աշխատավորութեան ծանր դրութիւնը և պայքարը շահագործողների դեմ, դադութիւնների շահագործումը և գաղութների ժողովուրդների դաժան հարստահարումը: Հատկապես համառոտակի պետք է կանդ առնել Գերմանիայի, Իտալիայի և Ճապոնիայի Փաշխանների դադութիւնների վրա, այդ պետութիւնների տիրող դասակարգերի վերա, վորպես պատերազմի հրձիղներ (Հաբշաստանի բռնի դրափումն ու սորկացումը, Իսպանիայի հեղափոխական ժողովրդի ձեռք բերած ադատութիւնը խեղդելու փորձերը, Չինաստանի մի խոշոր մասի բռնադրափումը, Ալստրիայի հափշտակումը և այլն) և աշակերտներին հասկացնել, վոր այդ պետութիւնների հիմնական ձգտումն է՝ վոլնչացնել Սորհրդային Միութիւնը, խլել մեր ազատութիւնը, խորտակել մեր յեր-

ջանիկ կյանքը: Դրա համար ել մենք պետք է միշտ զգուշ լինենք, խորը սիրենք խորհրդային հայրենիքը, մեր կարմիր Բանակին ու մեր առաջնորդներին ու ամեն գնով պաշտպանենք մեր յերկիրը թշնամու վտրնձգութիւններից:

Այս թեմայի մշակման արդյունքն այն պետք է լինի, վոր աշակերտները վարժ կերպով կարողանան քարտեզի վրա ցույց տալ ծրագրով պահանջված պետութիւնները, նրանց դադութիւնները և մայրաքաղաքները:

4. ԱՄԲՈՂԶ ԴԱՍԸՆԹԱՑԻ ԿՐԿՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

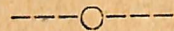
Կրկնութեան համար տրված է բազմական ժամանակ (10—15 ժամ): Կրկնութեան աշխատանքները պետք է տանել չափ կազմակերպված ձևով, դրադրում տրված սխեմայով, այնպես, վոր աշակերտները կարո-

ղանան բաժին առ բաժին ամփոփելով՝ ծրագրային նյութի մասին, մեր խորհրդային մեծ հայրենիքի մասին ամբողջական պատկերացում կազմել կրկնութեան ընթացքում: Կրկնութեան ժամերի մեծ մասը պետք է հատկացնել ըստ գոնաների նյութի ամփոփմանը, 2—3 ժամ՝ ԽՍՀՄ ընդհանուր տեսութեան կրկնութեանը (տես՝ չորրորդ քառորդի ծրագրային նյութի առաջին և յերկրորդ թեմաները), 1—2 ժամ՝ աշխարհի քարտեզի համառոտ տեսութեան կրկնութեանն ու ամփոփմանը:

Կրկնութեան ընթացքում ամենամեծ ուշադրութիւնը պետք է դարձնել քարտեզին: Աշխարհագրական այն բոլոր անունները, վոր պահանջվում է ծրագրով, աշակերտները պետք է բերանացի իմանան և ճիշտ ու վարժ կերպով ցույց տան քարտեզի վրա:

1. Русский язык в нерусских школах	3
2. Բնագիտություն դաստիարակչական աշխատանքը բնագիտության դասերի և արտադպրոցական պարապմունքների ընթացքում	17
ա— ՀԱՎԵԼՎԱԾ. Հակակրոնական նյութ ընդդրկող մի քանի դասերի որինակելի պլանը	29
3. Բնագիտություն 3-րդ դասարանի (3-րդ քառորդի ծրագրային նյութի մեթոդական մշակումը)	33
4. Բնագիտություն 4-րդ դասարանի (3-րդ և 4-րդ քառորդների ծրագրային նյութի պլանավորումն ու մեթոդական մշակումը)	40
5. Աշխարհագրություն — դաստիարակչական աշխատանքը աշխարհագրության դասերին	44
6. Աշխարհագրության 3-րդ և 4-րդ դասարանների 3-րդ քառորդի ծրագրային նյութերի պլանավորումն ու մեթոդական մշակումը	56
7. Աշխարհագրության 3-րդ և 4-րդ դասարանների 3-րդ և 4-րդ քառորդ	63

1-ին, 2-րդ և 4-րդ համարների տակ ընկած նյութերը վերցվել և թարգմանվել են ՌՖՍՄՀ-ի Լուսժողկոմատի „К районным советам начальных школ“ (1938 г. հունվարյան կոնֆերանսների համար) —մեթոդական նյութերի ժողովածուներից: Իսկ 3-րդ և 5-րդ համարների տակ ընկած նյութերը մշակվել են Լուսժողկոմատի Դպրոցական կաբինետի կողմից:

Բնագիտության 3-րդ և 4-րդ դասարանների 3-րդ և 4-րդ քառորդի ծրագրային նյութի պլանավորումն ու մեթոդական մշակումը կազմել են Մուշեղյանը:

Աշխարհագրության 3-րդ և 4-րդ դասարանների 3-րդ քառորդի ծրագրային նյութի պլանավորումն ու մեթոդական մշակումը կազմել են Ավ. Շուգուրյանը:

МЕТОДИЧЕСКИЕ МАТЕРИАЛЫ
ДЛЯ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ
НАЧАЛЬНЫХ ШКОЛ

Проспериодиздат

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0228765

50.460